هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى

Introduction to Modern Uighur

Hamit A. Zakir

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى
XINJIANG UNIVERSITY PRESS

Table of Contents

Introduction 1

Uighur Alphabet 1

Letter Forms 2

Reading and Writing Exercises 3

Essentials of Uighur Phonology 7

Vowels 7

Consonants 8

Vocal Harmony 8

Syllables 10

Word Stress 10

Lesson 1 11

Exercises and Assignments 12

Lesson 2 13

Interrogative Particle مۇ ± 14

Intensive Particle چۇ ± 14

Negation of Nominal 14

Exercises and Assignments 15

Lesson 3 16

Singular and Plural Forms of Nouns 18

The Derivational Suffix چى + ... 19

Exercises and Assignments 19

Lesson 4 21

Change of ئا / ئە to ئى / ئې 22

Possessive Personal Endings 23

Genitive Case 25

Exercises and Assignments 26

Lesson 5 27

Locative case 28

The Order of Nominal Suffixes 29

Expression of "*to have/have not*" and "*there be*" 29

An Application of Derivational Suffix لىق +/ لىك +/ لۇق +/ لۇك+ 30

Exercises and Assignments 30

Lesson 6 32

Future Tense and Habitual Action 34

Dative Case 34

Derivational Suffix لىق +/ لىك +/ لۇق +/ لۇك+ 35

Derivational Suffix _ لا +/_ لە + ... 35

The Postposition بىلەن 36
Exercises and Assignments 36
Reading 37
Lesson 7 38
Simple Past Tense 39
Accusative Case 41
Particle لا + ... 41
Derivational Suffix ـ°ق 41
Derivational Suffix ـ دا +/ـ دە + ... 41
Exercises and Assignments 41
Lesson 8 44
Ablative Case 45
Rendering " *before and after* " 46
Negation of Verb 46
Derivational Suffix + خانا 46
Exercises and Assignments 47
Reading 48
Lesson 9 49
Interrogative Forms of the Verb 51
Declension of Personal and Demonstrative Pronouns 53
Derivational Suffix + داش 54
Derivational Suffix ـ ا+/ـ ە +/ـ ى + ... 54
Derivational Suffix +م° ـ 55
Derivational Function of the Verb ـ قىل 55
Emphatic Particle ± غۇ 55
Exercises and Assignments 55
Reading 57
Lesson 10 58
Conditional Mood 60
Imperative / Voluntative / Optative Mood Forms of the Verb 60
Use of the verb ـدە as quotation indicator 63
Usage of ablative case suffix ـدىن / ـتىن with numerals 63
Emphatic Particle ـا / ـە 64
Exercises and Assignments 64
Reading 65
Lesson 11 67
Numbers 68
Days in a Week 68

Names of Season and Months 69
Numerals 69
Telling the Day/Date and Time 70
Exercises and Assignments 71
Lesson 12 73
Degree of Adjective 75
The Suffix كى + (كى /+ گى /+ قى /+ غى +) 76
The Emphatic Particle ـدە 78
Exercises and Assignments 78
Reading 80
Lesson 13 81
The Suffix of Similarity دەك /+ تەك + ... 83
The Particles ئىكەن، ئىدى and ئىمىش 84
Derivational Suffix لاش-/+ لەش- + ... 87
Exercises and Assignments 87
Reading 88
Lesson 14 90
The Verbal-Noun 93
The Modal words كېرەك and لازىم 95
The Postposition ئۈچۈن 96
Derivational Suffix ۋى /+ يى/+ يې + ... 96
Exercises and Assignments 96
Reading 98
Lesson 15 99
The Perfective Participle Suffix + غان -/+ قان -/+ گەن -/+ كەن- 100
Exercises and Assignments 102
Reading 103
Lesson 16 104
The Imperfective Participles Suffixes + يدىغان -/+ ىدىغان and + ر -/+ ار -/+ ەر- 105
Exercises and Assignments 108
Reading 109
Lesson 17 110
Peresent Continuous Aspect 112
Positive Present Continuous 112
Negative Present Continuous 113
Some Complex Continuous Forms 114
Exercises and Assignments 115
Reading 116

Lesson 18 117
Interrogative Forms of the Present Continuous Aspect 118
Interrogative Form of the Positive Present Continuous 118
Interrogative Form of the Negative Present Continuous 119
Derivational Suffix +سز 120
Usage of دەپ 120
Exercises and Assignments 120
Reading 122
Lesson 19 123
The Habitual Past Tense Form of the Verb 125
The Continuous Past Tense Form of the Verb 126
Interrogative Forms of Habitual and Continuous Past Tense 127
Derivational Suffix – ر+/– ار +/– ەر + ... 138
Derivational Suffix ش –/ بش –/ وُش –/ –وُش 128
Exercises and Assignments 128
Reading 130
Lesson 20 132
Suffixes چە + and Their Functions 133
Exercises and Assignments 135
Reading 136
Lesson 21 137
The Progressive ماقتا – مەكتە/ – Form of the Verb and its Function 138
The Intentional Mood Form of the Verb 139
Exercises and Assignments 141
Reading 142
Lesson 22 143
Voice Forms of the Verb 146
Passive Voice 146
The Reflexive Voice 147
The Reciprocal Voice 147
The Causative Voice 148
The Overlapping of Voice Suffixes 150
Application of the Negative Suffix to Voice Forms 151
Derivational Suffix چاق ± /چەك ± /چوُق ± /چوُك ± 151
Exercises and Assignments 151
Reading 152
Lesson 23 153
The Converb 154

The Converb–perfective 154
The Converb–objective 155
The Converb–concurrent 156
The Converb–causative 156
The Converb–enhancive 156
Derivational Suffix + نامه 157
Exercises and Assignments 157
Reading 158
Lesson 24 160
The Converb–Imperfective 161
The Reiterative State of the Action 162
The Initiative Form of the Verb 162
Hearsay Forms of the Verb 166
Derivational Prefix + بى 168
Exercises and Assignments 168
Reading 169
Lesson 25 170
Hearsay Forms (Continued) 172
Continuous Hearsay Form 172
Objective Hearsay Form 172
Application of Particles ئىكەن and ئىمىش to Hearsy Forms 173
Hearsay Forms in + دەك 177
Derivational Suffix ـغاق/ـقاق/ـگەك/ـكەك 179
Exercises and Assignments 179
Reading 180
Lesson 26 181
Auxiliary Verbs and [V+$V_{aux.}$] Combinations 183
Exercises and Assignments 185
Reading 186
Lesson 27 187
Auxiliary Verbs and [V+$V_{aux.}$] Combinations (Continued) 190
Derivational Prefix +نا 194
Derivational Suffix ـغۇچ/ـقۇچ/ـگۇچ/ـكۇچ 194
Derivational Suffix ـغۇ/ـقۇ/ـگۇ/ـكۇ 194
Derivational Suffix ـلان/+ـلەن + ... 194
Derivational Suffix ـۋق/+ـپق/+ـك + ... 194
Exercises and Assignments 194
Reading 195

Lesson 28 196
Expression of Sustained Action 197
Some Fused Compound Verbs 198
Exercises and Assignments 200
Reading 201
Glossary 202
ئا 202
ئه 203
ب 204
پ 206
ت 207
ج 208
چ 209
خ 210
د 211
ر 211
ز 212
ژ 212
س 212
ش 214
غ 214
ف 214
ق 215
ك 216
گ 218
ل 218
م 218
ن 220
ه 221
ئو 222
ئۇ 223
ئۆ 223
ئۇ 224
ۋ 224
ئې 224
ئى 225
ي 226

Section 2

Letter Forms
in Different Positions in the Structure of a Word

2.1.1 Consonant letters with 4 forms

Final	Medial	Initial	Full	#
ـق	ـقـ	قـ	ق	11
ـك	ـكـ	كـ	ك	12
ـگ	ـگـ	گـ	گ	13
ـڭ	ـڭـ	ڭـ	ڭ	14
ـل	ـلـ	لـ	ل	15
ـم	ـمـ	مـ	م	16
ـن	ـنـ	نـ	ن	17
ـھ	ـھـ	ھـ	ھ	18
ـي	ـيـ	يـ	ي	19

Final	Medial	Initial	Full	#
ـب	ـبـ	بـ	ب	1
ـپ	ـپـ	پـ	پ	2
ـت	ـتـ	تـ	ت	3
ـج	ـجـ	جـ	ج	4
ـچ	ـچـ	چـ	چ	5
ـخ	ـخـ	خـ	خ	6
ـس	ـسـ	سـ	س	7
ـش	ـشـ	شـ	ش	8
ـغ	ـغـ	غـ	غ	9
ـف	ـفـ	فـ	ف	10

Full forms occur in isolation , or following the vowels ئا, ئه, ئو, ئۇ, ئۆ, ئۈ or the consonants د, ر, ز, ژ, ۋ.

Initial forms occur at the beginning of a word , when followed by any other letter .

Medial forms occur following all the consonants letters except د, ر, ز, ژ, ۋ and the vowels letters ئې , ئى in the initial and medial forms , and preceding any letter in the medial or final form .

Final forms occur in the final position following all the conse nant letters except tonsonants د, ر, ز, ژ, ۋ and the vowels ئې, ئى of initial and medial forms .

2.1.2 Consonant letters with 2 forms

Final	Full
ـد	د
ـر	ر
ـز	ز
ـژ	ژ
ـۋ	ۋ

Full forms occur in isolation and ini tially , or following the vowels ئا, ئه, ئو, ئۇ, ئۆ, ئۈ and the consonants in this group .

Final forms occur following all letters except consonants د, ر, ز, ژ, ۋ and the vowels ئې , ئى.

2.2.1 Vowel letters with 4 forms

Full 1 forms occur in isolation , or initially.

Full 2 forms only occur following the letters د, ر, ز, ژ, ۋ

Final 1 forms occur attached to all consonant letters except the د, ر, ز, ژ, ۋ

Final 2 forms occur when they must be pronounced separately from consonants or the vowels ئى/ئي preceding them.

Final 2	Final 1	Full 2	Full 1
ـئا	ـا	ا	ئا
ـئە	ـە	ە	ئە
ـئو	ـو	و	ئو
ـئۇ	ـۇ	ۇ	ئۇ
ـئۆ	ـۆ	ۆ	ئۆ
ـئۇ	ـۇ	ۇ	ئۇ

2.2.2 Vowel letters with 8 forms

Final 3	Final 2	Final 1	Medial 3	Medial 2	Medial 1	Initial	Full
ـئې	ـې	ې	ـئېـ	ـېـ	ـې	ئې	ئې
ـئى	ـى	ى	ـئىـ	ـىـ	ـى	ئى	ئى

Full forms occur only in isolation. However , they may also be applied following the vowels ئا, ئە, ئو, ئۇ, ئۆ, ئۇ or the consonants د, ر, ز, ژ, ۋ if such occasions exist.

Initial forms occur initially in the positions preceding consonants and following the vowels ئا, ئە, ئو, ئۇ, ئۆ, ئۇ.

Medial 1 forms occur following the consonant letters د, ر, ز, ژ, ۋ and preceding any consonant. They may occur preceding the **final 2** forms of vowels ئا, ئە, ئو, ئۇ, ئۆ, ئۇ.

Medial 2 forms occur following all the consonant letters except د, ر, ز, ژ, ۋ and preceding any consonant. They also occur preceding the **final 2** forms of the vowels ئا, ئە, ئو, ئۇ, ئۆ, ئۇ.

Medial 3 forms occur following all the consonant letters د, ر, ز, ژ, ۋ and preceding any consonant.

Final 1 forms occur in final positions following the letters د, ر, ز, ژ, ۋ

Final 2 forms occur in final positions following all the consonant letters except د, ر, ز, ژ, ۋ

Final 3 forms occur when they must be pronounced separately from the consonants preceding them, except د, ر, ز, ژ, ۋ.

Section 3

Reading and Writing Exercises

3.1 Read the following exercises in [V+C] syllable forms aloud and practice writing them as many times as you can :

1) ب ــ با، ب ــ به، ب ــ بو، ب ــ بۇ، ب ــ بۆ، ب ــ بۇ، ب ــ بې، ب ــ بى؛
پ ــ پا، پ ــ په، پ ــ پو، پ ــ پۇ، پ ــ پۆ، پ ــ پۇ، پ ــ پې، پ ــ پى؛
ت ــ تا، ت ــ ته، ت ــ تو، ت ــ تۇ، ت ــ تۆ، ت ــ تۇ، ت ــ تې، ت ــ تى؛
ج ــ جا، ج ــ جه، ج ــ جو، ج ــ جۇ، ج ــ جۆ، ج ــ جۇ، ج ــ جې، ج ــ جى؛
چ ــ چا، چ ــ چه، چ ــ چو، چ ــ چۇ، چ ــ چۆ، چ ــ چۇ، چ ــ چې، چ ــ چى؛
خ ــ خا، خ ــ خه، خ ــ خو، خ ــ خۇ، خ ــ خۆ، خ ــ خۇ، خ ــ خې، خ ــ خى؛
س ــ سا، س ــ سه، س ــ سو، س ــ سۇ، س ــ سۆ، س ــ سۇ، س ــ سې، س ــ سى؛
ش ــ شا، ش ــ شه، ش ــ شو، ش ــ شۇ، ش ــ شۆ، ش ــ شۇ، ش ــ شې، ش ــ شى؛
غ ــ غا، غ ــ غه، غ ــ غو، غ ــ غۇ، غ ــ غۆ، غ ــ غۇ، غ ــ غې، غ ــ غى؛
ف ــ فا، ف ــ فه، ف ــ فو، ف ــ فۇ، ف ــ فۆ، ف ــ فۇ، ف ــ فې، ف ــ فى؛
ق ــ قا، ق ــ قه، ق ــ قو، ق ــ قۇ، ق ــ قۆ، ق ــ قۇ، ق ــ قې، ق ــ قى؛
ك ــ كا، ك ــ كه، ك ــ كو، ك ــ كۇ، ك ــ كۆ، ك ــ كۇ، ك ــ كې، ك ــ كى؛
گ ــ گا، گ ــ گه، گ ــ گو، گ ــ گۇ، گ ــ گۆ، گ ــ گۇ، گ ــ گې، گ ــ گى؛
ڭ ــ ڭا، ڭ ــ ڭه، ڭ ــ ڭو، ڭ ــ ڭۇ، ڭ ــ ڭۆ، ڭ ــ ڭۇ، ڭ ــ ڭې، ڭ ــ ڭى؛
ل ــ لا، ل ــ له، ل ــ لو، ل ــ لۇ، ل ــ لۆ، ل ــ لۇ، ل ــ لې، ل ــ لى؛
م ــ ما، م ــ مه، م ــ مو، م ــ مۇ، م ــ مۆ، م ــ مۇ، م ــ مې، م ــ مى؛
ن ــ نا، ن ــ نه، ن ــ نو، ن ــ نۇ، ن ــ نۆ، ن ــ نۇ، ن ــ نې، ن ــ نى؛
ھ ــ ها، ھ ــ هه، ھ ــ هو، ھ ــ هۇ، ھ ــ هۆ، ھ ــ هۇ، ھ ــ هې، ھ ــ هى؛
ي ــ يا، ي ــ يه، ي ــ يو، ي ــ يۇ، ي ــ يۆ، ي ــ يۇ، ي ــ يې، ي ــ يى؛
2) د ــ دا، د ــ ده، د ــ دو، د ــ دۇ، د ــ دۆ، د ــ دۇ، د ــ دې، د ــ دى؛
ر ــ را، ر ــ ره، ر ــ رو، ر ــ رۇ، ر ــ رۆ، ر ــ رۇ، ر ــ رې، ر ــ رى؛
ز ــ زا، ز ــ زه، ز ــ زو، ز ــ زۇ، ز ــ زۆ، ز ــ زۇ، ز ــ زې، ز ــ زى؛
ژ ــ ژا، ژ ــ ژه، ژ ــ ژو، ژ ــ ژۇ، ژ ــ ژۆ، ژ ــ ژۇ، ژ ــ ژې، ژ ــ ژى؛
ۋ ــ ۋا، ۋ ــ ۋه، ۋ ــ ۋو، ۋ ــ ۋۇ، ۋ ــ ۋۆ، ۋ ــ ۋۇ، ۋ ــ ۋې، ۋ ــ ۋى؛

3.2 Read the following exercises in [C+V] syllable forms aloud and practice writing them as many times as you can :

1) ئا ــ ئاب، ئه ــ ئەب، ئو ــ ئوب، ئۇ ــ ئۇب، ئۆ ــ ئۆب، ئۇ ــ ئۇب،
ئا ــ ئاپ، ئه ــ ئەپ، ئو ــ ئوپ، ئۇ ــ ئۇپ، ئۆ ــ ئۆپ، ئۇ ــ ئۇپ،
ئا ــ ئات، ئه ــ ئەت، ئو ــ ئو، ئۇ ــ ئۇت، ئۆ ــ ئۆت، ئۇ ــ ئۇت ،
ئا ــ ئاج، ئه ــ ئەج، ئو ــ ئوج، ئۇ ــ ئۇج، ئۆ ــ ئۆج، ئۇ ــ ئۇج،
ئا ــ ئاچ، ئه ــ ئەچ، ئو ــ ئوچ، ئۇ ــ ئۇچ، ئۆ ــ ئۆچ، ئۇ ــ ئۇچ،
ئا ــ ئاخ، ئه ــ ئەخ، ئو ــ ئوخ، ئۇ ــ ئۇخ، ئۆ ــ ئۆخ، ئۇ ــ ئۇخ،
ئا ــ ئاس، ئه ــ ئەس، ئو ــ ئوس، ئۇ ــ ئۇس، ئۆ ــ ئۆس، ئۇ ــ ئۇس،
ئا ــ ئاش، ئه ــ ئەش، ئو ــ ئوش، ئۇ ــ ئۇش، ئۆ ــ ئۆش، ئۇ ــ ئۇش،
ئا ــ ئاغ، ئه ــ ئەغ، ئو ــ ئوغ، ئۇ ــ ئۇغ، ئۆ ــ ئۆغ، ئۇ ــ ئۇغ،
ئا ــ ئاف، ئه ــ ئەف، ئو ــ ئوف، ئۇ ــ ئۇف، ئۆ ــ ئۆف، ئۇ ــ ئۇف،

ئا ــ ئاق، ئە ــ ئەق، ئو ــ ئوق، ئۇ ــ ئۇق، ئۆ ــ ئۆق، ئۈ ــ ئۈق،
ئا ــ ئاك، ئە ــ ئەك، ئو ــ ئوك، ئۇ ــ ئۇك، ئۆ ــ ئۆك، ئۈ ــ ئۈك،
ئا ــ ئاگ، ئە ــ ئەگ، ئو ــ ئوگ، ئۇ ــ ئۇگ، ئۆ ــ ئۆگ، ئۈ ــ ئۈگ،
ئا ــ ئاڭ، ئە ــ ئەڭ، ئو ــ ئو ڭ، ئۇ ــ ئۇڭ، ئۆ ــ ئۆڭ، ئۈ ــ ئۈڭ،
ئا ــ ئال، ئە ــ ئەل، ئو ــ ئول، ئۇ ــ ئۇل، ئۆ ــ ئۆل، ئۈ ــ ئۈل،
ئا ــ ئام، ئە ــ ئەم، ئو ــ ئوم، ئۇ ــ ئۇم، ئۆ ــ ئۆپ، ئۈ ــ ئۈم،
ئا ــ ئان، ئە ــ ئەن، ئو ــ ئون، ئۇ ــ ئۇن، ئۆ ــ ئۆن ، ئۈ ــ ئۈن،
ئا ــ ئاھ، ئە ــ ئەھ، ئو ــ ئوھ، ئۇ ــ ئۇھ، ئۆ ــ ئۆھ، ئۈ ــ ئۈھ،
ئا ــ ئاي، ئە ــ ئەي ، ئو ــ ئوي، ئۇ ــ ئۇي، ئۆ ــ ئۆي، ئۈ ــ ئۈي؛

2) ئا ــ ئاد، ئە ــ ئەد، ئو ــ ئود، ئۇ ــ ئۇد، ئۆ ــ ئۆ د، ئۈ ــ ئۈد؛
ئا ــ ئار، ئە ــ ئەر، ئو ــ ئور، ئۇ ــ ئۇر، ئۆ ــ ئۆر، ئۈ ــ ئۈر؛
ئا ــ ئاز، ئە ــ ئەز، ئو ــ ئوز، ئۇ ــ ئۇز، ئۆ ــ ئۆز، ئۈ ــ ئۈز؛
ئا ــ ئاژ، ئە ــ ئەژ، ئو ــ ئوژ، ئۇ ــ ئۇژ، ئۆ ــ ئۆژ، ئۈ ــ ئۈژ؛
ئا ــ ئاۋ، ئە ــ ئەۋ، ئو ــ ئوۋ، ئۇ ــ ئۇۋ، ئۆ ــ ئۆۋ، ئۈ ــ ئۈۋ؛

3) ئې ــ ئېب، ئېپ، ئېت، ئېج، ئېچ، ئېخ، ئېس، ئېش، ئېغ، ئېف، ئېق، ئېك، ئېگ، ئېڭ، ئېل، ئېم، ئېن، ئېي؛
ئې ــ ئېد، ئېر، ئېز، ئېژ، ئېۋ؛
ئى ــ ئىب، ئىپ، ئىت، ئىج، ئىچ، ئىخ، ئىس، ئىش، ئىغ، ئىف، ئىق، ئىك، ئىگ، ئىڭ، ئىل، ئىم، ئىن، ئىي؛
ئى ــ ئىد، ئىر، ئىز، ئىژ، ئىۋ؛

3.3 Read the following exercises in [C+V+C], [C+V+C+C] and [C+C+V+C] syllable forms aloud and practice writing them as many times as you can :

1) بار ــ ، بەر ــ ، بەگ، بەك، بوغ ــ ، بۇت، بۆك، بۇك، بىر؛
پاك، پەس، پوم، پۇت، پۇك ــ ، پىچ ــ ؛
تاپ ــ ، تەس، توق، تۇت، تۆك ــ ، تۇس، تىز ــ ؛
جاي، جەڭ، جور ، جۇل، جۇپ، جىق؛
چاچ، چەك، چوڭ، چۇس، چۆپ، چۇش ــ ، چېخ، چىق ــ ؛
خان، خەت، خوپ، خۇش، خىش؛
داپ، دەز ، دوق، دۇچ، دۆت، دۇم، دىل؛
راي، رەڭ، رول، رۇس، رىم؛
زال، زەر ، زور، زىت؛
ساز ، سەن، سوت، سۇن ــ ، سۆي ــ ، سۇت، سىر؛
شاخ ، شوخ، شۇم، شۇك، شىر؛
غاز ، غەم، غول، غۇچ، غىق؛
قار ، قەن، قول، قۇل، قىل؛
كاڭ، كەڭ ــ ، كور ، كۇب، كۆز، كۇچ، كىت؛

گاز، گەپ، گول، گۇم، گۆش، گۇل؛ گېن، گىر؛
لاي، لەپ، لوم، لۆم، لۇي، لېس، لىك؛
مال، مەن، مول، مۇز، مۆڭ، مىخ؛
نان، نەم، نور، نۇر، نۆل، نىل؛
ھاڭ، ھەق، ھور، ھۇر، ھۆل، ھۇپ، ھېس، ھىد؛
ۋات، ۋەز، ۋۇي، ۋۇڭ، ۋېچ؛
يان، يەر، يوق، يۇق-، يۇز، يىپ.

2) بەند، بەست؛
پەرز، پەرت، پەرق، پەند، پەيز، پورت، پوست، پۇشت، پىرت، پىسق؛
تارت-، تەپت، تەخت، تەرز، تەرك، تەكت، تۇرت، تۇرك؛
جارت، جەزم، جەلپ، جىلد، جىنس؛
چارس-چۇرس، چورت، چىرت، چىرس؛
خارت، خەلق، خەۋپ، خەير، خىرت؛
دەرد، دەرس، دەست، دەشت، دەۋر، دوست؛
راست، رەخت، رەنج؛
سەرپ، سەۋر، سورت، سۇرت، سىرت؛
شارت - شۇرت، شەخس، شەرت، شەرق، شەيخ، شىرت؛
غارس - غۇرس، غەرق، غىرت؛
فوند، فىلىم؛
قارت، قايت-، قەرز، قەنت، قەيت، قورق -، قوۋم، قۇرب، قۇرت، قىرت، قىرس؛
كارت، كارت - كۇرت، كەنت، كەيپ، كەين، كورت، كۇرس؛
گىرت؛
لىفت؛
مەرد، مەست، مۇشت؛
نەرخ، نەزم، نەسر؛
ھايت، ھەجۋ، ھەرپ، سۆسن، ھېيت؛
ۋولت؛
يالت، يۇرت.

3) فرونت، كرىستال، كلاپان، كلارك، كلاس، كۋادرات، كۋارتس، گرام، گراف، گلوبۇس، گۋاردىيە، گرىك، سپورت، ستاتا، ستۇدىيە، ستېرېئو، ۋراچ

3.4 Read and write the following multisyllabic words , then look up their meanings in your dictionary. (Writing practice of these selected words is essential for your recognition of different letter forms.)

ئۇيغۇر، بايرام، سايرا-، باشلا-، كۆرسەت-، پارتا، دوسكا، دېرىزە، ئۇستەل، ئورۇندۇق، تاۋۇز، تارمار، تەدبىر، توققۇز، ئىسسىق، ئىمزا، ئىملا، ۋىجدان، دەھشەت، درامما، دورا، رېئال، زاغرا، زامان، زەنجىر، زەھەر، مەسئۇل، مەشئەل، مېڭە، مېغىز، مىسال، ھەسسە، ئوتتۇز، ئوچۇق، تەقىقات، تەبىئەت،

تەبىئىي، كاندىدات، كائىنات، ئىمتىھان، رېئاللىق، سەمىمىي، مۇئاۋىن، مۇئەللىم، مۇبارەك، مېھرد-بان، ئائىلە، ئادىلە، ماھىرە، مەسىلە، ماشىنا، ھەقىقەت، ھېچنېمە، ھېسسىيات، ئوتتۇرچ، ۋەسىيەت، گرامماتىكا، رېسپۇبلىكا، سەمىمىيەت، مەرھەمەت، مەسئۇلىيەت.

Section 4

Essentials of Uighur Phonology

Word formation in Modern Uighur follows the rules of vocal harmony. For example, a suffix applied to a stem might have different phonetic variants. Selection of the proper variant determined by the phonetic value of the final syllable of the stem, in accordance with the rule of vocal harmony.

A thorough comprehension of the basic classification of sounds, which are introduced in this section, is necessary. Further study and mastery of the morphological rules of Uighur are dependent upon understanding these phonetic principles.

4.1 Vowels (V)

The 8 vowels in Modern Uighur are:

ئۇ ئۆ ئۇ ئو ى ئې ئە ئا

4.1.1 Palatal classification

Palatal classification refers to the classificatian of vowels according to the position of the tongue.

4.1.1.1 **Back** vowels (V_B). Vowels articulated with the tongue pulled back are called back vowels. There are 3 of them:

ئۇ ئو ئا

4.1.1.2 **Front** vowels (V_F). Vowels articulated with the tongue stretched forward toward the teeth are called front vowels. There are 5 of them:

ى ئې ئۇ ئۆ ئە

Howerer, the letter ى occasionally represents a back variant of this vowel. Thus, the vowel ى may also occur as a back-vocalic phoneme.

4.1.2 Labial classification

Labial classification is based on the shape of the lips during the articulation.

4.1.2 **Rounded** vowels (V_{R+}). Vowels articulated with the lips tensely rounded are called rounded vowels. They are :

ئۇ ئۆ ئۈ ئو

4.1.2.2 **Un-rounded** vowels (V_{R-}). Vowels articulated with the lips naturally relaxed rather than tensely rounded, are called un-rounded vowels. They are :

ئى ئې ئە ئا

4.2 Consonants (C)

In Modern Uighur, consonants are classified into two groups : voiced and unvoiced. This distinction plays a crucial role in word formation.

4.2.1 Unvoiced consonants (C_{V-})

Unvoiced consonants are articulated without engagement of the vocal cords. They consist of the following 10 sounds :

پ ت چ خ س ش ف ق ك ھ

4.2.2 Voiced consonants (C_{V+})

Voiced consonants are articulated with the engagement of the vocals cords. They consist of the following 14 sounds :

ب ج د ر ز ژ غ گ ڭ ل م ن ۋ ي

4.2.3 The consonants گ and ك are front-vocalic sounds; their back-vocalic equivalents are the sounds ق and غ

The back-vocalic and front-vocalic characteristics of these consonants determine the selection of suffix variants, particularly when a word contains no vowels other than ئى or ئې

4.3 Vocal Harmony

Vocal harmony in Modern Uighur mainly refers to the compatibility of sounds with their adjacent syllables. The three important vocal harmony rules in Modern Uighur are *palatal harmony*, *labial harmony*, and the *harmony* of *voiced* and *unvoiced* consonants. Refer to the following examples :

A. A dative case suffix with the four variants غا /+ قا /+ گە /+كە+, can be applied to the nouns بازار "*market*", ئوت "*fire*", ئۆي "*home*" and مەكتەپ "*school*". The suffix is

applied as follows :

بازار + غا > بازارغا؛ ئوت + قا > ئوتقا؛ ئۆيـ + گه > ئۆيگه؛ مەكتەپ + كه > مەكتەپكه

(1) بازار

The last syllable ends in a voiced consonant (C_{V+}) ر, which is preceded by the back vowel (V_B) ا. This combination takes the variant غا+, which consists of the voiced consonant (C_{V+}) "غ" and the back vowel (V_B) " ا ".

(2) The monosyllabic word ئوت

Ending in an unvoiced consonant (C_{V-}) "ت", preceded by the back vowel (V_B) " ئو ", ئوت takes the variant قا+, which consists of an unvoiced consonant (C_{V-}) "ق" and a back-vowel (V_B) " ا ".

(3) The monosyllabic word ئۆي

Ending in a voiced consonant (C_{V+}) "ي", preceded by a front- vowel (V_F) " ئۆ ", ئۆي takes the variant گه+ consisting of a voiced consonant (C_{V+}) "گ" and a front-vowel (V_F) " ه ".

(4) مەكتەپ

Ending in an unvoiced consonant (C_{V-}) "پ", preceded by a front - vowel (V_F) " ئە ", مەكتەپ takes the variant كه+ consisting of an unvoiced consonant (C_{V-}) "ك" and a front-vowel (V_F) " ه ".

B. The 1st person singular possessive suffix م°+ has the four variants م+/ بم+/ ۇم+/ ۈم+. The suffix is applied to nouns سومكا " *bag*", كىتاب " *book*", قول " *hand*" and كۆز " *eye*", as follows :

سومكا + م > سومكام؛ كىتاب + بم > كىتابىم؛ قول + ۇم > قولۇم؛ كۆز + ۈم > كۆزۈم

(1) سومكا

Bacause this word ends in a vowel (V), its corresponding variant must start with a consonant (C). In this case, it is م+.

(2) كىتاب, قول and كۆز

Bacause these words end in consonants (C), their corresponding variants must start with vowels :

(a) كىتاب

The last syllable contains an un-rounded vowel (V_{R-})" ا "; كىتاب therefore takes the variant بم+, which contains a connecting vowel, the un-rounded vowel (V_{R-}) ى.

(b) قول

The last syllable contains a rounded back-vowel (V_{BR+})" ئو "; قول the refore takes the variant ۇم+, which contains a connecting vowel, the rounded back-vowel (V_{BR+}) " ئۇ ".

(c) كۆز

The last syllable contains a rounded front-vowel (V_{FR+})" ئۆ "; كۆز therefore takes the variant ۈم+, which contains a connecting vowel, the rounded front-vowel (V_{FR+}) " ئۈ ".

Although there are exceptions to these rules , sound harmony is overwhelmingly dictated by two contrasts : *palatal/labial* , and *voiced/unvoiced*.

Additional rules will be explained later .

4.4 Syllables

4.4.1 Structural Features of Uighur Syllables

In Uighur and other Turkic languages , the basic syllabic structure is centered around a vowel (V) , which may be preceded by , and/or followed by a consonant (C). The following combinations illustrate typical Turkic syllabic structures : V , CV , VC , and CVC. Any of these patterns may form a syllable : a single vowel , a vowel preceded by a consonant , a vowel followed by a consonant , or two consonants with a vowel in the center . Each syllable must contain a vowel .

4.4.1.1 How is a word separated into syllables ?

Assume that there is multi-syllabic word with the following stucture : CVCCVCVCV . There are four vowels in this word , thus there are four syllables . These syllables can be separated as : $CV_4C-CV_3C-V_2C-V_1$.

a. The 1st syllable consists of a single vowel . The only consonant between the 1st and the 2nd vowels is part of the second syllable .

b. The consonant between the 2nd and the 3rd vowels is part of the third syllable .

c. There were two consonants between the 3rd and the 4th vowels . As consonant clusters are not typical in Turkic languages , these two consonants must be part of the third and forth syllables .

4.4.1.2 Note that , due to the great number of loan words , the following syllabic stuctures with consonant clusters have been adoptel into Modern Uighur : CCV , CCVC , VCC , and CVCC .

4.4.2 A syllable ending in a vowel is called an *open syllable;* the syllable ending in a consonant is called a *closed syllable*. This aspect – whether a syllable is open or closed , is another important factor in word formation .

4.5 Word Stress

With the exception of a few loan words , word stress in Modern Uighur falls onto the last syllable . The stress of a word is shifted when suffixes are added . In Uighur , word stress is generally fixed to the last syllable .

بىرىنچى دەرس

Lesson One

بۇ كىتاب. ئۇ دەپتەر. ماۋۇ قەلەم. ئاۋۇ پارتا. ماۋۇ دوسكا. ئاۋۇ ئۈستەل. بۇ ئىشىك.
ئۇ دېرىزە. بۇ گېزىت. ئاۋۇ ژۇرنال. ماۋۇ لۇغەت. بۇ ئورۇندۇق.

دىئالوگ

مۇئەللىم: جونسون، بۇ نېمە؟
جونسون: ئۇ كىتاب.
مۇئەللىم: ياخشى. سارا، بۇ نېمە؟
سارا: ئۇ دەپتەر.
مۇئەللىم: ياخشى. ۋىليام، ئاۋۇ نېمە؟
ۋىليام: ئۇ ئىشىك.
مۇئەللىم: ياخشى. كەتى، ئاۋۇ نېمە؟
كەتى: ئۇ دېرىزە.
مۇئەللىم: ياخشى. ئارون، ماۋۇ نېمە؟
ئارون: ئۇ دوسكا.
مۇئەللىم: ياخشى. ئاماندا، ئاۋۇ نېمە؟
ئاماندا: ئۇ، ئاۋۇ گېزىت.
مۇئەللىم: ياخشى. تېررى، بۇ نېمە؟
تېررى: ئۇ ئورۇندۇق.
مۇئەللىم: ياخشى. ئېمىلى، بۇ نېمە؟
ئېمىلى: بۇ پارتا.
مۇئەللىم: ياخشى. خىلارى، ماۋۇ نېمە؟
خىلارى: ئاۋۇ... ئاۋۇ ...، ئۇ لۇغەت!
مۇئەللىم: ياخشى. فىلىپ، بۇ نېمە؟
فىلىپ: ئۇ ئۈستەل.
مۇئەللىم: ياخشى. خېنرى، ماۋۇ نېمە؟
خېنرى: ئۇ ...، ئۇ ژۇرنال!

سۆزلۈك

Vocabulary

بىر 1. one
بىرىنچى first
دەرس 2. lesson

3. this	بۇ
4. book	كىتاب
5. that	ئۇ
6. notebook	دەپتەر
7. this	ماۋۇ
8. pen; pencil	قەلەم
9. that	ئاۋۇ
10. school desk	پارتا
11. blackboard	دوسكا
12. desk; table	ئۈستەل
13. door	ئىشىك
14. window	دېرىزە
15. newspaper	گېزىت
16. magazine; journal	ژۇرنال
17. dictionary	لۇغەت
18. chair; stool	ئورۇندۇق
19. dialogue	دىئالوگ
20. teacher	مۇئەللىم
21. what	نېمە
22. good; well	ياخشى

Exercises and Assignments

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Read the texts aloud and copy them at least twice.
2. Practice writing each word in the vocabulary list 5 times.
3. Compose a simple dialogue following the pattern of the texts in this lesson.

Lesson Two ئىككىنچى دەرس

بۇ يېڭى بىنا. ئۇ كونا ئۆي. ماۋۇ يېڭى سائەت. ئاۋۇ يېڭى كارىۋات.
بۇ يېڭى خەرىتە ئەمەس. ئۇ كونا رەسىم ئەمەس. بۇ قانداق كىتاب؟
ماۋۇ يېڭى قەلەمۇ؟ شۇ قەلەم يېڭىمۇ؟ ئاۋۇ كونا ژۇرنالمۇ؟ شۇ ژۇرنال كونا ئەمەسمۇ؟

دىئالوگ

— بۇ يېڭى بىنامۇ؟
— ھەئە، بۇ يېڭى بىنا.
— ئاۋۇ يېڭى ئۆيمۇ؟
— ياق، ئۇ يېڭى ئۆي ئەمەس، كونا ئۆي.
— ئۇ كونا سائەتمۇ؟
— ھەئە، ئۇ كونا سائەت.
— بۇ يېڭى ژۇرنالمۇ؟
— ياق، بۇ يېڭى ژۇرنال ئەمەس، كونا ژۇرنال.
— بۇ كونا كارىۋاتمۇ؟
— ھەئە، بۇ كونا كارىۋات.
— بۇ قانداق خەرىتە.
— بۇ يېڭى خەرىتە.
— بۇ سۈرەتچۇ؟
— بۇ يېڭى سۈرەت ئەمەس، كونا سۈرەت.

Vocabulary سۆزلۈك

1. two	ئىككى
second	ئىككىنچى
2. new	يېڭى
3. building	بىنا
4. old	كونا
5. house ; home ; room	ئۆي
6. watch; clock; hour	سائەت
7. bed	كارىۋات
8. map	خەرىتە

9. not	ئەمەس
10. picture	سۆرەت
11. how; what kind of	قانداق، سۆرەت
12. that , that particular one	شۇ
13. yes	ھەئە
14. no	ياق

Grammar گرامماتىكا

1. Interrogative Particle مۇ ±

The interrogative particle مۇ± can be applied to almost any word and phrase denoting an interrogation about the subject expressed by the word or phrase to which it is attached. For example , in the sentence بۇ كىتابمۇ؟ " *Is this a book ?* " the particle مۇ ± is applied to the noun كىتاب, questioning whether it is truly a book or something else.

However , if an interrogative pronoun is used in the sentence , the interrogative particle مۇ ± is unnecessary. For example : بۇ قانداق كىتاب؟ " *What kind of book is this ?* " The application of the particle مۇ ± would be redundant in this sentence. A sentence like *بۇ قانداق كىتابمۇ؟ is incorrect.

2. Intensive Particle چۇ ±

The intensive particle چۇ± redirects the previous question to another object , denoting " *How about this one then ?* "

چۇ ± can be applied to a verbal structure denoting stress on the subject or a stronger demand , request or appeal. Its usage will be explained further in later lessons.

3. Negation of Nominal

The particle ئەمەس , placed after a noun , pronoun , adjective , etc. , negates the previous word. E.g. :

بۇ ژۇرنال. " *This is a magazine.* " > بۇ ژۇرنال ئەمەس. " *This is not a magazine.* "

بۇ ياخشى. " *This is good.* " > بۇ ياخشى ئەمەس. " *This is not good.* "

. The interrogative particle مۇ ± can also be applied to ئەمەس as :

بۇ ژۇرنال ئەمەسمۇ؟ " *This is a magazine , isn 't it ?* " or , " *Is this not a magazine ?* "

بۇ ياخشى ئەمەسمۇ؟ " *This is nice , isn 't it ?* " or , " *Is this not good ?* "

Exercises and Assignments

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 . Compose positive and negative interrogative sentence using the words below :

بىنا، ئۆي، ئىشىك، دېرىزە، كارىۋات، ئۈستەل، پارتا، ئورۇندۇق، خەرىتە، رەسىم، كىتاب، دەپتەر، ژۇرنال، كېزىت، لۇغەت، سائەت، قەلەم.

2 . Read the text aloud and copy them at least twice .

3 . Practice writing each word in the vocabulary list five times .

4 . Compose your own dialogues using your current vocabulary or by selecting some everyday words from your dictionary .

Lesson Three

ئۇچىنچى دەرس

مەن ئوقۇغۇچى. سەن ئوقۇتقۇچى. سىز دوكتور. ئۇ مۇخبىر. بىز ئىشچى. سىلەر دوختۇر. ئۇلار سېستىرا.

مەن كىم؟ سەن كىم؟ سىز كىم؟ ئۇ كىم؟ بىز كىم؟ سىلەر كىم؟ ئۇلار كىم؟ ئاۋۇ كىم؟ ماۋۇ كىم؟ ئاۋۇلار كىم؟ ماۋۇلار كىم؟

1 ـ دىئالوگ

ـــ ئۇ كىم؟
ـــ ئۇ ئوقۇتقۇچى.
ـــ ئۇلار كىم؟
ـــ ئۇلارمۇ ئوقۇتقۇچى. ئاۋۇ ئەسەت مۇئەللىم، ئاۋۇ راھىلە مۇئەللىم.
ـــ بۇ كىم؟
ـــ بۇ دوكتور راخمان، ئۇ دوختۇر.
ـــ بۇلارچۇ؟
ـــ بۇلار سېستىرالار.
ـــ ئاۋۇلارچۇ؟
ـــ ئاۋۇ ساقچى، ماۋۇ شوپۇر، بۇ مۇخبىر، بۇ ئىشچى.
ـــ بۇ كىشى كىم؟
ـــ بۇ ئادەم مۇدىر.
ـــ ئاۋۇ ئايال كىم؟
ـــ ئۇ كاتىپ.
ـــ ئاۋۇ ئەر كىم؟
ـــ ئۇ ئالىم.

2 ـ دىئالوگ

ـــ سىز ئوقۇتقۇچىمۇ؟
ـــ ياق، مەن ئوقۇتقۇچى ئەمەس، مەن ئوقۇغۇچى.
ـــ ئۇلارمۇ ئوقۇغۇچىمۇ؟
ـــ ھەئە،ئۇلارمۇ ئوقۇغۇچى.
ـــ ئاۋۇ كىشى ئوقۇتقۇچىمۇ؟
ـــ ھەئە، ئۇ كىشى ئوقۇتقۇچى. ئۇ پروفېسسور.
ـــ ئاۋۇ ئايالمۇ پروفېسسورمۇ؟
ـــ ياق، ئۇ ئايال پروفېسسور ئەمەس، ئۇ مۇخبىر.

Glossary سۆزلۈك

1. three	ئۈچ
third	ئۈچىنچى
2 I	مەن
3. you	سەن
you (polite)	سىز
4. he/she/it	ئۇ
5. we	بىز
6. you (plural)	سىلەر
7. they	ئۇلار
8. student (< ـ ئوقۇ "*to read; study*")	ئوقۇغۇچى (<ئوقۇ ـ غۇ + ـچى)
9. teacher (<ـ ئوقۇت "*to teach*")	ئوقۇتقۇچى (<ئوقۇ ـ ـتـ ـ ـقۇ + ـچى)
10. Doctor	دوكتور
11. medic , doctor	دوختۇر
12. worker (< ئىش "*work*")	ئىشچى (<ئىش + ـچى)
13. reporter; journalist	مۇخبىر
14. nurse	سېستىرا
15. who	كىم
16. those	ئاۋۇلار
17. these	ماۋۇلار
18. dialogue	دىئالوگ
19. *emphatic particle* : ≈ also , too , either; as well (as); even	ـمۇ
20. policeman	ساقچى
21. chauffeur; driver	شوپۇر
22. person	كىشى
23. man; human being	ئادەم
24. director	مۇدىر
25. woman; female; wife	ئايال
26. secretary	كاتىپ
27. man ; male; husband	ئەر
man ; male	ئەر كىشى
28. scholar	ئالىم
29. professor;	پروفېسسور

Grammar گرامماتىكا

1. Singular and Plural Forms of Nouns

1.1 Nouns in Uighur have singular and plural forms. The singular form is expressed by the original noun stem. The plural form is expressed by the application of the suffix لار/ + لەر + to the nominal stem.

Selection from these two variants of the plural suffix generally depends on the vowel in the last syllable in accordance with the rules of palatal sound harmony.

1) If the vowel in the last syllable of the stem is a back vowel, the back vocalic variant لار + of the suffix is selected;

2) If the vowel in the last syllable of the stem is a front vowel, then the front vocalic variant لەر + of the suffix is selected.

Examples :

ئايال + لار > ئاياللار؛ دوكتور + لار > دوكتورلار، سېستىرا + لار > سېستىرالار؛
ئادەم + لەر > ئادەملەر؛ ئەر + لەر > ئەرلەر، ئۇستەل + لەر > ئۇستەللەر؛

This rule is called *palatal harmony* of vowels. It applies to the selection of all other suffixes with multiple phonetic variants.

1.2 However, due to its variable phonological character, if " ئى " is the vowel in the last syllable, selection of the plural suffix variants should be based on the vowel in the preceding syllable. E.g.:

ئالىم+ لار > ئالىملار، مۇخبىر+ لار > مۇخبىرلار، ئوقۇغۇچى+ لار > ئوقۇغۇچىلار؛
زەنجىر+ لەر > زەنجىرلەر، مۇئەللىم+ لەر > مۇئەللىملەر، رەسىم+ لەر > رەسىملەر.

Yet, there are some words in which every syllable contains the vowel " ئى " and/or " ئې ". In that case, if the word contains the consonants " ك " and/or " گ ", the front vocalic variant لەر + must be selected; otherwise, the back vocalic variant لار + is selected (with some exceptions). For example :

ئىشىك+ لەر > ئىشىكلەر، كىشى+ لەر > كىشىلەر، گېزىت+ لەر > گېزىتلەر؛
ئىشچى+ لار > ئىشچىلار، سىنىپ + لار > سىنىپلار.

A small number of words do not follow this rule. These words take the front vocalic variant لەر +, although there is no " ك " or " گ " in their structure. Below are examples of such exceptions :

بىز+ لەر > بىزلەر، سىز+ لەر > سىزلەر، بىر+ لەر > بىرلەر.

1.3 Unlike English, when a numeral denoting a quantity of two or more occurs before a noun as an attributive, no plural suffix should be applied to that modified noun. Compare :

ئىككى ئوقۇغۇچى "*two students*" ، ئۈچ ئوقۇغۇچى "*three students*"

If a determiner other than a numeral is in the attributive position before the noun , normally no plural suffix is applied to the modified noun , unless the plural suffix is applied to express the meaning of "*all sorts of , different kinds of*" .E.g. :

جىق كىتاب "*many books*"

جىق كىتابلار "*many books of different kinds*"

2. The Derivational Suffix چى +

The suffix چى +can be attached to a nominal stem deriving a noun. E.g. :

ئىش+ چى > ئىشچى "*worker*" < "*work*"

It can also be applied to a verbal – noun stem modified from the verbal stem (see Lesson 14 , pages 118–121). E.g. :

ئوقۇ – غۇ+ چى > ئوقۇغۇچى "*student*" < "*studying*" < "*to study*"

Exercises and Assignments مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Apply the appropriate variant of the plural suffix to the following words;

قەلەم، دەرس، ساۋاقداش، دېھقان، ئاشپەز، كىتاب، لۇغەت، سائەت، رەسىم، سودىگەر، يازغۇچى، ئو - رۇندۇق، بور، ژۇرنال، چېلەك، كىيىم، ئىشچى، سىزغۇچ، مەملىكەت، كاسسىر، ناۋاي، چىراغ، تې - كىست، ئىشىك، تەرجىمان

2. Compose sentences following the given pattern in each section by replacing the words :

1) مەن سېستىرا، ئۇ دوختۇر.

مۇئەللىم	ئوقۇغۇچى
ئىشچى	كاتىپ
شوپۇر	ساقچى

2) بۇ ئادەملەر ئوقۇتقۇچىمۇ؟ ئاۋۇلارچۇ

ئۇ	كىشىلەر	ئىشچى	ماۋۇلار
ئاۋۇ	ئايال	سېستىرا	بۇ
بۇ	ئەر كىشى	شوپۇر	ئۇ
ئاۋۇ	ئادەملەر	ساقچى	بۇلار

3) بىز ئوقۇغۇچى، ئۇلار كىم؟

مەن	مۇئەللىم	سىلەر
سىز	شوپۇر	ئۇ
سىلەر	ساقچى	ئۇلار
ئۇ	دوختۇر	سەن

4) بۇ دوسكا، ئۇ نېمە؟ ماۋۇچۇ؟

ئاۋۇ	ئۈستەل	ماۋۇ	بۇ
بۇ	قەلەم	بۇ	ئۇ
ئۇ	ئىشىك	ئاۋۇ	ئاۋۇ
بۇ	دەپتەر	ئۇ	ماۋۇ
ماۋۇ	سىنىپ	ماۋۇ	ئاۋۇ

5) سىلەر مۇئەللىم، ئۇ كىشىلەرمۇ مۇئەللىممۇ؟

بىز	مۇخبىر	ئۇ ئادەملەر
مەن	پروفېسسور	ئاۋۇ ئايال
سەن	شوپۇر	بۇ ئەر كىشى
ئۇ	كاتىپ	سىز
ئۇلار	ساقچى	سىلەر

3. Translate the following sentences into Uighur :

1) This is a map. That one is not a map.
2) Is this a dictionary ? Is that (one) also a dictionary ?
3) This man is a director. How about that man ?
4) She is a nurse. Are you also a nurse ?
5) Is he a professor ? Who are you ?
6) Is that person a journalist ? Is she a woman ?
7) Is this a book ? And what about that one ?
8) Who is this woman ? Is she the secretary ?

4. Answer the following questions in Uighur , then translate both the questions and your answers into English :

1) بۇ كىم؟ ئۇچۇ؟
2) ماۋۇ نېمە؟ بۇچۇ؟
3) ئاۋۇ كىم؟ ئاۋۇچۇ؟
4) ئۇ نېمە؟ ماۋۇچۇ؟
5) ئاۋۇ سائەتمۇ؟ بۇچۇ؟
6) بۇمۇ سائەتمۇ؟ ئاۋۇچۇ؟
7) سىزمۇ شوپۇرمۇ؟ ئۇچۇ؟
8) بۇلارمۇ قەلەممۇ؟ ماۋۇلارچۇ؟
9) ئۇلار ئوقۇغۇچى ئەمەسمۇ؟ سىلەرچۇ؟
10) بۇلارمۇ كىتاب ئەمەسمۇ؟ ماۋۇلارمۇ كىتاب ئەمەسمۇ؟

Lesson Four تۆتىنچى دەرس

ئائىلىۋى سۆزەت

بۇ بىزنىڭ ئائىلىمىز. بۇ مەن. بۇ دادام. بۇ ئاپام. بۇ بوۋام. بۇ مومام. ماۋۇ ئاكام. ماۋۇ ھەدەم. بۇ ئۇ - كام. ماۋۇ سىڭلىم.

بىرىنچى دىئالوگ

ــ بۇ سۆزەتتىكى كىم؟
ــ بۇ سۆزەتتىكى مەن.
ــ بۇلار كىم؟
ــ ئۇلار بوۋام بىلەن مومام.
ــ بۇلارچۇ؟
ــ بۇلار دادام بىلەن ئاپام.
ــ بۇ ياش ئادەم كىم؟
ــ ئۇ ئاپامنىڭ ئىنىسى، مېنىڭ كىچىك تاغام.
ــ ماۋۇ قېرى ئادەمچۇ؟
ــ ئۇ كىشى دادامنىڭ ئاكىسى، چوڭ تاغام.
ــ بۇ ئايال كىم؟
ــ ئۇ مېنىڭ ھاممام، دادامنىڭ ھەدىسى.
ــ ئاۋۇلار كىم؟
ــ ئۇلار مېنىڭ ئاكىلىرىم.
ــ بۇلارچۇ؟
ــ بۇلار ھاممامنىڭ بالىلىرى.

ئىككىنچى دىئالوگ

ــ بۇ سومكا كىمنىڭ؟
ــ بۇ سومكا مېنىڭ.
ــ ئۇ سومكىچۇ؟
ــ ئۇ سومكا ئەخمەتنىڭ.
ــ ماۋۇ كىتابلار سىزنىكىمۇ؟
ــ ھەئە، ئۇلار مېنىڭ كىتابلىرىم.
ــ ئاۋۇلارمۇ سىزنىڭ كىتابلىرىڭىزمۇ؟
ــ ياق، ئۇ كىتابلار مېنىڭ ئەمەس. ئۇلار ئالمىنىڭ كىتابلىرى.
ــ بۇلارچۇ؟
ــ بۇلار بىزنىڭ مۇئەللىمنىڭ كىتابلىرى.
ــ سىلەرنىڭ مۇئەللىمىڭلار ئۇيغۇرمۇ؟
ــ ھەئە، بىزنىڭ مۇئەللىممىز ئۇيغۇر.
ــ سىزنىڭ كىتابلىرىڭىز جىقمۇ؟
ــ ياق، مېنىڭ كىتابلىرىم جىق ئەمەس.
ــ ئالمىنىڭچۇ؟
ــ ئالمىنىكىمۇ كىتابلىرى جىق ئەمەس. مۇئەللىممىزنىڭ كىتابلىرى جىق.

Glossary　　سۆزلۈك

1. four
   fourth　　تۆت
2. family　　تۆتىنچى
3. father , dad　　ئائىله
4. mother , mom　　دادا
5. grandfather　　ئاپا
6. grandmother　　بوۋا
7. older brother　　موما
8. older sister　　ئاكا
9. younger sibling; younger brother　　هەدە
10. younger sister　　ئۇكا
11. and *conjunction*; with , by *postposition*　　سىڭىل *(سىڭلىم، سىڭلىڭ...)
12. young; fresh　　بىلەن
13. younger brother　　ياش
14. little; small; younger　　ئىنى
15. uncle　　كىچىك
16. old *adj.*; old man n.　　تاغا
17. big; huge; older　　قېرى
18. aunt　　چوڭ
19. child; boy　　هامما
20. *personal name (male)*　　بالا
21. Alim. *personal name (male)*　　ئەخمەت
22. Uigur　　ئالىم
　　ئۇيغۇر

Phonetics　　فونېتىكا

Change of ئا and ئە to ئې or ئى

The vowels ئا / ئە in monosyllabic words may switch to ئې when a suffix is attached. When ئە/ئا occur in the last syllable of a multisyllabic word , they may change to ئى when a suffix is attached.

There are two conditions to such sound changes : a) The particular syllable must remain , or become an open syllable; b) The stress is moved to the next syllable. E.g. :

result	syllabic structure	morphological structure
ئېتى	← ئا ـ تى	← ئات + ى
بېشى	← با ـ شى	← باش + ى
سومكىسى	← سوم ـ كا ـ سى	← سومكا + سى
قەلىمى	← قە ـ لە ـ مى	← قەلەم + ى

However , the stress in some monosyllabic words (especially in some loan words of Arabic or Persian origin) does not move to the next syllable when a suffix is attached , and thus the ئە / ئا → ئې / ئى sound change may not apply . E . g . :

but not	result	syllabic structure	morphological structure
✗ سېنى	سائى	سا - ئى ←	سان + ى ←
✗ ئىمزىسى	ئىمزاسى	ئىم - زا - سى ←	ئىمزا + سى ←

Grammar گرامماتىكا

1 . Possessive Personal Endings

1 . 1 The possessive personal ending is attached to a noun stem in the 1st , 2nd or 3rd person (singular or plural) form . It indicates that the object is possessed or owned by the subject (determined by which variant of the possessive suffix is used).

1 . 2 The possessive suffix may occur in different phonetic variants , depending on the vowel (V) or consonant (C) ending of the stem and/or on the *labial* and the *palatal* harmony with the vowels in the last syllable of the stem . See the chart :

examples	suffix	stem ended in:		person		
ئاپا + م = ئاپام	+م	V		singular		1st person
سائەت + بم = سائىتىم	+بم	non-rounded V	C preceded by			
دوختۇر + ۇم = دوختۇرۇم	+ۇم	rounded back V				
ئۆي + ۇم = ئۆيۈم	+ۈم	rounded front V				
ئاپا + مىز = ئاپىمىز	+مىز	V		plural		
ئۆي + بىمىز = ئۆيىمىز	+بىمىز	C				
ئاپا + ڭ = ئاپاڭ	+ڭ	V		informal	singular	2nd person
سائەت + باڭ = سائىتىڭ	+باڭ	non-rounded V	C preceded by			
دوختۇر + ۇڭ = دوختۇرۇڭ	+ۇڭ	rounded back V				
ئۆي + ۈڭ = ئۆيۈڭ	+ۈڭ	rounded front V				
ئاپا + ڭىز = ئاپىڭىز	+ڭىز	V		polite		
ئۆي + بڭىز = ئۆيىڭىز	+بڭىز	C				
ئاپا + ڭلار = ئاپاڭلار	+ڭلار	V		plural		
سائەت + بڭلار = سائىتىڭلار	+بڭلار	non-rounded V	C preceded by			
دوختۇر + ۇڭلار = دوختۇرۇڭلار	+ۇڭلار	rounded back V				
ئۆي + ۈڭ = ئۆيۈڭلار	+ۈڭلار	rounded front V				
ئاپا + سى = ئاپىسى	+سى	V		singular		3rd person
ئۆي + ى = ئۆيى	+ى	C				
ئاپا + سى = ئاپىسى	+سى	V		plural		
ئۆي + ى = ئۆيى	+ى	C				

1.3 Exceptions :

1.3.1 When the 1st and 2nd person possessive suffixes are applied to certain nouns , such as: ئىملا " *spelling; orthography* " , پولۇ " *pilaf* " توخۇ " *chicken* " , چەيدو " kitchen knite " , that end in vowels , the connective consonant + ي + needs to be inserted before the possessive suffix. Then , the proper variant of the possessive suffix beginning with a vowel must be selected.

However , application of the 3rd person possessive suffix is constant , without adding the connective consonant + ي +.

For example :

3rd person	2nd person			1st person		word
singular & plural	plural	singular		plural	singular	
		polite	informal			
ئىملاسى	ئىملايىڭلار	ئىملايىڭىز	ئىملايىڭ	ئىملايىمىز	ئىملايىم	ئىملا
پولۇسى	پولۇيۇڭلار	پولۇيىڭىز	پولۇيۇڭ	پولۇيىمىز	پولۇيۇم	پولۇ
توخۇسى	توخۇيۇڭلار	توخۇيىڭىز	توخۇيۇڭ	توخۇيىمىز	توخۇيۇم	توخۇ
چەيدوسى	چەيدويۇڭلار	چەيدويىڭىز	چەيدويۇڭ	چەيدويىمىز	چەيدويۇم	چەيدو

1.3.2 Note that the application of the possessive suffix to the noun سۇ " *water* " , is quite unique : a) there is a connective consonant + ي + which is inserted not only in the construction of 1st and 2nd person forms , but also in the construction of the 3rd person; b) the rounded back vowel ۇ at the end of the word is always replaced by the rounded front vowel ۇ during the construction of personal forms. Compare the chart below with the chart in 1.3.1 above.

3rd person	2nd person			1st person		word
singular & plural	plural	singular		plural	singular	
		polite	informal			
سۇيى	سۇيۇڭلار	سۇيىڭىز	سۇيۇڭ	سۇيىمىز	سۇيۇم	سۇ

1.3.3 There are a few disyllabic nouns , such as سىڭىل in this lesson , which may drop the high vowel (i.e. : ئى , ئۇ and ئۇ) in the second syllable , when a possessive personal ending is attached.

Here are some examples of such nouns , which must be remembered :

younger sister → my younger sister — سىڭىل + ىم > سىڭلىم

name → your name — ئىسىم + ىڭ > ئىسمىڭ

profession → your (polite) profession — كەسىپ + ىڭىز > كەسپىڭىز

body → him/her/its body — جىسىم + ى > جىسمى

part → our part　　قىسىم + مىز > قىسىممىز

pedingre → your (plural) pedingre　　نەسىل + ڭلار > نەسىلىڭلار

season → his/her/its season　　پەسىل + ى > پەسلى

son → your son　　ئوغۇل + ۇڭ > ئوغلۇڭ

place/seat → your (polite) place/seat　　ئورۇن + ڭىز > ئورنىڭىز

heart/soul → our sincerity　　كۆڭۈل + مىز > كۆڭلىمىز

life-span → our life - span　　ئۆمۈر + مىز > ئۆمرىمىز

2. Genitive Case

2.1 The genitive case form of a noun is formed by applying the suffix نىڭ +. It indicates the possessor of something.

With the exception of a few loan words, the ئا / ئە → ئې / ئى sound change rule applies when the genitive case suffix is attached to nouns. For example:

مۇئەللىم + نىڭ > مۇئەللىمنىڭ

بالا + نىڭ > بالىنىڭ

ئۇي + نىڭ > ئۆينىڭ

2.2 The genitive case suffix can be applied to pronouns or any other nominals when they hold the position of a noun in a sentence or phrase.

However, when the genitive case suffix نىڭ + is attached to the personal pronouns ن and سەن, the ن at the end of these pronouns is dropped and the ئا / ئە → ئې / ئى sound change takes place:

مەن + نىڭ = مېنىڭ؛　　سەن + نىڭ = سېنىڭ

2.3 Unlike English and many other languages, complete expression of possession in Uighur is illustrated by the "genitive - possessive" structure, as in:

ئۇنىڭ ئاكىسى < ئەخمەت + نىڭ ئاكا + سى

بىزنىڭ ئۆيىمىز < بىز + نىڭ ئۆي + مىز

سىلەرنىڭ سىنىپىڭلار < سىلەر + نىڭ سىنىپ + ڭلار

In the sample phrases above, the genitive case suffix نىڭ + applied to pronouns ئۇ (3rd person, singular), بىز (1st person, plural), and سىلەر (2nd person, plural) clearly indicates the possessors of ئاكا, ئۆي and سىنىپ. The possessive suffix سى + indicates that the possessor of ئاكا is a 3rd person (i.e. ئەخمەت); the possessive suffix مىز + indicates that ئۆي belongs to "us" (1st person plural, i.e. بىز); and the possessive suffix ڭلار + indicates that سىنىپ belongs to a 2nd person, plural (i.e. سىلەر).

Neither genitive, nor possessive suffixes can be omitted when expressing ownership. Thus, structures such as * ئەخمەت ئاكىسى and / or * ئەخمەتنىڭ ئاكا are incorrect.

2.4 Nevertheless, when the "genitive - possessive" structure is used to express a proper name, the genitive case suffix must be dropped. The reason for this is that there is no direct possessive relationship in reality. However, the possessive suffix should always be at the end. For example:

a/the picture of a/the family	ئائىلىۋى سۈرەت
University of Washington	ۋاشىنگتون ئۇنىۋېرسىتېتى
University Avenue	ئۇنىۋېرسىتېت كوچىسى

Exercises and Assingnments مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Add possessive personal endings to the following nouns (pay attention to where a sound change may occur):

سىنىپ، ئوقۇتقۇچى، دادا، مومـا، ئۇستەل، قەلەم، سىكىل، دەرس، دوختۇر، ئۆي

2. Add genitive case suffixes to the following nouns (pay attention to where a sound change may occur):

لۇغەت، كىتاب، مۇخبىر، دېرىزە، دەپتەر، ساقچى، مەن، سەن، ئۇ، بىز، سىلەر

3. Read the following phrases and translate them into Engl:sh :

مېنىڭ دادام	بىزنىڭ ئوقۇتقۇچىمىز
سېنىڭ كىتابىڭ	ئۇلارنىڭ سىنىپى
ئۇنىڭ ئاپىسى	سىزنىڭ قەلىمىڭىز
سىلەرنىڭ قەلىمىڭلار	مۇدىرنىڭ كاتىپى

4. Select one word from each box below and use them to compose a phrase in the genitive – possessive structure , then translate your phrases into English (pay attention to where a sound change may occur):

Example :

كاتىپ + نىڭ ئۇستەل + ى > كاتىپنىڭ ئۇستىلى

مەن، سەن، سىز، ئۇ، بىز، سىلەر، ئۇلار، ئالىم، ئائىلە، مۇئەللىم، سىنىپ	+	دەپتەر، ئۆي، قەلەم، ئىنى، دوسكا، ژۇرنال، سائەت، دېرىزە، رەسىم

5. Give positive and negative answers to the question below :

1. بۇ سىزنىڭ ئۆيىڭىزمۇ؟ ئاۋۇ كىمنىڭ ئۆيى؟
2. ماۋۇ كىمنىڭ رەسىمى؟ سىزنىڭ رەسىمىڭىز ئەمەسمۇ؟
3. ئاۋۇ ئايال ئۇنىڭ ئاپىسىمۇ؟ ئۇنىڭ ئاپىسى سىزنىڭ ھەدىڭىزمۇ؟
4. ئاۋۇ بالا كىم؟ ئۇ سىزنىڭ بالىڭىزمۇ؟

6. Read the following phrases and analyze the structure of each word :

Example : تاغامنىڭ ئائىلىسى > تاغا + م + نىڭ ئائىلە + سى

ئاكامنىڭ ئايالى	مومىڭىزنىڭ سۈرىتى
سىنىپىمىزنىڭ ئورۇندۇقلىرى	سىكلىڭنىڭ سومكىسى
بالىلىرىمنىڭ مۇئەللىملىرى	ئالىملارنىڭ سۆھبەتلىرى
ئۇكىسىنىڭ سائىتى	ھەدەمنىڭ بالىلىرى

Lesson Five بەشىنچى دەرس

تۇغقانلىرىم

بىز بىر چوڭ ئائىلە. ئائىلىمىزدە يەتتە جان بار. دادام پروفېسسور. ئاپام دوختۇر، مېنىڭ بىر ئەنىم ۋە بىر سىڭلىم بار، لېكىن ئاكام يوق، ھەدەمۇ يوق. بىزنىڭ ئۆيدە يەنە بوۋام بىلەن مومام بار. ئۇلار ئاپامنىڭ ئاتا ئانىلىرى. دادامنىڭ ئاتا ئانىلىرى تاغامنىڭ ئۆيىدە. ئۇ دادامنىڭ ئاكىسى. تاغام يازغۇچى. دادامنىڭ يەنە بىر ھەدىسىمۇ بار. ھامام ئارتىس. ئاتا ـ ئانامنىڭ جەمئىيەتلىرى بار. ئۇلار تاغلىرىمنىڭ ۋە ھاممىلىرىمنىڭ ئوغۇللىرى ۋە قىزلىرى.

دىئالوگ

ـ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!
ـ ۋە ئەلەيكۇم ئەسسالام!
ـ مېنىڭ ئىسمىم جون.
ـ مېنىڭ ئىسمىم بارات. ياخشىمۇسىز، جون ئەپەندى؟
ـ ياخشى، رەھمەت. سىز چۇ؟
ـ يامان ئەمەس، رەھمەت. سىز ئامېرىكىلىقمۇ؟
ـ ھەئە، ئامېرىكىلىقمەن. بارات ئەپەندى، سىز ئۇرۇمچىلىكمۇ؟
ـ ياق، مەن ئۇرۇمچىلىك ئەمەس، غۇلجىلىقمەن.
ـ بۇ بالىلار سىزنىڭ دوستلىرىڭىزمۇ؟
ـ ھەئە، بۇلار مېنىڭ دوستلىرىم. بۇ ئەخمەت، بۇ تۇرسۇن، بۇ ئابباس.
ـ ياخشىمۇ سىلەر؟
ـ ياخشىمۇ سىز؟
ـ ئەخمەت ئەپەندى، سىز قەيەرلىك؟
ـ مەن قۇمۇللۇق.
ـ سىز چۇ، تۇرسۇن ئەپەندى؟
ـ مەن قەشقەرلىك.
ـ ئابباس ئەپەندى، سىزمۇ قەشقەرلىكمۇ؟
ـ ياق، قەشقەرلىك ئەمەسمەن، خوتەنلىكمەن.

New Words يېڭى سۆزلەر

1. five بەش
   fifth بەشىنچى
2. relative تۇغقان
3. seven يەتتە
4. and; also ۋە
5. life , soul; person جان
6. there be; exist; have (denotes the existence of someone or something) بار
7. but , however; nevertheless لېكىن

8. no , none (denotes the absence of someone or something)	يوق
9. again; more; (who/what) else; still; besides	يەنە
10. parents	ئاتا ـ ئانا
11. writer (< – يازـ " *to write* ")	يازغۇچى (< يازـ + غۇ + چى)
12. actor/actress	ئارتىس
13. many/much; a lot (of)	جىق
14. nephew/niece	جىيەن
15. boy; son	ئوغۇل * (ئوغلۇم، ئوغلۇڭ...)
16. girl; daughter	قىز
17. an Islamic greeting (=may peace be with you)	ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!
reply to the greeting above	ۋە ئەلەيكۇم ئەسسالام!
18. name	ئىسىم* (ئىسمىم، ئىسمىڭ...)
19. John	جون
20. How are you ?	ياخشىمۇسىز؟
21. Mister, Sir	ئەپەندى
22. thank (you)	رەھمەت
23. bad, evil; very	يامان
24. America	ئامېرىكا
25. Barat (personal name) (M)	بارات
26. Urumqi, the capital city of Xinjiang	ئۈرۈمچى
27. Ghulja, a city in north – west Xinjiang	غۇلجا
28. friend	دوست
29. Ahmat (personal name) (M)	ئەخمەت
30. Tursun (personal name) (M)	تۇرسۇن
31. Abbas (personal name) (M)	ئابباس
32. where, what/which place	قەيەر
33. Kumul, a city in east Xinjiang	قۇمۇل
34. Kashgar, a city in south – west Xinjiang	قەشقەر
35. Hotan, a city in the south Xinjiang	خوتەن

Grammar گرامماتىكا

ئورۇن ـ پەيت كېلىش

1. Locative Case

1.1 The locative case form of a noun expresses the location/existence of an action or an item in space or time.

1.2 The locative case suffix exists in four variants : دا +/ تا +/ دە +/ تە +. Selection of variants depends on the palatal harmony with vowels and the voiced/unvoiced harmony with the consonants in the last syllable of the stem.

1) دا + is selected if the last syllable ends in a back vowel (V_B), or if it ends in a voiced consonant (C_{v+}) preceded by a back vowel (V_B);

2) دە + is selected if the last syllable ends in a front vowel (V_F), or if it ends in a voiced consonant

preceded by a front vowel;

3) تا + is selected if the last syllable ends in an unvoiced consonant (C_v-) preceded by a back vowel;

4) تە + is selected if the last syllable ends in an unvoiced consonant preceded by a front vowel. See the chart :

examples	case suffix	last syllable
غۇلجا + دا = غۇلجىدا، پارتا + دا= پارتىدا	+ دا	V_B
بازار+ دا = بازاردا	+ دا	C_{v+} V_B
ئورۇندۇق + تا = ئورۇندۇقتا	+ تا	$C_{v-}V_B$
دېرىزە + دە=دېرىزىدە، خەرىتە + دە = خەرىتىدە	+ دە	V_F
ئۆي + دە= ئۆيدە	+ دە	$C_{v+}V_F$
سۆھبەت + تە = سۆھبەتتە	+ تە	$C_{v-}V_F$

2. The Order of Nominal Suffixes

The suffixes of three grammatical categories , i.e. the plural , the possessive and the case suffixes are attached to the nominal stem in the order as shown below :

$$\text{Stem} + (\text{plural})_1 + (\text{possessive})_2 + (\text{case})_3$$

The parentheses indicate that the application of each suffix is optional. Possible patterns of declension are as follows :

كىتاب + لار > كىتابلار (1 + S) " *books* "

كىتاب + نىم > كىتابىم (2 + S) " *my books* "

كىتاب + نىڭ > كىتابنىڭ (3 + S) " *book ś* "

كىتاب + لار + نىم > كىتابلىرىم (2 + 1 + S) " *my books* ´ "

كىتاب + لار + نىڭ > كىتابلارنىڭ (3 + 1 + S) " *books* ´ "

كىتاب + نىم + نىڭ > كىتابىمنىڭ (3 + 2 + S) " *my book ś* "

كىتاب + لار + نىم + نىڭ > كىتابلىرىمنىڭ (3 + 2 +1 + S) " *my books* ´ "

3. Expression of " *to have/have not* " and " *there be* "

Expressions of " to have/to have not " and/or " *there is/there is no* " are rendered by combinations of بار or يوق with the locative or the genitive form of a nominal , indicating the *existence/inexistence* of something somewhere/with someone , or the *possession* or *not* of something/someone by something/someone.

For example :

I have a book./ There is a book with me.	مەندە كىتاب بار.
I have no book./ There is no book with me.	مەندە كىتاب يوق.
I have a/my book. (Lit. : My book exists.)	مېنىڭ كىتابىم بار.
I have no book. (Lit. : My book does not exist.)	مېنىڭ كىتابىم يوق.
There is a man in the house.	ئۆيدە بىر ئادەم بار.
The re is no man in the house.	ئۆيدە ئادەم يوق.
The house has many windows.	ئۆينىڭ جىق دېرىزىسى بار.
The house has no windows.	ئۆينىڭ دېرىزىسى يوق.

4. An Application of the Derivational Suffix لىق + / لىك + / لۇق + / لۇك +

The derivational suffix لىق + / لىك + / لۇق + / لۇك + derives nouns and adjectives from noun stems, and also derives nouns from adjectives.

When the suffix لىق + / لىك + / لۇق + / لۇك + is attached to a place name, the derived noun expresses a person who is a native of that particular place. For example.

غۇلجا + لىق = غۇلجىلىق، ئامېرىكا + لىق = ئامېرىكىلىق؛
قەشقەر + لىق = قەشقەرلىك، فرانسىيە + لىك = فرانسىيىلىك؛
قۇمۇل + لىق = قۇمۇللۇق، نيۇيورك + لۇق = نيۇيوركلۇق؛
كۆمۈچ + لۇك = كۆمۈچلۈك.

See Lesson Six, Grammar section 3 for further explanation of this suffix.

Exercises and Assingnments مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Apply the proper variant of the locative case suffix to each word below: (Pay attention to where a sound change may occur.)

قەشقەر + ـــ> _____، ئۇرۇمچى + ـــ> _____، شىنجاڭ + ـــ> _____،
ۋاشىنگتون + ـــ> _____، ئامېرىكا + ـــ> _____، ئۆي + ـــ> _____،
ئىشىك + ـــ> _____، دېرىزە + ـــ> _____، ئۈستەل + ـــ> _____،
ئورۇندۇق + ـــ> _____، پارتا + ـــ> _____، دوسكا + ـــ> _____،
سائەت + ـــ> _____، دەرس + ـــ> _____، دەپتەر + ـــ> _____،
گېزىت + ـــ> _____، خەرىتە + ـــ> _____، ژۇرنال + ـــ> _____،
مەن + ـــ> _____، مۇئەللىم + ـــ> _____، شوپۇر + ـــ> _____،
كاتىپ + ـــ> _____، دوختۇر + ـــ> _____، مۇدىر + ـــ> _____،

2. Apply the proper variant of the derivational suffix لۇك +/ لۇق +/ لىك +/ لىق to the place names below; (pal attention to where a sound change may occur.)

قەشقەر + ـــ> _____، شىنجاڭ + ـــ> _____، ئۇرۇمچى + ـــ> _____،
تۇرپان + ـــ> _____، توقسۇن + ـــ> خوتەن _____ قۇمۇل + ـــ> _____،
تۇرپان + ـــ> _____، توقسۇن + ـــ> _____، غۇلجا + ـــ> _____،
كۇيتۇن + ـــ> _____، سىئاتل + ـــ> _____، چىكاگو + ـــ> _____،
سان فرانسىسكو + ـــ> _____، تېكاس + ـــ> _____،
سپوكەن + ـــ> _____، لوندون + ـــ> _____، تاشكەنت + ـــ> _____،
ئامېرىكا + ـــ> _____، ۋاشىنگتون + ـــ> _____، جۇڭگو + ـــ> _____،

3. Complete the sentences by adding one necessary suffix in each blank, then translate them into English:

1) سىنىپىمىز _____ ئۇچ ئوقۇغۇچى بار.
2) ئەخمەتنىڭ سومكا _____ ئاببباسنىڭ ئۆيى _____.
3) جوننىڭ دادا _____ ئامېرىكا _____.
4) ئاكا _____ _____ يەتتە كىتاب _____ بار.

5) ئالمىنىڭ دەپتەر _____ مېنىڭ پارتا ____ ____.
6) سېنىڭ ھەدە _____ _____ قىز _____ قەيەر _____ ؟

4. Give positive and negative answers to the following questions :

1) سىز ئامېرىكىلىقمۇ؟ دوستىڭىز چۇ؟
2) مېنىڭ قەلەمىم ياخشى ئەمەس. سىزنىڭ قەلەمىڭىز ياخشىمۇ؟
3) سىلەرنىڭ سىنىپىڭلاردا بىر كانادالىق ئوقۇغۇچى بارمۇ؟
4) سىزنىڭ ئائىلىڭىزدە قېرى ئادەم يوقمۇ؟
5) بۇ سىزنىڭ كىتابىڭىزمۇ؟
6) تۇرسۇننىڭ ئاكىسى دوختۇرمۇ؟ ئۇنىڭ دادىسىمۇ دوختۇرمۇ؟
7) ئاببباسنىڭ ئۆيى خوتەندىمۇ؟
8) تاغىڭىزنىڭ بالىسى ئوغۇلمۇ ـ قىزمۇ؟
9) سىزنىڭ لۇغىتىڭىز چوڭمۇ ـ كىچىكمۇ؟
10) سىزدە جۇڭگونىڭ خەرىتىسى بارمۇ؟

5. Translate the following sentences into Uighur :

1) I have many nephews.
2) His uncle is a driver.
3) Is John' s friend a Kashgarian ?
4) Where is your home?
5) Is this his dictionary?
6) Our classroom is big. How is your classroom?
7) There are many children in my aunt' s family.
8) Your notebooks are in my bag.
9) What is your friend' s name ?
10) Are you from Urumqi ?

6. Compose sentences using the given words:

1) ئاكا، ئائىلە، ئۇچ، جان، بار.
2) بىز، سىنىپ، چوڭ، بىنا.
3) ئاببباس، قىز، دوست، قەشقەر.
4) ھامما، ئۆي، ياخشى، لۇغەت، بار.
5) بەش، دەرس، جىق، يېڭى، سۆز، بار.

Lesson Six ئالتىنچى دەرس

شېرىن خىياللىرىم

قىشلىق تەتىلدە ئۇرۇمچىگە بارىمەن. ئۇ يەردە مېنىڭ تاغام بار. تاغامنىڭ ئائىلىسى سايباغ رايونىدا. تاغامنىڭ ئۈچ بالىسى بار. چوڭ ئوغلى تاغامنىڭ شىركىتىدە ئىشلەيدۇ، ئۇنىڭ ئىسمى ئەركىن. ئىككىنچى ئوغلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇيدۇ، ئۇنىڭ ئىسمى ئالىم. كىچىك قىزى 5 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇيدۇ، ئۇنىڭ ئىسمى ئاينۇر.

ئۇرۇمچىدە هاممام بىلەن ئۇرۇمچى خەلقئارا بازىرىغا بارىمەن. بۇ يېڭى بازاردا ئاتا ـ ئانامغا ياخشى سوۋغات ئالىمەن. ئۆزۈمگە يېڭى كومپيۇتېر ئالىمەن. ئەركىن بىلەن تاغامنىڭ شىركىتىگە بارىمەن. ئالىم بىلەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا بارىمەن. ئاينۇر بىلەن هايۋانات باغچىسىغا بارىمەن...

يازلىق تەتىلدە ئەركىن، ئالىم ۋە ئاينۇر قەشقەرگە كېلىدۇ...

قەشقەر رېستورانىدا

كۇتكۇچى: خۇش كەپسىلەر مېهمانلار!

مېهمانلار: رەهمەت.

1 ـ مېهمان: تىجارەتچىلار ياخشىمۇ؟

كۇتكۇچى: يامان ئەمەس، رەهمەت. نېمە تاماق بۇيرۇيسىلەر؟

2 ـ مېهمان: نېمە تاماقلار بار؟

كۇتكۇچى: ئۇيغۇر تاماقلىرىنىڭ هەممىسى بار.

3 ـ مېهمان: مەن لەڭمەن يەيمەن.

كۇتكۇچى: سىز چۇ؟

1 ـ مېهمان: مەن پولۇ يەيمەن.

كۇتكۇچى: سىز نېمە يەيسىز؟

2 ـ مېهمان: مەن مانتا يەيمەن.

كۇتكۇچى: رەهمەت. هازىر تەييار بولىدۇ.

1 ـ مېهمان: سىلەردە قېتىق بارمۇ؟

كۇتكۇچى: بىزدە ئۆي قېتىقى بار.

2 ـ مېهمان: مەنمۇ بىر چىنە قېتىق ئىچمەن.

3 ـ مېهمان: مەنمۇ.

كۇتكۇچى: خوپ، هازىر كېلىدۇ.

New Words يېڭى سۆزلەر

1. six ئالتە
   sixth ئالتىنچى
2. sweet , delicious شېرىن
3. thought (s); idea; imagination خىيال
4. winter قىش
5. vacation; holiday تەتىل
   winter vacation قىشلىق تەتىل
6. to go (directive) بار ـ
7. region , district; area رايون

District of Saybagh , a district of Urumqi City سايباغ رايونى
8. to stay; to stand; to stand/get up; to live; to remain تۇر -
9. firm , company , corporation شىركەت
10. to work (< ئىش " *work*, matter; affair; business ") ئىشلە - (< ئىش + لە -)
11. personal name (M) ئەركىن
12. university ئۇنىۋېرسىتېت
13. to study; to read ئوقۇ -
14. middle ئوتتۇرا
15. school مەكتەپ
middle school , high school ئوتتۇرا مەكتەپ
16. personal name (F) ئاينۇر
17. with; by the means of (*postposition*) بىلەن
18. international (< خەلق " people " + ئارا " between ") خەلقئارا (خەلق+ ئارا)
19. bazaar , market بازار
20. gift , present سوۋغات
21. to take; to buy; to receive ئال -
22. self; own ئۆز
23. computer كومپيۇتېر
24. animals (animal) ھايۋانات (ھايۋان)
25. park; garden (orchard , garden) باغچە (باغ)
zoo ھايۋانات باغچىسى
26. summer ياز
summer vacation يازلىق تەتىل
27. to come; to arrive كەل -
28. restaurant رېستوران
29. waiter (< كۈت - " *to serve/wait on* ") كۈتكۈچى (< كۈت - كۈ + چى)
30. you are welcome خۇش كەپسىز ، خۇش كەپسىلەر
31. guest; visitor مېھمان
32. business; trade تىجارەت
33. food; meal تاماق
34. to order بۇيرۇ -
35. all; all together; every ھەممە
36. langman (hand made noodles topped with fried vegetables/ meat) لەڭمەن
37. to eat يە -
38. rice dish fried with carrot , onion and meat پولۇ
39. steamed dumplings stuffed with meat and/or vegetables مانتا
40. now; at this moment; at present; just (now); soon ھازىر
41. ready تەييار
42. to be; to become; to happen بول -
to be/get ready تەييار بول -
43. yoghurt (< قات - " *to harden , to solidify* ") قېتىق (< قات- ىق)
family style yoghurt ئۆي قېتىقى
44. bowl; china چىنە
45. to drink ئىچ -
46. yes (sir), OK خوپ

Grammar گرامماتىكا

1. Future Tense and Habitual Action

1.1 The future tense expresses that an action will take place sometime after the time of speech. It is also used to express a habitual action, i.e. a normal, regular and/or constant action.

1.2 The future tense suffix may occur as ى, if the stem ends in a consonant (C), and as ي, if the stem ends in a vowel (V).

The future tense suffix is always followed by a *predicative personal ending* (pp), which indicates the person (s) by whom the action will be completed.

See the chart below:

example	pp	tense	person	
بار ـ مەن = بارىمەن، كەل ـ مەن = كېلىمەن	ـ مەن	ـ ى	singular	1st person
ئوقۇ ـ يمەن = ئوقۇيمەن، يە ـ يمەن = يەيمەن		ـ ي		
بار ـ مىز = بارىمىز، كەل ـ مەن = كېلىمەن	ـ مىز	ـ ى	plural	
ئوقۇ ـ يمىز = ئوقۇيمىز، يە ـ يمىز = يەيمىز		ـ ي		
بار ـ سەن = بارىسەن، كەل ـ سەن = كېلىسەن	ـ سەن	ـ ى	singular informal	2nd person
ئوقۇ ـ يسەن = ئوقۇيسەن، يە ـ يسەن = يەيسەن		ـ ي		
بار ـ سىز = بارىسىز، كەل ـ سىز = كېلىسىز	ـ سىز	ـ ى	singular polite	
ئوقۇ ـ يسىز = ئوقۇيسىز، يە ـ يسىز = يەيسىز		ـ ي		
بار ـ سىلەر = بارىسىلەر، كەل ـ سىلەر = كېلىسىلەر	ـ سىلەر	ـ ى	plural	
ئوقۇ ـ يسىلەر = ئوقۇيسىلەر، يە ـ يسىلەر = يەيسىلەر		ـ ي		
بار ـ دۇ = بارىدۇ، كەل ـ دۇ = كېلىدۇ	ـ دۇ	ـ ى	sing./pl.	3rd pers.
ئوقۇ ـ يدۇ = ئوقۇيدۇ، يە ـ يدۇ = يەيدۇ		ـ ي		

Note that the ئا / ئە → ئى / ئې rule does not apply when the *future* tense suffix is directly attached to a monosyllabic stem with the vowel ئا. However, it applies elsewhere, including when the *future tense* suffix is directly attached to a monosyllabic stem with the vowel ئە.

2. Dative Case

2.1 The dative case form of nouns expresses the direction or purpose of the action. It may answer the questions: *Where (to)? For (what/who)?*

2.2 The dative case suffix appears in four variants: كە / + گە /+ قا / + غا. Selection depends on the palatal harmony of vowels and on the voiced/unvoiced harmony of consonants.

1) غا + should be selected if the last syllable ends in a back vowel (V_B),

or if it ends in a voiced consonant (Cv+) preceded by a back vowel;

2) گە + should be selected if the last syllable ends in a front vowel (V_F), or if it ends in a voiced consonant preceded by a front vowel;

3) قا+should be selected if the last syllable ends in an unvoiced consonant (C_{V-}) preceded by a back vowel;

4) كە+should be selected if the last syllable ends in an unvoiced consonant preceded by a front vowel.

See the chart below

examples	case suffix selected	structurtre of last syl lable
غۇلجا + غا = غۇلجىغا	+ غا	V_B
رېستوران + غا = رېستورانغا، بازار + غا = بازارغا	+ غا	$C_V + V_B$
تاماق + قا = تاماققا	+ قا	$C_V - V_B$
ئۇرۇمچى + گە = ئۇرۇمچىگە	+ گە	V_F
قەشقەر + گە = قەشقەرگە، ئۆي + گە = ئۆيگە	+ گە	$C_V + V_F$
مەكتەپ + كە = مەكتەپكە	+ كە	$C_V - V_F$

Exception: Words ending in the voiced consonants غ and گdo not take the variants of the dative case suffixغا+/گە+, but take the unvoiced consonant variants قا+/كە+. E.g: باغقا < باغ + قا; بەگكە < بەگ +كە. This exception applies to all other suffixes with the same phonetic composition.

3. Derivational Suffix لىق + لىك +/ لۇق+/ لۇك +

3.1 The derivational suffix لىق +/ لىك +/ لۇق +/ لۇك+ derives nouns from nominal stems; it can also be used to derive adjectives from nominal stems. E.g.

بىر ($one_{num.}$) + لىك = بىرلىك ($unity_n$)

ياخشى ($good_{adj.}$; $well_{adv.}$) + لىق = ياخشىلىق (goodness, good deeds $kindness_n$)

گۈل ($flower_n$) + لۇك =گۈللۈك (gardenn flowery, $colorful_{adj.}$)

3.2 As explained in Lesson Five, the derived noun may express a person who is a native of that particular place, when the derivational suffix لىق+/لىك+/لۇق+/لۇك+ is attached to a place name. E.g:

ئامېرىكا+لىق =ئامېرىكلىق، فرانسىيە+لىك =فرانسىيلىك، نيۇيورك + لۇق= نيۇيورك‌لۇق

3.3 This suffix can also be used to denote possession when it is attached to a noun. For example:

سومكا " handbag,purse " > سومكىلىق قىز " a girl with a purse "

ئاتلىق كىشى " a man with a horse =a man with/who is riding a horse ".

4. Derivational Suffix -لا+/ـلە+

The derivational suffix -لا-/-لە- derives verbs from nominal stems. The selection of suffix variants depends on the palatal harmony with vowels in the last syllable of the stem. For example:

باش+لا-/+باشلا- "to lead < head"

مەدھىيە + لە- > مەدھىيىلە- "to praise < praise"

5. The Postposition بىلەن

The postposition بىلەن, when applied to a noun or noun -phrase, creates a postpositional phrases. This [N بىلەن] is used to express the execution of an action in the company of someone /something or by means of someone/something. This is usually expressed in English with the words "by" or "with". E.g.:

I will go to the market with my older brother. ئاكام بىلەن بازارغا بارىمەن.

I will go to school by bus. مەكتەپكە ئاپتوبۇس بىلەن بارىمەن.

Exercises and Assignments

مەشىق ۋە تاپشۇرۇق

1. Apply dative case suffixes to the following nouns:

بازار، تاماق، ئۆي، مەكتەپ، سىنىپ، مېھمان، چىنە، رېستوران، كومپيۇتېر، ئامېرىكا، قەشقەر، ئۇرۇمچى، ئۇنىۋېرسىتېت، گېزىت.

2. Apply future tense forms in different persons to the following verbal phrases:

مەكتەپكە بار-، تەييار بول-، كىتاب ئال-، تاماق بۇيرۇ-، گېزىت ئوقۇ-، سىنىپقا كەل-، ئۇنىۋېرسىتېتتا ئىشلە-، قېتىق ئىچ-، لەخمەن يە-، ئالىم بول-.

3. Fill in each blank in the following sentences with a suitable verb in future tense form, and then translate the sentences into English:

1) ئاينۇر بىر چوڭ شىركەتتە _____
2) ئاينۇرنىڭ ئىنىسى ئوتتۇرا مەكتەپتە _____.
3) مەن دوستۇمغا سوۋغات _____.
4) بىز ھازىر تەييار _____.
5) سەن قەيەردە _____؟
6) سىز نېمە تاماق _____؟

4. Fill in each blank in the following sentences with a noun in the proper form, and then translate the sentences into English

1) دادام _____ ئىشلەيدۇ.
2) يازدا دوستلىرىم بىلەن _____ بارىمەن.
3) ھازىر _____ تاماق يەيمىز.
4) بىزنىڭ _____ جىق مېھمان كېلىدۇ.
6) ئوقۇغۇچىلار _____ دەرس ئوقۇيدۇ.

5· Translate the following sentences into English:

1) ئاكامنىڭ قىزى ئامېرىكىدا ئوقۇيدۇ.
2) مېنىڭ قەلەمىم سومكامدا ئەمەس، ئۈستەلدە تۇرىدۇ.
3) بىزنىڭ تامىقىمىز تەييار، ئوغلۇمنىڭ تامىقىمۇ ھازىر تەيىار بولىدۇ.
4) بازاردا نېمە ئالىسەن؟
5) سىلەر قىشلىق تەتىلدە قەيەرگە بارىسىلەر؟
6) چىنىڭىزدە نېمە بار؟ قېتىقمۇ؟

6. Translate the following sentences into Uighur:

1) What will you drink with this bowl (lit.: in this bowl)?
2) My brother's wife works in a company.
3) His younger brother is not at home, (He is) at school.
4) We will eat a lot of manta in the Restaurant Kashgar.
5) Your langman will be ready soon.
6) What will you buy for your girl-friend ?

7. Read the story below with the help of dictionary:

مېنىڭ خىيالىرىم

بوستونغا بارىمەن، خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇيمەن. دوكتور بولىمەن. چوڭ ئالىم بولىمەن. چوڭ شىركەتلەردە ئىشلەيمەن. قىشتا ئاپام بىلەن خاۋايىغا بارىمەن. يازدا دادام بىلەن ئالياسكىغا بارىمەن. ھاۋايدا ھامامنىڭ ئۆيىدە تۇرىمەن، لېكىن رېستوراندا تاماق يەيمەن. ھاممام قېرى ئارتىس. ھونولۇلۇدىكى رېستورانلارنىڭ تاماقلىرى ياخشى. ئالياسكىدا كىچىك تاغامنىڭ ئۆيىدە تۇرىمەن ۋە ئۇنىڭ ئۆيىدە تاماق يەيمەن. ئالياسكىدىكى رېستورانلارنىڭ تاماقلىرى ياخشى ئەمەس. تاغام قېرى ئەمەس، لېكىن جىق ئىچىدۇ. ئۇ يازغۇچى.

8. Applying plural and possessive suffixes; dative, locative, genitive case and future tense forms where necessary, prepare a composition to present in class.

Lesson Seven يەتتىنچى دەرس

يېڭى دەرس

بۈگۈن ئۇيغۇر تىلى دەرسىدە يېڭى دەرسنى باشلىدۇق. مۇئەللىم بىزگە سۆزلەرنى ۋە گراممانتىكا-نى چۈشەندۈردى. كېيىن ھەممىمىز بىرلىكتە تېكستنى ئوقۇدۇق، مەشقلەرنى ئىشلىدۇق. مۇئەل-لىم ئۇيغۇر تىلىدا سوئاللارنى سورىدى. مۇئەللىمنىڭ سوئاللىرىغا بىزمۇ ئۇيغۇر تىلىدا جاۋاب بەر-دۇق. دەرسنىڭ ئاخىرىدا مۇئەللىم بىزگە تاپشۇرۇق بەردى. بىز بۇ تاپشۇرۇقلارنى ئۆيدە ئىشلەيمىز. ئۇلارنى ئەتە مۇئەللىمگە تاپشۇرىمىز.

دىئالوگ

— ياخشىمۇ سىز؟
— ياخشىمۇ سىز؟ كىمنى ئىزدەيسىز؟
— ئايگۈلنى ئىزدەيمەن.
— ئايگۈل يوق. سىز كىم بولىسىز؟
— كەچۈرۈڭ ھەدە، مېنىڭ ئىسمىم يۇلتۇز، ئايگۈلنىڭ ساۋاقدىشىمەن. سىز ئايگۈلنىڭ ئاپىسى-مۇ؟
— ياق، مەن ئايگۈلنىڭ ھەدىسى.
— ئايگۈل قەيەرگە كەتتى؟
— ئۇ تۇنۇگۈنلا قەشقەرگە كەتتى. ئۆيگە كىرىڭ.
— رەھمەت، كېيىن كېلىمەن.
— ماقۇل.
— خوش ئەمىسە، ھەدە.
— خوش، سىڭلىم.

سۆزلۈك Vocabulary

يەتتە
يەتتىنچى
بۈگۈن
باشلا-(< باش + لا-)
گراماتىكا
چۈشەندۈر-(چۈشەن-دۈر-)
كېيىن

1. seven
   seventh
2. today
3. to start begin; to lead(< باش" *head; beginning*")
4. word; speech
5. grammar
6. to explain (causative of) - چۈشەن" *to understand*")
7. later; after; then

8. together (<بىرلىك " unity " < بىر " one ")	بىرلىكتە (<بىر+لىك + تە)
9. text	تېكىست
10. exercise	مەشىق
11. tongue; language	تىل
Uighur the language of Uighurs	ئۇيغۇر تىلى
12. question	سوئال
13. to ask	سورا-
14. answer	جاۋاب
15. to give	بەر-
to answer (lit. to give an/the answer)	جاۋاب بەر-
16. end; at last; finally	ئاخىر
17. assignment; homework (< تاپشۇر- " *to assign* ")	تاپشۇرۇق (<تاپشۇر-ۇق)
18· to hand in, to turn over; to assign; to entrust	تاپشۇر-
19. tomorrow	ئەتە
20. to look (for); to search (< ئىز " trace; foot prints ")	ئىزدە-(ئىز+ دە)-
21. women's name	ئايگۈل
22. star; *here*: women's name	يۇلتۇز
23. classmate; schoolmate(< ساۋاق " lesson ")	ساۋاقداش (<ساۋاق + داش)
24. excuse(me),beg your pardon,sorry	كەچۈر-، كەچۈرۈڭ-
25. to leave; to go (to a certain direction or along something)	كەت-
26. yesterday	تۈنۈگۈن
27. come in (2nd person imperative, polite < كىر- " to enter ")	كىرىڭ (<كىر-)
28. OK; yes; all right	ماقۇل
29. good-bye	خوش
30. then; in that case; if so	ئەمسە

Grammar گرامماتىكا

1. Simple Past Tense

1.1 The past tense form of the verb expresses that the action took place sometime before the time of speech. It is also used to express that an action which has not yet taken place will definitely be completed.

1.2 The past tense suffix occurs as – د –, if the stem ends in a *vowel* or in a *voiced consonant*. It occurs as – ت –, if the stem ends in an *unvoiced consonant*.

The past tense suffix is always followed by a *predicative personal ending* (pp), which indicates who completed the action.

See the chart below:

person		tense	pp	examples
1st person	singular	ت -C_{V-}	ـىم	كەت ـ ت ـ ىم = كەتتىم؛ ئىچ ـ ت ـ ىم = ئىچتىم
			ـۇم	تۇت ـ ت ـ ۇم = تۇتتۇم
			ـۇم	كۆچ ـ ت ـ ۇم = كۆچتۇم
		د ـ V/C_{v+}	ـىم	يە ـ د ـ ىم = يېدىم؛ بار ـ د ـ ىم = باردىم
			ـۇم	ئوقۇ ـ د ـ ۇم = ئوقۇدۇم؛ تۇر ـ د ـ ۇم = تۇردۇم
			ـۇم	كۆر ـ د ـ ۇم = كۆردۇم
	Plural	ت ـ C_{V-}	ـ ۇق	كەت ـ ت ـ ۇق = كەتتۇق؛ ئىچ ـ ت ـ ۇق = ئىچتۇق
				تۇت ـ ت ـ ۇق = تۇتتۇق
				كۆچ ـ ت ـ ۇق = كۆچتۇق
		د ـ $V/CV+$		يە ـ د ـ ۇق = يېدۇق؛ بار ـ د ـ ۇق = باردۇق
				ئوقۇ ـ د ـ ۇق = ئوقۇدۇق/؛ تۇر ـ د ـ ۇق = تۇردۇق
				كۆر ـ د ـ ۇق = كۆردۇق
2nd person	singular–informal	ت ـ C_{V-}	ـ ىڭ	كەت ـ ت ـ ىڭ = كەتتىڭ؛ ئىچ ـ ت ـ ىڭ = ئىچتىڭ
			ـ ۇڭ	تۇت ـ ت ـ ۇڭ = تۇتتۇڭ
			ـ ۇڭ	كۆچ ـ ت ـ ۇڭ = كۆچتۇڭ
		د ـ V/C_{V+}	ـ ىڭ	يە ـ د ـ ىڭ = يېدىڭ؛ بار ـ د ـ ىڭ = باردىڭ
			ـ ۇڭ	ئوقۇ ـ د ـ ۇڭ = ئوقۇدۇڭ؛ تۇر ـ د ـ ۇڭ = تۇردۇڭ
			ـ ۇڭ	كۆر ـ د ـ ۇڭ = ۇڭ = كۆردۇڭ
	singular – polite	ت ـ C_{V-}	ـ ىڭىز	كەت ـ ت ـ ىڭىز=كەتتىڭىز؛ ئىچ ـ ت ـ ىڭىز = ئىچتىڭىز
				تۇت ـ ت ـ ىڭىز = تۇتتۇڭلار
				كۆچ ـ ت ـ ۇڭلار = كۆچتتىڭىز
		د ـ V/C_{v+}		يە ـ د ـ ىڭىز=يېدىڭىز؛ بار ـ د ـ ىڭىز = باردىڭىز
				ئوقۇ ـ د ـ ىڭىز =ئوقۇدىڭىز؛ تۇر ـ د ـ ۇق = تۇردىڭىز
				كۆر ـ د ـ ىڭىز=كۆردىڭىز
	plural	ت ـ C_{V-}	ـ ىڭلار	كەت ـ ت ـ ىڭلار = كەتتىڭلار؛ ئىچ ـ ت ـ ىڭلار = ئىچتىڭلار
			ـ ۇڭلار	تۇت ـ ت ـ ۇڭلار=تۇتتۇڭلار
			ـ ۇڭلار	كۆچ ـ ت ـ ۇڭلار = كۆچتۇڭلار
		د ـ V/C_{v+}	ـ ىڭلار	يە ـ د ـ ۇڭلار=يېدىڭلار؛ بار ـ د ـ ىڭلار=باردىڭلار
			ـ ۇڭلار	ئوقۇ ـ د ـ ۇڭلار=ئوقۇدۇڭلار تۇر ـ د ـ ۇڭلار=تۇردۇڭلار
			ـ ۇڭلار	كۆر ـ د ـ ۇڭلار = كۆردۇڭلار
3rd person	singular &plural	ت ـ C_{V-}	ـ ى	كەت ـ ت ـ ى = كەتتى؛ ئىچ ـ ت ـ ى =ئىچتى
				تۇت ـ ت ـ ى = تۇتتى
				كۆچ ـ ت ـ ى = كۆچتى
		د ـ V/C_{V+}		يە ـ د ـ ى = يېدى؟ بار ـ د ـ ى = باردى
				ئوقۇ ـ د ـ ى = ئوقۇدى؛ تۇر ـ د ـ ى = تۇردى
				كۆر ـ د ـ ى = كۆردى

2. Accusative Case

2.1 The accusative case form of the noun expresses that it is the direct object of the action.

2.2 The accusative case suffix occurs only in one form نى +.

2.3 It can be omitted when denoting an unspecified general object. However, it may not be omitted if it is preceded by a possesive suffix, or if the noun to which the case suffix is attached is modified by an attributive. The accusative suffix should never be omitted if the noun is a proper noun /name.

For example:

كىتاب ئوقۇدۇم. بۇ كىتابنى ئوقۇدۇم.

تاپشۇرۇق ئىشلەيمەن. تاپشۇرۇقلىرىمنى ئىشلەيمەن.

3. Particle لا +:

The particle لا + can be attached to any nominal form denoting emphasis, limitation or a very short time. E.g.:

ئاينۇر قەشقەرگە تۇنۇگۈنلا كەتتى.

Aynur left for Kashgar just yesterday.

تاغامنىڭ ئائىلىسىدە ئۈچلا ئادەم بار.

There are only three people in my uncle's family.

سىز بۇ سوئالغىلا جاۋاب بېرىسىز، ئۇ سوئالغا جون جاۋاب بەردى.

You will answer only this question, John answered that one.

4. Derivational Suffix قـ –

The derivational suffix قـ – (– ۇق/– ۈق/ – ەك/ – اق/ – ىك/ – ىق/ – ك/ – ق) derives nouns from verbal stems. E.g.:

قات – ىق > قېتىق "*to harden, solidify > yoghurt*"

تاپشۇر – ۇق > تاپشۇرۇق "*to assign > assignment*"

5. Derivational Suffix – دا +/–دە +

The derivational suffix – دا +/دە + derives verbs from nominal stems. It is a variant of the derivational suffix – لا +/ – لە + introduced in Lesson Six. E.g.:

ئورۇن + دا – > ئورۇندا – "*to fulfill< place, seat*"

ئىز + دە – >ئىزدە – "*to look for, search<trace, mark*"

Exercises and Assignments مەشىق ۋە تاپشۇرۇق

1. Apply past tense suffixes to the following verbs:

باشلا –، چۈشەندۈر–، ئىشلە –، سورا –، بەر –، كەل –، ئىزدە – كەت – كەچۈر – ئوقۇ –، كىر –، بۇيرۇ –، تاپشۇر – ، بار –، تۇر –، ئال – ، ئىچ –.

2. Fill in the blanks with suitable verbs in past tense forms , and then translate the completed sentences into English:

1) قىشلىق تەتىلدە تاغامنىڭ قىزى بىزنىڭ ئۆيگە ———— .
2) ئۇ تاپشۇرۇقلىرىنى ياخشى ———— .
3) ئاينۇر يېڭى كىتاب ———— .
4) مەن ھەممە تاپشۇرۇقلىرىمنى مۇئەللىمگە———— .
5) مۇئەللىم يېڭى سۆزلەرنى ———— .
6) بۇگۈن دەرستە مەن تېكستنى ———— .
7) سىز بۇگۈن ئۇچ چىنە قېتىق ———— .
8) بىز مۇئەللىمنىڭ سوئاللىرىغا ئۆيغۇر تىلىدا ———— .

3. Use the accusative case suffix to fill in the blanks if necessary, and then translate the completed sentences into English:

1) بۇگۈن رېستوران —— لەڭمەن يېدىم.
2) بۇ سوئال — كىم چۈشەندۈرىدۇ؟
3) ئەخمەت، تاپشۇرۇقلىرىڭىز — ئىشلىدىڭىزمۇ؟
4) مەن ساۋاقدىشىم — ئىزدىدىم.
5) جون يېڭى تېكىست — ئوقۇدى.
6) ئايگۈل تۇنۇگۈن كومپيۇتېر —— ئالدى.

4. Read and translate the following sentences, then compose your own sentences replacing the highlighted words with the given words in the brackets (*pay attention to where the accusative case suffix should be omitted*):

1) بىز يېڭى دەرسنى باشلىدۇق. (ئۇلار، ئوقۇ-)
2) ئابلىز تاپشۇرۇقلىرىنى ئىشلىدى. (مەن، تاپشۇر -)
3) مەن مۇئەللىمنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بەردىم. (ئاكامنىڭ بالىسى، سوۋغات ئال -)
4) ئەخمەت ئۇنىڭ كىتابىنى ئىزدىدى. (بېز، سورا -)
5) سەن مانتا بۇيرۇدۇڭ. (مەن، يە -)
6) ئۇلار ئۇنىۋېرسىتېتقا باردى. (سىلەر، كەل -)

5. Translate the sentences below into English:

1) بىز بۇ يازدا ئۇرۇمچىگە باردۇق.
2) بىز مەشىقلەرنى بىرلىكتە ئىشلىدۇق.
3) ئاپامغا سوۋغاتلارنى بەردىم.
4) يۇلتۇز بازاردا دەپتەر ۋە قەلەملەرنى ئالدى.
5) ئۇلار تۇنۇگۈن رېستورانda تاماق يېدى.
6) مەن ئۇنىڭ ھەممە سوئاللىرىغا جاۋاب بەردىم.
7) بالامنىڭ تامىقى تەييار بولدى.
8) مەن ئاباباسقا گرامماتىكىنى چۈشەندۈردۈم.
9) ساۋاقداشلىرىم مېنىڭ ئۆيۈمگە كەلدى.
10) بۇگۈن جىق ئىشىم يوق، دوستۇم بىلەن باغچىغا باردىم.

6. Translate the following sentences into Uighur:

1) He went to Hotan.
2) A guest came to our home.
3) What did they eat?
4) Your (pl.) meal is ready.
5) I explained the question.
6) I looked for my younger brother.
7) I gave your bag to your son.
8) Where did you go yesterday?
9) She came to class yesterday.
10) Yesterday I read your book..

7. Complete the sentences below by applying the proper suffixes and then translate them into English:

1) بىز، تۇنۇگۈن، يېڭى، دەرس، باشلا_.
2) بۇ، سوئال، كىم، سورا_؟
3) ئاينۇر، مېھمان، تاماق، بەر_.
4) ئۇ، ياز، ھامما، ئۆي، تۇر_.
5) سىز، بۇ، سۇۋغات، كىم، ئال_؟
6) مەن، دوست، ئۆي، پولۇ، يە_.
7) ئۇلار، رېستوران، جىق، تاماقلار، بۇيرۇ_.
8) سىلەر، گرامماتىكا، مەشىق، ئىشلە_.
9) مەن، قېتىق، كىم، ئىچ_؟
10) ئالىم، سىنىپ، تاپشۇرۇق، ئىشلە_.

8. Translate the text below into Uighur:

Yesterday I went to my elder brother's home. My elder brother has a lot of books. I took my elder brother's one new book. I will read it tomorrow. Then we went to a restaurant. We ate at a restaurant. I ate manta. He ate langman. I drank a bowl of yoghurt. My elder brother also drank a bowl of yoghurt.

Lesson Eight سەككىزىنچى دەرس

بىر كۈنلۈك ئىشىم

بۈگۈن ئەتىگەن سائەت 6 دە تۇردۇم. سەھەردە يېرىم سائەت ئۇيغۇر تىلى دەرسىنىڭ يېڭى سۆزلىرىنى يادلىدىم، تېكىستنى ئوقۇدۇم. سائەت 7 دە ياتاق بىناسىنىڭ ئاشخانىسىدا چېيىمنى ئىچتىم. چايدىن كېيىن ئۇنىۋېرسىتېتقا باردىم. چۈشتىن بۇرۇن مەكتەپتە بولدۇم. چۈشتە رېستورانda تاماق يېدىم. چۈشتىن كېيىن كۈتۈپخانىدا يېڭى ژۇرناللارنى كۆردۈم ۋە تاپشۇرۇقلىرىمنى ئىشلىدىم. سائەت 5 تە ياتقىمغا قايتتىم. بۈگۈن كەچتە ئۆزۈم تاماق قىلدىم. پولۇ ئەتتىم. تاماقتىن كېيىن تېلېۋىزور كۆردۈم، كىتاب ئوقۇدۇم. سائەت 10 دا ئۇخلىدىم.

دىئالوگ

— بۈگۈن ئىمتىھان بارمۇ؟
— مۇئەللىم بۈگۈن ئىمتىھان ئالمايدۇ، ئەتە ئالىدۇ.
— مەن يېڭى سۆزلەرنى تېخى يادلىمىدىم، سىز چۇ؟
— ياق، مەنمۇ تېخى يادلىمىدىم.
— دەرستىن كېيىن نېمە قىلىسىز؟
— دەرستىن كېيىن رېستوراندا تاماق يەيمەن. تاماقتىن كېيىن كىنوغا بارىمەن. سىز چۇ؟
— مەن رېستورانغىمۇ بارمايمەن. كىنوغىمۇ بارمايمەن. يېڭى سۆزلەرنى يادلايمەن.
— مەن بۈگۈن يادلىمايمەن، ئەتە سەھەردە يادلايمەن.
— مەن بۈگۈن يادلايمەن. ئەتە ئىمتىھاننى ياخشى بېرىمەن.
— مەيلى، خوش ئەمىسە.
— خەير-خوش.

Vocabulary سۆزلۈك

سەككىز 1. eight
سەككىزىنچى eighth
كۈن 2. day; sun
ئىش 3. work; business; affair; thing
ئەتىگەن 4. morning; early
سەھەر 5. dawn,early morning
يېرىم 6. half
يادلا-(<ياد+لا-) 7. to memorize; to recite (< ياد " *memory; mind* ")
ياتاق (<يات-اق) 8. dormitory; bedroom (<-يات" *to lie down* ")
ئاشخانا «ئاش+خانا » 9. kitchen; canteen (< ئاش+خانا " *food+room* ")

10. tea چاي
11. noon چۈش
12. library; study كۇتۈپخانا
13. to see; to watch; to read كۆر-
14. to return, to come back; to subside; قايت-
15. evening, night; late كەچ
16. to do; to make قىل-
17. television تېلېۋىزور
18. ten ئون
19. to sleep ئۇخلا-
20. still; (not) yet تېخى
21. examination, test ئىمتىهان
22. to take an exam (lit.: to give an exam) ئىمتىهان بەر-
23. to give an exam (lit.: to take an exam) ئىمتىهان ئال-
24. movie, film كىنو
25. ok, all right; as you wish/like; let it be, let go مەيلى
26. Goodbye خەير-خوش

Grammar گرامماتىكا

1. Ablative Case

1.1 The ablative case form of nouns expresses the starting point of the action in space and time. It indicates **where** and/or **when** the action is started, and possibly the reason, source, and course of the action. In English, this is usually expressed by the prepositions "from," or "through". The ablative case may also be used to form comparative sentences.

1.2 The ablative case suffix occurs in دىن -form if the stem to which it is attached ends in a *vowel* or in a *voiced consonant*. It occurs in تىن - form if the stem ends in an *unvoiced consonat*. See examples below.

1) مەن ئۈرۈمچىدىن كەلدىم. (ئۈرۈمچى + دىن: _ V+ دىن)

I came from Urumqi. (Urumqi, the starting point of the action.)

2) سىز ئۇ قەلەمنى قەيەردىن ئالدىڭىز؟ (قەيەر+دىن: ___ C_{vn} + دىن)

Where did you buy this pen? (Indicates the source of the the action.)

3) ئۇ ئىشىكتىن كىردى. (ئىشىك +تىن: ___ C_{v-}+ تىن)

He/she /it came in through door. (Indicatesthe course of the action.)

4) بۇ باغچە ئۇ باغچىدىن چوڭ. (باغچە+ دىن: _V+ دىن)

This park is bigger than that one. (Indicates the comparison of size.)

5) ھەممىمىز بىر چىنىدىن قېتىق بۇيرۇدۇق. (چىنە+دىن: _V+ دىن)

We ordered a bowl of yoghurt for each. (Indicates the quantity.)

2. Rendering " *before* and *after*"

" Before "and " after "are expressed by applying the postpositions بۇرۇن or ئىلگىرى (before) and كېيىن (after) to the ablative case forms of a noun or any nominal. E.g.:

دەرستىن ئىلگىرى نېمە قىلدىڭ؟

What did you do before the classes?

دەرستىن كېيىن ئۆيگە كېتىمەن.

I will go home after the class.

ئۇ مەندىن بۇرۇن كەلدى.

He came before me.

3. Negation of Verb

The negative suffix ما -/ مە -is attached directly to the verb stem in accordance with the palatal harmony of vowels, composing the negative stem of the verb (like " do not " , " did not " in English). The negative suffix is always applied first to the stem, preceding any other suffixes.

See the chart:

verb	بار-		كەل-	
tense	future	past	future	past
structure	بار-ما-ي-	بار-ما-د-	كەل- مە - ي-	كەل - مە - د
مەن	بارمايمەن	بارمىدىم	كەلمەيمەن	كەلمىدىم
بىز	بارمايمىز	بارمىدۇق	كەلمەيمىز	كەلمىدۇق
سەن	بارمايسەن	بارمىدىڭ	كەلمەيسەن	كەلمىدىڭ
سىز	بارمايسىز	بارمىدىڭىز	كەلمەيسىز	كەلمىدىڭىز
سىلەر	بارمايسىلەر	بارمىدىڭلار	كەلمەيسىلەر	كەلمىدىڭلار
ئۇ/ئۇلار	بارمايدۇ	بارمىدى	كەلمەيدۇ	كەلمىدى

4. Derivational Suffix +خانا

The derivational suffix +خانا derives a noun from a nominal stem. It indicates the place related to noun. E.g.:

ئىش +خانا> ئىشخانا "office < work"

دوختۇر +خانا> دوختۇرخانا "hospital/clinic < doctor"

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار Exercises and Assignments

1. Conjugate the following verbs in postitive and negative forms of both past and future tenses:

كۆر ـ ئۇخلا ـ ئوقۇ ـ باشلا ـ ئىشلە ـ يە ـ بەر ـ كەت ـ بۇيرۇ ـ

2. Read and translate the following sentences into English:

1) ئالىم ئۆيىدىن مەكتەپكە بىر سائەتتە كەلدى.
2) مەن بۇگۈن مەكتەپتىن كەچ كەلدىم.
3) تاغام دادامدىن چوڭ. ئۇ دادامنىڭ ئاكىسى.
4) سىز بۇ كىتابنى قەيەردىن ئالدىڭىز؟
5) ئاببىاس ئۆيگە دېرىزىدىن كىردى.
6) كىرىستىنا رېستورانغا ھەممىزدىن كېيىن كەلدى.
7) بىز بۇگۈن چۈشتىن كېيىن ھايۋانات باغچىسىغا باردۇق.
8) مېنىڭ ئىشىم سېنىڭ ئىشىڭدىن جىق.
9) مۇئەللىم بىزدىن ئىمتىھان ئالدى.
10) مەن كۈتۈپخانىدىن ئىككى كىتاب ئالدىم.

3. Read the following questions and give answers in both positive and negative forms:

1) بۇگۈن چۈشتە نېمە تاماق يېدىڭ؟
2) بۇگۈن چۈشتە تاماقنى قەيەردە يېدىڭلار؟
3) سەن نېمە تاماق يەيسەن؟
4) سىلەر تېلېۋىزوردا قانداق كىنو كۆردۈڭلار؟
5) ئەتىگەن مۇئەللىم نېمە ئىمتىھان ئالدى؟
6) مەن ئۇ ئىمتىھاننى ياخشى بەردىم، سەنچۇ؟
7) چۈشتىن بۇرۇن نېمە قىلدىڭىز؟
8) چۈشتىن كېيىن نېمە قىلىسىز؟
9) مەن تاپشۇرۇقلىرىمنى ئىشلىدىم، سىز چۇ؟
10) سىز قەيەردىن كەلدىڭىز؟

4. Translate the following sentences into Uighur:

1) Our teacher came from Urumqi.
2) I did not order tea, I ordered yoghurt.
3) He came home before his older brother.
4) Our classroom is smaller than your classroom.

5) My father did not come (back) from work yet.

6) I will not read this book.

7) We did not go to the library after the class.

8) We will not not go to the movie, we will watch TV at home.

9) They did not buy a new house, they bought an old house.

10) She will not come before you (do).

5. Read the following short story and translate it into English:

بۇگۈن دەرسىم يوق، مەكتەپكە بارمىدىم. چۈشتىن بۇرۇن بىر ئىش قىلمىدىم. ئۆيدە مېنىڭ ئىشىم يوق. ئۆينىڭ ئىشىنى ئاپام بىلەن دادام قىلىدۇ. كىتابىمۇ ئوقۇمىدىم، تاپشۇرۇقلىرىمنىمۇ ئىشلىمىدىم. ئاشخانىدا يېڭى گېزىت ۋە ژۇرناللارنى ئوقۇدۇم. چۈشتە ئاپام مانتا قىلدى. مانتىنى جىق يېدىم. چۈشتىن كېيىنمۇ بىر ئىش قىلمىدىم. بىر سائەت ئۇخلىدىم. سائەت ئىككىدە تۇردۇم. قىز دوستۇم بىلەن ئىككىمىز ھايۋانات باغچىسىغا باردۇق. كېيىن ئۇنىڭ ياتقىغا باردۇق. ئۇ مەكتەپنىڭ ياتاق بىناسىدا تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئاتا-ئانىسى سىئاتلدا ئەمەس. كەچتە ئىككىمىز بىزنىڭ ئۆيگە كەلدۇق. سائەت ئالتىدە دادام بىلەن ئاپام ئىشتىن كەلدى. ئاپام بىزگە شېرىن تاماقلارنى بەردى. تاماقتىن كېيىن ھەممىمىز بىرلىكتە كىنوغا باردۇق.

6. Write a short story in Uighur about one day in your life.

The composition must be at least 10 senteces long. Apply both positive and negative forms of verbs in past and future tenses.

Lesson Nine توققۇزىنچى دەرس

ئۇچ ياتاقداش

بىزنىڭ ياتقىمىزدا ئۇچ ئادەم بار: پولات، ئەخمەت ۋە مەن. مېنىڭ ئىسمىم ئابباس.
شەنبە ۋە يەكشەنبە كۈنلىرى پولات ئويناپدۇ. ئەخمەت بىلەن ئىككىمىز جىق ئوينىمايمىز. شەنبە ۋە يەكشەنبە كۈنلىرىمۇ كىتاب ئوقۇيمىز، دەرسلىرىمىزنى تەييارلايمىز، تاپشۇرۇقلىرىمىزنى ئىشلەيمىز. بىز ئۇنىڭدىن ياخشى ئوقۇيمىز، لېكىن ئىمتىھانلاردا پولات بىزدىن ياخشى نومۇر ئالىدۇ. بۇنىڭدا نېمە سىر بار بىلمىدىم. سىز بىلەمسىز؟

ئۇچ ياتاقداشنىڭ سۆھبىتى

ــ ياخشىمۇ سەن، ئابباس؟
ــ ياخشىمۇ سەن، پولات؟
ــ ئەخمەت يوقمۇ؟
ــ يوق. ئۇ كۈتۈپخانىغا كەتتى.
ــ ئۇ ھازىراقتى تېخى كەلمىدىمۇ؟ تېلېفون بەردىمۇ؟
ــ ياق، تېلېفونمۇ قىلمىدى.
ــ ئاپلا! يەنە يېرىم سائەتتىن كېيىن كىنو باشلىنىدۇ! ئەخمەت قاچان كېلىدۇ؟
ــ بىلمەيمەن.
ــ سائا كىنو توغرىسىدا گەپ قىلمىدىمۇ؟
ــ ياق، قىلمىدى.
ــ ھىم ..... ھەي، مەندە ئىككى بىلەت بار، مەن بىلەن كىنوغا بارامسەن؟
ــ خاپا بولما، بۈگۈن مېنىڭ ئىشىم بەك جىق.
ــ بۈگۈن تېخى شەنبە، ئۇنىڭدىن ئەتە قىلمامسەن؟
ــ بىرمۇنچە ئىشلىرىم بار، ئەتىمۇ تۈگىمەيدۇ.
ــ نېمە ئىشلىرىڭ بار؟
ــ ماقالەمنى تېخى يازمىدىم، تاپشۇرۇقلىرىمنىمۇ ئىشلىمىدىم. يەنە كىيىملىرىمنى يۇيىمەن، ياتاقنى تازىلايمەن.....
ــ كىنوغا ئۆزۈم يالغۇز بارامدىمەن؟
ــ .....
ــ مەيلى، خوش ئەمىسە. كەتتىم.
ــ خوش ..... ۋۇي، ئەنە ئەخمەت كەلدى.
ــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئەخمەتجان!
ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، پولاتاخۇن!
ــ ھەي بالا، مەن سائا بۈگۈن سائەت ئالتىدە كىنوغا بارىمىز دېمىدىمۇ؟
ــ دېدىڭ. مانا كەلدىمغۇ.

— كەچلىك چېيىڭنى ئىچتىڭمۇ؟
— ياق، ئەمدى ئىچىمەن.
— بولدى، چايغا ۋاقىت يوق. كىنودىن كېيىن ئىچەسەن.
— ئاباباس، بىز بىلەن بارمايسەن؟
— رەھمەت.
— كەتتۇق ئەمەسە.
— خوش.

Vocabulary سۆزلۈك

1. nine
   ninth — توققۇز / توققۇزىنچى
2. roommate (< ياتاق " *bedroom; dormitory* ") — ياتاقداش (<ياتاق + داش)
3. Saturday — شەنبە
4. Sunday — يەكشەنبە
5. to play; to have fun; to fool around (< ئويۇن " game ") — ئوينا ـ (<ئويۇن* + ا)
6. number, digit; mark, score, grade — نومۇر
7. mystery, secter — سىر
8. activity — پائالىيەت
9. idiot, blockhead — ھاڭۋاقتى
10. telephone; telephone message — تېلېفون
11. to make a phone call, to call — تېلېفون بەر ـ؛ تېلېفون قىل ـ
12. Oh dear! Oh my! (*expression of regret and/or dissatisfaction*) — ئاپلا
13. to be started (passive voice of (ـ باشلا) " *to start; to lead* ") — باشلان ـ
14. when — قاچان
15. to know — بىل ـ
16. about; in regard of; concerning (*postposition*) — توغرىسىدا
17. word (s), talk — گەپ
18. to speak; to tell; to talk — گەپ قىل ـ
19. um (*an interjection used when a person cannot decide what to say*) — ھىم
20. hey (*an interjection used to get someone's attention*) — ھەي
21. ticket — بېلەت
22. angry, upset — خاپا
23. to get angry, to be upset, tobe mad — خاپا بول ـ
24. especially; very much; a lot — بەك
25. a lot (of things), loads of — بىرمۇنچە
26. to be finished; to come to the end; to be over — تۈگە ـ
27. article; essay; composition — ماقالە
28. to write — يازـ

29. clothing (<ـ كىي " to wear ") كىيىم (كىي ـ ىم)
30. to wash يۇ ـ * (يۇيىمەن، يۇيىسەن؛ يۇيامدىمەن، يۇيۇمسەن)
31. to clean; to purify (< تازا " *clean; pure* ") تازىلا ـ (<تازا + لا ـ)
32. alone; lonely; solitary يالغۇز
33. hey; wow (*an interjection used to express surprise*) ۋۇي
34. there; there... is; here... comes ئەنە
35. here, here you are مانا
36. evening, night adj. (< كەچ " *evening; late* ") كەچلىك (<كەچ +لىك)
37. to tell; to say دە ـ
38. now; just now; recently ئەمدى
39. (past tense of the verb – بول " to be ") here: enough; stop (it) بولدى
40. time ۋاقىت

Grammar گرامماتىكا

1. Interrogative Forms of the Verb

The interrogative particle مۇ ± can also be attached to the predicative forms of a verb to make the interrogative form.

1.1 The application of مۇ ± to the positive and negative past tense form of the verb is similar to its application to nouns, holding the outmost position in the word structure. See the chart below:

negative – interrogative	positive–interrogative	person	verb
بار ـ ما ـ د ـ ىم ـ مۇ > بارمىدىممۇ	بار ـ د ـ ىم ـ مۇ > باردىممۇ	مەن	بار ـ
بار ـ ما ـ د ـ ۇق ـ مۇ > بارمىدۇقمۇ	بار ـ د ـ ۇق ـ مۇ > باردۇقمۇ	بىز	
بار ـ ما ـ د ـ ىڭ ـ مۇ > بارمىدىڭمۇ	بار ـ د ـ ىڭ ـ مۇ > باردىڭمۇ	سەن	
بار ـ ما ـ د ـ ىڭىز ـ مۇ > بارمىدىڭىزمۇ	بار ـ د ـ ىڭىز ـ مۇ > باردىڭىزمۇ	سىز	
بار ـ ما ـ د ـ ىڭلار ـ مۇ > بارمىدىڭلارمۇ	بار ـ د ـ ىڭلار ـ مۇ > باردىڭلارمۇ	سىلەر	
بار ـ ما ـ د ـ ى ـ مۇ > بارمىدىمۇ	بار ـ د ـ ى ـ مۇ > باردىمۇ	ئۇ/ئۇلار	
ئىشلە ـ مە ـ د ـ ىم ـ مۇ > ئىشلىمىدىممۇ	ئىشلە ـ د ـ ىم ـ مۇ > ئىشلىدىممۇ	مەن	ئىشلە ـ
ئىشلە ـ مە ـ د ـ ۇق ـ مۇ > ئىشلىمىدۇقمۇ	ئىشلە ـ د ـ ۇق ـ مۇ > ئىشلىدۇقمۇ	بىز	
ئىشلە ـ مە ـ د ـ ىڭ ـ مۇ > ئىشلىمىدىڭمۇ	ئىشلە ـ د ـ ىڭ ـ مۇ > ئىشلىدىڭمۇ	سەن	
ئىشلە ـ مە ـ د ـ ىڭىز ـ مۇ > ئىشلىمىدىڭىزمۇ	ئىشلە ـ د ـ ىڭىز ـ مۇ > ئىشلىدىڭىزمۇ	سىز	
ئىشلە ـ مە ـ د ـ ىڭلار ـ مۇ > ئىشلىمىدىڭلارمۇ	ئىشلە ـ د ـ ىڭلار ـ مۇ > ئىشلىدىڭلارمۇ	سىلەر	
ئىشلە ـ مە ـ د ـ ى ـ مۇ > ئىشلىمىدىمۇ	ئىشلە ـ د ـ ى ـ مۇ > ئىشلىدىمۇ	ئۇ/ئۇلار	

1.2 However, with the exception of the 1st person forms, the interrogative particle مۇ ± is not applied to the outmost position of the future tense form of the verb. It occurs in the form of – م– between the future tense suffixes and the personal endings in the structure of positive and negative future tense forms.

1.2.1 Relocation ofthe inter ro qative partiele a ffects the future tense suffix, wich: 1) takes the form of – ا–/ ە – accordingly, based on the palatal harmony with the vowel in the preceding syllable, if the latter ends in a consonant; 2) merges with the final vowel of the preceding syllable, if the latter ends in a vowel.

1.2.2 The 1st person singular personal ending occurs as دىمەن –or دىم –, and the 1st person plural personal ending occurs as دىمىز – or دۇق – in such reversed construction situation.

1.2.3 In certain situations, when the verb is in the 1st person (singular and plural) future tense form, the interrogative particle مۇ ± may also revert to the original outmost position in the structure of the word. See the chart:

negative – interrogative	positive – interrogative	person	verb
بار–ما–(ا)–م–دىمەن > بارمامدىمەن بار–ما–(ا)–م–دىم > بارمامدىم بار–ما–ي–مەن –مۇ > بارمايمەنمۇ	بار–ا–م –دىمەن > بارامدىمەن بار–ا–م–دىم > بارامدىم بار–ى–مەن–مۇ > باربمەنمۇ	مەن	بار–
بار–ما–(ا)–م–دىمىز > بارمامدىمىز بار–ما– (ا)–م– دۇق > بارمامدۇق بار–ما–ي–مىز–مۇ > بارمايمىزمۇ	بار–ا– م –دىمىز > بارامدىمىز بار–ا–م–دۇق > بارامدۇق بار–ى–مىز–مۇ > باربمىزمۇ	بىز	
بار–ما–(ا)–م–سەن > بارمامسەن	بار–ا–م–سەن > بارامسەن	سەن	
بار–ما–(ا)–م–سىز > بارمامسىز	بار–ا–م–سىز > بارامسىز	سىز	
بار–ما–(ا)–م–سىلەر > بارمامسىلەر	بار–ا–م–سىلەر > بارامسىلەر	سىلەر	
بار–ما–(ا)–م–دۇ > بارمامدۇ	بار–ا–م –دۇ > بارامدۇ	ئۇ/ئۇلار	
كۆر–مە–(ە)–م – دىمەن > كۆرمەمدىمەن كۆر–مە–(ە)–م–دىم > كۆرمەمدىم كۆر–مە–ي–مەن –مۇ > كۆرمەيمەنمۇ	كۆر–ە–م–دىمەن > كۆرەمدىمەن كۆر–ە–م–دىم > كۆرەمدىم كۆر–ى–مەن–مۇ > كۆربمەنمۇ	مەن	كۆر–
كۆر–مە(ە)–م–دىمىز > كۆرمەمدىمىز كۆر–مە–(ە)–م–دۇق > كۆرمەمدۇق كۆر–مە–ي–مىز–مۇ > كۆرمەيمىزمۇ	كۆر–ە–م –دىمىز > كۆرەمدىمىز كۆر–ە – م–دۇق– > كۆرەمدۇق كۆر–ى–مىز–مۇ > كۆربمىزمۇ	بىز	
كۆر–مە–(ە)–م–سەن > كۆرمەمسەن	كۆر–ە–م –سەن > كۆرەمسەن	سەن	
كۆر–مە–(ە)–م–سىز > كۆرمەمسىز	كۆر–ە–م–سىز > كۆرەمسىز	سىز	
كۆر–مە–(ە)–م–سىلەر > كۆرمەمسىلەر	كۆر–ە–م –سىلەر > كۆرەمسىلەر	سىلەر	
كۆر–مە–(ە)–م–دۇ > كۆرمەمدۇ	كۆر–ە–م–دۇ > كۆرەمدۇ	ئۇ/ئۇلار	

negative – interrogative	positive – interrogative	person	verb
ئوقۇ_ما_(ا)_ م_دىمەن>ئوقۇمامدىمىز ئوقۇ_ما_ (ا)_م_دىمەن> ئوقۇمامدىمەن ئوقۇ_ما_ي_مەن >ئوقۇمايمەنمۇ	ئوقۇ_(ا)_م_دىمەن>ئوقۇمدىمەن ئوقۇ_(ا)_م_دىم > ئوقۇمدۇق ئوقۇ_ي_مەن_مۇ > ئوقۇيمەنمۇ	مەن	ئوقۇ_
ئوقۇ_ما_(ا) _م_دىمىز > ئوقۇمامدىمىز ئوقۇ_ما_(ا)_م_دۇق> ئوقۇمامدۇق ئوقۇ_ما_ي_مىز_مۇ > ئوقۇمايمىزمۇ	ئوقۇ_(ا)_م_دىمىز>ئوقۇمدىمىز ئوقۇ_(ا)_م_دۇق> ئوقۇمدۇق ئوقۇ_ي_مىز_مۇ > ئوقۇيمىزمۇ	بىز	
ئوقۇ_ما_(ا)_م _سەن> ئوقۇمامسەن	ئوقۇ_(ا)_م_سەن>ئوقۇمسەن	سەن	
ئوقۇ_ما_(ا)_ م _سىز > ئوقۇمامسىز	ئوقۇ_(ا)_م_سىز>ئوقۇمسىز	سىز	
ئوقۇ_ما_(ا)_م_سىلەر> ئوقۇمامسىلەر	ئوقۇ_(ا)_م_سىلەر>ئوقۇمسىلەر	سىلەر	
ئوقۇ_ما_(ا)_م _ دۇ> ئوقۇمامدۇ	ئوقۇ_(1)_م_دۇ> ئوقۇمدۇ	ئۇ/ئۇلار	

1.3 An exception is the verb– يۇ " *to wash*" in the future tense:

When conjugating the **positive** stem of the verb –يۇ in **future** tense, a consonant –ي– is attached to the stem, and itis treated like a monosyllabic word that ends in a consonant.

See the chart:

futune – interrogative	future – declarative	person	verb
يۇي _ا_م_دىمەن > يۇيامدىمەن يۇي_ا_م_دىم > يۇيامدىم يۇي_ى_مەن_مۇ> يۇيىمەنمۇ	يۇي_ ى _ مەن >يۇيىمەن	مەن	يۇ_> يۇي _
يۇي _ا_م_دىمىز > يۇيامدىمىز يۇي_ا_م_دۇق > يۇيامدۇق يۇي_ى_مىز_مۇ> يۇيىمىزمۇ	يۇي_ ى _ مىز >يۇيىمىز	بىز	
يۇي _ا_م_سەن > يۇيامسەن	يۇي_ى _سەن> يۇيىسەن	سەن	
يۇي _ا_م_سىز > يۇيامسىز	يۇي_ى _سىز> يۇيىسىز	سىز	
يۇي _ا_م_سىلەر > يۇيامسىلەر	يۇي_ى _سىلەر> يۇيىسىلەر	سىلەر	
يۇي _ا_م _دۇ > يۇيامدۇ	يۇي_ى _دۇ> يۇيىدۇ	ئۇ/ئۇلار	

2. Declension of Personal and Demonstrative Pronouns

The main function of pronouns is to replace nouns in sentences. Therefore, pronouns can also be declined as nouns when they occur in the position of a noun.

Please note the irregular forms of some personal and demonstrative pronouns while going through the charts below:

1) The merging of the final ن of the pronouns مەن and سەن with the initial ن in the accusative case suffix نى + and the genetive case suffix نىڭ +.

2) The forms of the two pronouns مەن and سەن in the dative case, i.e., ماڭا and ساڭا forms instead of مەنگە (< مەن + گە) and سەنگە(< سەن + گە) .

3) The application of locative, ablative and dative case suffixes only through the [نىڭ+N] genitive forms of the 3rd person singular pronoun ئۇ and all of the demonstrative pronouns.

Declension of personal pronouns :

dative	ablative	locative	genitive	accusative	nominative
ماڭا*	مەندىن	مەندە	مېنىڭ*	مېنى*	مەن
ساڭا*	سەندىن	سەندە	سېنىڭ*	سېنى*	سەن
سىزگە	سىزدىن	سىزدە	سىزنىڭ	سىزنى	سىز
ئۇنىڭغا*	ئۇنىڭدىن*	ئۇنىڭدا*	ئۇنىڭ	ئۇنى	ئۇ
بىزگە	بىزدىن	بىزدە	بىزنىڭ	بىزنى	بىز
سىلەرگە	سىلەردىن	سىلەردە	سىلەرنىڭ	سىلەرنى	سىلەر
ئۇلارغا	ئۇلاردىن	ئۇلاردا	ئۇلارنىڭ	ئۇلارنى	ئۇلار

Declension of demonstrative pronouns :

dative	ablative	locative	genitive	accusative	nominative
ئۇنىڭغا*	ئۇنىڭدىن*	ئۇنىڭدا*	ئۇنىڭ	ئۇنى	ئۇ
بۇنىڭغا*	بۇنىڭدىن*	بۇنىڭدا*	بۇنىڭ	بۇنى	بۇ
شۇنىڭغا*	شۇنىڭدىن*	شۇنىڭدا*	شۇنىڭ	شۇنى	شۇ
ماۋۇنىڭغا*	ماۋۇنىڭدىن*	ماۋۇنىڭدا*	ماۋۇنىڭ	ماۋۇنى	ماۋۇ
ئاۋۇنىڭغا*	ئاۋۇنىڭدىن*	ئاۋۇنىڭدا*	ئاۋۇنىڭ	ئاۋۇنى	ئاۋۇ

3. Derivational Suffix + داش

The derivational suffix + داش derives nouns from noun stems indicating companionship or sharing of something. For example :

ساۋاق + داش> ساۋاقداش "*class , lesson*" "*classmate*"
سىنىپ + داش> سىنىپداش "*class , group*" "*classmate*"
مەكتەپ + داش> مەكتەپداش "*school*" "*schoolmate*"
ياتاق + داش> ياتاقداش "*bedroom ; dormitory*" "*roommate*"
خىزمەت + داش> خىزمەتداش "*work*" "*collegue*"
يۇرت + داش> يۇرتداش "*homeland*" "*a fellow from a same town/village*"
يول + داش> يولداش "*road*" "*com rade; husband/wife; a companion on a journey*"
قول + داش> قولداش "*hand , arm*" "*best man (in weddings)*"

4. Derivational Suffix + ى ـ / + ە ـ / + ا ـ

The derivational suffix + ى ـ / + ە ـ / + ا ـ derives verbs from nominal stems. For example :

ئويۇن* +ا +> ئوينا ـ "*game*" "*to play*"
توز+ ـە ـ> توزە ـ "*straight*" "*to straighten*"
باي + ى ـ بېيى ـ "*rich*" "*to get rich*"

5. Derivational Suffix – م ° +

The derivational suffix – م ° + derives nouns from verbal stems. It may occur in six different variations as : – ۇم / – ۈم / – ەم / – ام / – ىم / – م . For example :

كىي – ىم > كىيىم "clothes" "to wear"

تۇت – ام > تۇتام "handful , a bunch of" "to catch"

باغلا – م > باغلام "a bundle" "to tie"

ئۇق – ۇم > ئۇقۇم "conception" "to know ; to understand"

6. Derivational Fuction of the Verb قىل –

The verb قىل – is used to derive verbs from some loan words , when standard Uighur derivational suffixes are not applicable. For example :

گەپ > گەپ قىل – "to speak" "word"

تېلېفون > تېلېفون قىل – "to (make a phone) call" "telephone"

7. Emphatic Particle غۇ ±

Emphatic particle غۇ ± can be applied to the end of nouns and verbs to strengthen the statement. In the dialogue of this lesson (see page 64), the young man said : كەلدىمغۇ "I came , didn't I ?!" instead of simply saying : كەلدىم "I came" , emphasizing the statement by application of the particle غۇ ± .

Exercises and Assignments مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Conjugate the following verbs in positive and negative interrogative forms of the past tense :

باشلان – ؛ بىل – ؛ دە – ؛ تۇگە – ؛ تازىلا – ؛ يۇ –

2. Conjugate the verbs given in Exercise 1 above in positive and negative interrogative forms of the future tense.

3. Read and translate the following phrases into English :

مەندىن چوڭ، سەندىن كىچىك، بۇنىڭدىن ياخشى، ئۇنىڭدا بار، ئۇنىڭغا بېرىمەن،
ئاۋۇنىڭدىن ئالمىدى، ئۇلاردىن سورايمىز، ماڭا تاپشۇرمايسىز؛
مېنى ئىزدەمسىز؟ بۇنىڭدىن ئىچمەمسىلەر؟ ئۇنىڭغا تېلېفون بەردىڭمۇ؟
ماۋۇلارنى چۈشەندۈرمەيمىزمۇ؟ بۇلارنى بىلمەمدىمىز؟ بۇنىڭدا ئۇخلىمامسىلەر؟ ساڭا جاۋاب بېرەمدىمەن؟

4. Change the sentences below into future tense positive and negative interrogative sentences , and then translate them into English :

1) ئەخمەت كۇتۇپخانىدىن كەلدىمۇ؟
2) ئىككىلار كىنوغا بارمىدىڭلارمۇ؟
3) مەن خاپا بولدۇممۇ؟
4) كىيىملىرىڭىزنى يۇمىدىڭىزمۇ؟

5) تاپشۇرۇقلىرىڭنى ئىشلىدىڭمۇ؟
6) ئاباباسقا تېلېفون بەرمىدىڭمۇ؟
7) ساڭا بۇ ئىشنى دېمىدىممۇ؟
8) ئىشىڭ تۈگىمىدىمۇ؟
9) ئۇلار كەتتىمۇ؟
10) ئەتىگەن ياتاقنى تازىلىدۇقمۇ؟

5. Rewrite given sentences into negative – interrogative sentences in the past tense :

1) ئەخمەت چۈشتە كېلىدۇ.
2) كىنو باشلىنىدۇ.
3) مەن بۈگۈن ماقالەمنى يازىمەن.
4) ئاباباس پولات بىلەن كىنوغا بارمايدۇ.
5) مۇشۇك ئۆيگە ئىشىكتىن كىرىدۇ.
6) كىيىملەرنى مەن يۇيىمەنمۇ؟
7) ئاكامنىڭ قىزى ۋاشىنگتون ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇمدۇ؟
8) چېيىمنى كىنودىن كېيىن ئىچەمدىمەن؟
9) بۇ گەپلەرنى پولات چۈشەندۈرەمدۇ؟
10) بىز بىرلىكتە تېلېۋىزور كۆرىمىزمۇ؟

6. Translate the following sentences into Uighur :

1) Did you read this book ?
   Did you not read this book ?
2) Will you give me the book ?
   Will you not give me the book ?
3) Will you be angry ?
   Will you not be angry ?
4) Did she come (back) from work ?
   Did she not come (back) from work ?
5) Did I explain this question to you yesterday ?
   Did I not explain this question to you yesterday ?
6) Hey guys , did you get up ?
   Hey guys , did you not get up yet ?
7) Are we going to have (i.e. : shall we drink) tea ?
   Are we not going to have tea ?
8) Shall I go to the movie with you ?
   Shall I not go to the movie with you ?
9) Is the teacher going to (i.e. : will the teacher) give us an exam today ?
   Is the teacher not going to give us an exam today ?
10) Did you answer (i.e. : give the answer to) the questions in Uighur ?
    Did you not answer the questions in Uighur ?

7. Write a composition in Uighur using as many verbal forms as possible.

Requirements :

Length : no less than ten sentences or 35 words.

Vocabulary : at least 6 verbs and 3 pronouns.

Provide an English translation.

8. Read the following passage with the help of your dictionary :

ئىلتىجا[1]

– ئەي خۇدا، مېنىمۇ باي قىلمامسەن؟ نېمە ئۈچۈن باشقىلارنى باي قىلىسەن، مېنى باي قىلمايسەن؟ مەنمۇ ياخشى يېمەمدىمەن؟ مەنمۇ ياخشى ئىچمەمدىمەن؟

(خۇدادىن جاۋاب يوق.)

– مەنمۇ جىق سورىمايمەن، ماڭا يۈز مىڭ دوللار بېرەمسەن؟

(خۇدادىن يەنە جاۋاب يوق.)

– قەسەم قىلىمەن، ئۇنىڭ يېرىمىنى نامراتلارغا بېرىمەن.

(خۇدادىن يەنە جاۋاب يوق.)

– گېپىمگە ئىشەنمەمسەن؟ مەيلى ئەمىسە، باشتا ئاشۇ يېرىمىنى بەر.

---

① This anecdote is adapted from «كۈندە بىر كۈلكە» (A Laugh a Day), Xinjiang People's Health Publishing House, 2003, Urumqi. V.1, p.71.

Lesson Ten ئونىنچى دەرس

شەنبە كۈنى ئەتىگەنلىك چايدا

دادىسى: مەن چايدىن كېيىن بازارغا باراي دەيمەن.
ئاپىسى: بازارغا؟ بۈ ئەتىگەندە بازاردا نېمە قىلىسىز؟ چېيىڭىزنى ئىچىڭا!
دادىسى: يەنە بىر كومپيۇتېر ئالاي دەيمەن.
ئاپىسى: ئۆيدە ئىككى كومپيۇتېر بار تۇرسا، يەنە بىرىنى نېمە قىلىسىز؟ يەمسىز؟
دادىسى: بالىلار چوڭ بولدى، ئۇلارمۇ ئەمدى كومپيۇتېر ئۆگەنسۇن. ئۇ كومپيۇتېرلارنى ئىككى بىلمىز ئىشلەتسۇن. ئۆزۈمگە بىر يېڭى كومپيۇتېر ئالاي دەيمەن.
ئاپىسى: بۇمۇ ياخشى پىكىر. چۈشتىن كېيىن بېرىڭ، مەن بىللە باراي.
ئوغلى: دادا، دادا، مەنمۇ سىلەر بىلەن بىللە بارايمۇ؟
قىزى: ئاكام بارسا مەنمۇ بارىمەن.
دادىسى: ھەي ـ ھەي، جېدەل قىلماڭلار!
ئوغلى: دادا، سىز يېڭى كومپيۇتېرنى ئىشلەتسىڭىز، كونىسىنىڭ بىرىنى ماڭا بېرەمسىلەر؟
ئاپىسى: شۇنداق بالام. ياخشى ئوقۇساڭلار بىرىنى ساڭا، بىرىنى ئۇكاڭغا بېرىمىز.
قىزى: ماڭىمۇ بىر كومپيۇتېر بېرەمسىلەر؟
ئاپىسى: شۇنداق، قىزىم.
ئوغلى: ئۇنداق بولسا مېنىڭ كومپيۇتېرىمغا كومپيۇتېر ئويۇنى ئالسام بولامدۇ؟
قىزى: ئاكام كومپيۇتېر ئويۇنى ئالسا مەنمۇ ئالىمەن.
دادىسى: بازارغا بىز بىلەن بارساڭلار بېرىڭلار، لېكىن كومپيۇتېر ئويۇنى ئالمايسىلەر. كومپيۇتېرنى ئۆگىنىشكە ئىشلىتىسىلەر، ئويۇنغا ئەمەس. بولمىسا بازارغا مەن بىلەن ئاپاڭلار بارسۇن، ئىككىڭلار ئۆيدە قېلىڭلار، قانداق؟
قىزى: ماقۇل دېگىنە ئاكا، كومپيۇتېر ئويۇنى ئالمايلى، تۆتىمىز بىللە بازارغا بارايلى ـ چۇ!
دادىسى: مەيلى، شۇنداق بولسۇن بالىلىرىم. ھازىر ئىككىڭلار تاپشۇرۇقلىرىڭلارنى ئىشلەڭلار، ئاپاڭلار تاماق قىلسۇن، مەن ئۆينى تازىلاي، چۈشتىن كېيىن ھەممىمىز بازارغا بىللە بارايلى، بولامدۇ؟

لاتارىيىدە ئۇتتۇرسام

— ئەگەر لاتارىيىدە 10 مىليون دوللار ئۇتتۇرسىڭىز، ئۇ پۇلنى نېمە قىلىسىز؟
— ئالدى بىلەن ئاتا ـ ئانامغا ۋە ئۆزۈمگە بىردىن ياخشى ئۆي ئالاي دەيمەن.
— ئۇنىڭدىن كېيىنچۇ؟
— بىر ياخشى ماشىنا ئالسام دەيمەن.
— يەنچۇ، يەنە نېمە قىلىسىز؟
— ئۇكامنىڭ ۋە ئۆزۈمنىڭ ئوقۇش پۇللىرىمىزنى تۆلەيمەن.
— مىليونېر بولسىڭىزمۇ ئوقۇمسىز؟
— ئەلۋەتتە، بىلىملىك باي بولمامدىمەن!

Vocabulary	سۆزلۈك
1. ten	ئون
tenth	ئوننىچى
2. morning tea=breakfast (ئەتىگەن " morning ")	ئەتىگەنلىك چاي (ئەتىگەن+ لىك)
3. more , extra; surplus; unnecessary (<-ئارت " to exceed ")	ئارتۇق (<ئارت ـ ۇق)
4. to learn; to study; to master	ئۆگەن ـ
5. to use; to make use of (causative of ـ ئىشلە " to work ")	ئىشلەت ـ (ئىشلە ـ ت)
6. idea , thought , opinion; criticism	پىكىر
7. together	بىللە
8. dispute , trouble; mischief	جېدەل
9. make/cause trouble; create disturbance	جېدەل قىل-
10. like that	ئۇنداق
11. if... so; in... case	ئۇنداق بولسا
12. game; play; performance; pleasure	ئويۇن
13. like that/this; such; yet , sure	شۇنداق
14. let... be so; all right	شۇنداق بول-
15. study , learning (VN of ـ ئۆگەن " to learn ")	ئۆگىنىش (‹ئۆگەن ـ ىش)
16. if... not; otherwise	بولمىسا (‹بول ـ ما ـ سا)
17. to remain; to stay; to be left (over); to leave (behind)	قال-
18. to cook (lit : to make a meal)	تاماق قىل-
19. lottery	لاتارىيە
20. to win	ئوت-
21. if	ئەگەر
22. million	مىليون
23. dollar	دوللار
24. money , currency	پۇل
25. first of all	ئالدى بىلەن
26. machine; car; truck	ماشىنا
27. reading; studies (VN of ـ ئوقۇ " to read , to study ")	ئوقۇش (<ئوقۇ ـ ش)
28. tuition	ئوقۇش پۇلى
29. to pay; repay; pay back	تۆلە ـ
30. millionaire	مىليونېر
31. of course , certainly	ئەلۋەتتە
32. knowledge (<- بىل " to know ")	بىلىم (<بىل ـ ىم)
33. learned , educated , knowledgeable , intelligent	بىلىملىك (<بىل ـ ىم+ لىك)
34. rich $_{adj.}$; a wealthy person $_{n.}$.	باي

Grammar گرامماتىكا

1. Conditional Mood

1.1 The conditional mood form of the verb expresses conditional , hypothetic , assumptive , or subjunctive status of the action . E . g .

ئاكام بارسا مەنمۇ بارىمەن.

If my brother goes , I will go too . (conditional)

لاتارىيمدە ئۇتسام، يېڭى ماشىنا ئالىمەن.

I will buy a new car if I win the lottery . (assumptive)

بىر ياخشى ماشىنا ئالسام دەيمەن.

I am thinking of buying a good car (if I could). (hypothetic)

1.2 The suffix سا ـ /سە ـ is applied to the positive and negative stems of the verb . It is followed by personal endings of 1 st and 2 and persons , while the 3 rd person forms are indicated without personal endings .

See the chart below :

examples		persn.end	cond.suffix	person
negative	positive			
بار ـ ما ـ سا ـ م = بارمىسام	بار ـ سا ـ م = بارسام	ـ م	ـ سا ـ	مەن
كۆر ـ مە ـ سە ـ م = كۆرمىسەم	كۆر ـ سە ـ م = كۆرسەم		ـ سە ـ	
بار ـ ما ـ سا ـ ق = بارمىساق	بار ـ سا ـ ق = بارساق	ـ ق	ـ سا ـ	بىز
كۆر ـ مە ـ سە ـ ك =كۆرمىسەك	كۆر ـ سە ـ ك = كۆرسەك	ـ ك	ـ سە ـ	
بار ـ ما ـ سا ـ ڭ = بارمىساڭ	بار ـ سا ـ ڭ = بارساڭ	ـ ڭ	ـ سا ـ	سەن
كۆر ـ مە ـ سە ـ ڭ =كۆرمىسەڭ	كۆر ـ سە ـ ڭ = كۆرسەڭ		ـ سە ـ	
بار ـ ما ـ سا ـ ڭىز = بارمىسڭىز	بار ـ سا ـ ڭىز = بارسڭىز	ـ ڭىز	ـ سا ـ	سىز
كۆر ـ مە ـ سە ـ ڭىز = كۆرمىسڭىز	كۆر ـ سە ـ ڭىز = كۆرسڭىز		ـ سە ـ	
بار ـ ما ـ سا ـ ڭلار = بارمىساڭلار	بار ـ سا ـ ڭلار = بارساڭلار	ـ ڭلار	ـ سا ـ	سىلەر
كۆر ـ مە ـ سە ـ ڭلار = كۆرمىسەڭلار	كۆر ـ سە ـ ڭلار = كۆرسەڭلار		ـ سە ـ	
بار ـ ما ـ سا ـ ø = بارمىسا	بار ـ سا ـ ø = بارسا	ø ـ	ـ سا ـ	ئۇ /ئۇلار
كۆر ـ مە ـ سە ـ ø = كۆرمىسە	كۆر ـ سە ـ ø = كۆرسە		ـ سە ـ	

2. Imperative / Voluntary / Optative Mood Forms of the Verb

2.1 These mood forms of the verb express the attitude of the speaker toward the action , as : order , request , wish , desire , aspiration , call , appeal or consultation .

2.1.1 The plain stem of verb itself expresses a command of the speaker toward the 2nd person , singular . E . g . :

ئوقۇ ـ " you read "

يات ـ " you lie down "

2.1.2 The verbal stem may also render a stronger demand toward the 2nd person singular by attaching the suffix ـغىن/ـقىن/ـگىن/ـكىن to it. E.g. :

ئوقۇ ـ غىن ـ > ئوقۇغىن ـ	" you must read "
يات ـ قىن ـ > ياتقىن	" you must lie "
كەل ـ گىن ـ > كەلگىن ـ	" you must come "
كەت ـ كىن ـ > كەتكىن ـ	" you must leave "

2.1.3 The polite form of a 2nd person , singular demand is composed by adding the suffix ـ ڭ/ ـ لىڭ/ ـ ۇڭ/ ـ ۈڭ to the stem. E.g. :

ئوقۇ ـ ڭ ـ > ئوقۇڭ	*" please read "*
يات ـ لىڭ ـ > يېتىڭ	*" please lie down "*
كەل ـ لىڭ ـ > كېلىڭ	*" please come "*
تۇت ـ ۇڭ ـ > تۇتۇڭ	*" please catch "*
كۆر ـ ۈڭ ـ > كۆرۈڭ	*" please watch "*

2.1.4 The plural form of the 2nd person imperative can be composed by adding the suffix ـ ڭلار/ ـ لىڭلار/ ـ ۇڭلار/ ـ ۈڭلار to the stem. E.g. :

ئوقۇ ـ ڭلار > ئوقۇڭلار	*" you (plural) read (it) "*
يات ـ لىڭلار > يېتىڭلار	*" you (plural) lie down "*
كەل ـ لىڭلار > كېلىڭلار	*" you (plural) come "*
تۇت ـ ۇڭلار > تۇتۇڭلار	*" you (plural) catch (it) "*
كۆر ـ ۈڭلار > كۆرۈڭلار	*" you (plural) watch "*

2.2 The suffixes ـ ي/ ـ اي/ ـ ەي (singular) and ـ يلى/ ـ ايلى/ ـ ەيلى (plural) are used to construct the 1st person voluntary forms from the verbal stem. This form of the verb expresses the wish, desire, hope, call or appeal of the 1st person. E.g.:

ئوقۇ ـ ي ـ > ئوقۇي	*" let me read "*
ئوقۇ ـ يلى > ئوقۇيلى	*" let us read "*
يات ـ اي > ياتاي	*" let me lie down "*
يات ـ ايلى > ياتايلى	*" let us lie down "*
كەل ـ ەي > كېلەي	*" let me come "*
كەل ـ ەيلى > كېلەيلى	*" let us come "*

2.2.3 The suffix ـ سۇن can be used to construst the 3rd person (both singular and plural) imperative / optative mood forms of the verb , which express the order , request , aspiration or appeal toward the 3rd person. E.g. :

ئوقۇ ـ سۇن ـ > ئوقۇسۇن	" he/she/it/they/must read "
كەل ـ سۇن ـ > كەلسۇن	" let him/her/it/them come "
كەت ـ سۇن ـ > كەتسۇن	" he/she/it/they must leave "

2.3 Summary of imperative / voluntary / optative mood forms

Compare the imperative / voluntary / optative mood forms of selected verbs given below in all three persons :

ئوقۇ ـ ، ئىشلە ـ ، ياز ـ ، بار ـ ، ئاچ ـ ، بەر ـ ، كەل ـ ، كەت ـ ، كىر ـ ، تۇر ـ ، كۆر ـ

person			suffix	imperative/voluntary/optative mood forms
1st person	singular		ـ ي	ئوقۇي، ئىشلەي
			ـ اي	يازاي، باراي، ئاچاي، تۇراي
			ـ ەي	بېرەي، كېلەي، كېتەي، كىرەي، كۆرەي
	plural		ـ يلى	ئوقۇيلى، ئىشلەيلى
			ـ ايلى	يازايلى، بارايلى، ئاچايلى، تۇرايلى
			ـ ەيلى	بېرەيلى، كېلەيلى، كېتەيلى، كىرەيلى، كۆرەيلى
2nd person	singular	demanding	ـ غىن	ئوقۇغىن، يازغىن، بارغىن، تۇرغىن
			ـ قىن	ئاچقىن
			ـ گىن	ئىشلىگىن، بەرگىن، كەلگىن، كىرگىن، كۆرگىن
			ـ كىن	كەتكىن
		polite	ـ ڭ	ئوقۇڭ، ئىشلەڭ
			ـ ىڭ	يېزىڭ، بېرىڭ، ئېچىڭ، بېرىڭ، كېلىڭ، كېتىڭ، كىرىڭ
			ـ ۇڭ	تۇرۇڭ
			ـ ۈڭ	كۆرۈڭ
	plural		ـ ڭلار	ئوقۇڭلار، ئىشلەڭلار
			ـ ىڭلار	يېزىڭلار، بېرىڭلار، ئېچىڭلار، كېلىڭلار، كېتىڭلار، كىرىڭلار
			ـ ۇڭلار	تۇرۇڭلار
			ـ ۈڭلار	كۆرۈڭلار
3rd	sing.& pl.		ـ سۇن	ئوقۇسۇن، ئىشلىسۇن، يازسۇن، ئاچسۇن، كەلسۇن، كۆرسۇن

Note that the rule of ئا / ئە → ئې/ ئي ***sound change is not applied to monosyllabic words with*** *in their conjugation in 1st person oluntary forms , as* ـ ئاچ ، ـ ياز ، ـ بار *in the chart above . It is due to the existence of a back vocalic suffix variant* ـ اي *However , the sound change is applied elsewhere .*

2.4 The interrogative particle ـ مۇ can be applied to the end of 1st and 3rd person voluntary/ optative forms , but not to the end of 2nd person imperative forms . The interrogative forms of 2nd person imperatives are formed in the same way as the future tense interrogative forms (see Lesson Nine).

person			positive	negative
1st	singular		بارايمۇ؟ كېلەيمۇ؟	بارمايمۇ؟ كەلمەيمۇ؟
	plural		بارايلىمۇ؟ كېلەيلىمۇ؟	بارمايلىمۇ؟ كەلمەيلىمۇ؟
2nd	informal		بارامسەن؟ كېلەمسەن؟	بارمامسەن؟ كەلمەمسەن؟
	polite		بارامسىز؟ كېلەمسىز؟	بارمامسىز؟ كەلمەمسىز؟
	plural		بارامسىلەر؟ كېلەمسىلەر؟	بارمامسىلەر؟ كەلمەمسىلەر؟
3rd	singular&plural		بارسۇنمۇ؟ كەلسۇنمۇ؟	بارمىسۇنمۇ؟ كەلمىسۇنمۇ؟

Examples :

ئىككىمىز بازارغا بارايلىمۇ؟

Should / can the two of us go to the market ?

بۇگۈن كەچتە بىزنىڭ ئۆيگە كېلەمسىلەر؟

Will you / can you come to our home tonight ?

بالىلارمۇ بىز بىلەن بىللە بازارغا بارسۇنمۇ؟

Should / can the children also go to the market with us ?

2.5 The irregular conjugation of the verb – يۇ " to wash " :

1) If a suffix attached to – يۇ has a vowel in the initial position , or if it has a variant which begins with a vowel , the stem – يۇ – will appear with a connective consonant – ي – as – يۇي ;

2) If the suffix begins with a consonant , the connective consonant – ي – does not occur and thus stem remains as – يۇ .

See the chart :

negative			positive			person		
result	suffixes	stem	result	suffix	stem			
يۇماي	– ما – ي	– يۇ	يۇياي	– اي	– يۇي	singular		1st
يۇمايلى	– ما – يلى	– يۇ	يۇيايلى	– ايلى	– يۇي	plural		
يۇمىغىن	– ما – غىن	– يۇ	يۇغىن	– غىن	– يۇ	informal	singl.	2nd
يۇماڭ	– ما – ڭ	– يۇ	يۇيۇڭ	– ۇڭ	– يۇي	polite		
يۇماڭلار	– ما – ڭلار	– يۇ	يۇيۇڭلار	– ۇڭلار	– يۇي	plural		
يۇمىسۇن	– ما – سۇن	– يۇ	يۇسۇن	– سۇن	– يۇ	singular & plural		3rd

3. Use of the verb – دە as quotation indicator

The verb – دە (to say) can be used as an auxiliary verb in conjunction with the imperative / voluntary or conditional mood forms indicating the quotation of thoughts , intentions , judgments , and etc.

Phrases such as باراي دەيمەن " *I am thinking about going* " in this lesson , consisting of the voluntary form – باراي of the verb – بار " *to go* " , and the auxiliary verb – دە , which indicates the quotation of the desire to go .

For example : يازدا قەشقەرگە باراي دەيمەن.

I am (thinking about) going to Kashgar in the summer

ئوغلۇممۇ قەشقەرنى كۆرسەم دەيدۇ.

My son also wants to see (if it is possible) Kashgar.

Note that the quoted content remains in first person , regardless of the subject .

4. Usage of the ablative case suffix – تىن / – دىن with numerals

As introduced in lesson Eight , the ablative case form of noun expresses the starting point of the action in space and time , **i.e.,** it indicates **where** and / or **when** the action starded . As men-

tioned , it can also be used to express the reason , the source , the course , etc. ,of the action , as wel as in the comparison of quantity , quality and value of objects .

Applied to numerals , it donotes an average number of an item as in this lesson , the phrase بىردىن ئۆي ئال - means " buy one house for each " .

When the ablative case suffix is applied to a noun which is followed by a numeral , it expresses part of a whole . For example :

بۇگۈن ئوقۇغۇچىلاردىن بىرسى كەلمىدى.

One of the students did not come today .

5. Emphatic Particle ا - /ە -

The emphatic particle ا - /ە - can be added to the 2 nd person imperative form of the verb to enhance the demand .

For example , in the first dialogue , instead of saying چېيىڭىزنى ئىچىڭ " *drink your tea* " to her husband , the wife used the emphatic form چېيىڭىزنى ئىچىڭا! , by which she meant " *Don ' t talk nonsense , have your breakfast instead ! * " .

In the other part of this dialogue the daughter begged her brother , saying : ماقۇل دېگىنە " *Please say yes ! * " She added the emphatic particle to the imperative form of the verb : دە " *to say* " > دېگىن " *Say it ! * " > دېگىنە " *Please say ! * "

Exercises and Assignments مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Conjugate the following verbs in the conditional mood :

ئال - ، كۆر - ، ئىشلەت - ، ئوقۇ - ، كەل - ، بار - ، قىل - ، ئۇت - ، قال - ، تۆلە - ، يۇ - .

Example :

كىر - : كىرسەم، كىرسەك، كىرسەڭ، كىرسىڭىز ، كىرسەڭلار ، كىرسە

كىرمە - : كىرمىسەم، كىرمىسەك، كىرمىسەڭ، كىرمىسىڭىز ، كىرمىسەڭلار ، كىرمىسە

2. Conjugate the verbs given in Exercise 1 in the imperative mood :

Example :

كىر - : كىرەي، كىرەيلى، كىرگىن، كىرىڭ، كىرىڭلار ، كىرسۇن

كىرمە - : كىرمەي، كىرمەيلى، كىرمىگىن، كىرمەڭ، كىرمەڭلار ، كىرمىسۇن

3. Read and translate the following sentences into English :

1) كىرسەم بولامدۇ؟
2) قەشقەرگە بىر بارسام دەيمەن.
3) جەدەل قىلساڭلار بازارغا بارمايسىلەر.
4) سىلەر ئوينىساڭلار ، ئاپاڭلار تاماق قىلسۇن، مەن كىيىملەرنى يۇيايى.
5) تاماق تەييار بولدى، ئۈستەلگە كەلگىن.
6) ئۈستەلگە كېلەمسىلەر ، بىللە چاي ئىچەيلىمۇ؟

7) بۇ قەلەمنى مەن ئىشلەتسەم بولامدۇ؟
8) ئوقۇش پۇلىڭىزنى دادىڭىز تۆلىسە، ياتاق پۇلىڭىزنى ئۆزىڭىز تۆلەمسىز؟
9) ياخشى ئوقۇساڭ ئۇتسەن، ياخشى ئوقۇمساڭ قالىسەن.
10) بازارغا بارساق بارايلى، لېكىن بالىلار بارمىسۇن.

4. Translate the following sentences into Uighur :

1) Should the two of us go to market ? Should the children go too ?
2) If Abbas will buy a computer , I will also buy one for myself .
3) When I called you yesterday , you were not at home .
4) Should the older brother give the computer game to his younger sister ?
5) The son wanted to buy a computer game , his father said no .
6) Where does she want to go , do you know ?
7) If/when the guest comes , you offer (give) tea to him , I will cook (prepare food) in the kitchen .
8) Do you also want to use this car ?
9) Get up my child , have your breakfast (= drink your morning tea).
10) If I win the lottery , let me give you half of it .

5. Compose sentences using the given verbs applying imperative mood suffixes :

قال ـ ، كەت ـ ، ئال ـ ، بەر ـ ، تۆلە ـ

6. Compose sentences using the given verbs applying conditional mood suffixes :

ئىشلە ـ ، ئىشلەت ـ ، يۇ ـ ، دە ـ ، تازىلا ـ

7. Write a composition applying as many verbal forms as possible .

Requirements :
1) The length should be no less than 10 sentences;
2) No less than 6 verbs must be used;
3) No less than 3 pronouns which must be applied in different case forms;
4) At least 2 different applications of the ablative case suffix should occur;
5) Omission of genitive or accusative case suffix must be used at least once .

8. Read and translate the following story with the help of your dictionary .

نېمە قىلاي

بۈگۈن ئىشخانىدا ئىشىم جىق ئەمەس، سائەت ئۈچتە ئىشىم تۈگىدى. نېمە قىلاي؟ ئۆيگە كېتەيمۇ ياكى كۈتۈپخانىغا بارايمۇ؟
ھاردىم، بولدى ئۆيگە كېتەي.
لېكىن، ئۆيگە بارسام نېمە قىلىمەن؟ ئۆيدە ئاپامۇ يوق، دادامۇ يوق، ئۇلار تېخى ئىشتىن كەلمىدى. سىڭلىممۇ ئۇنىۋېرسىتېتتىن كەچ كېلىدۇ.

ئاكامنىڭ ئۆيىگە باراي دېسەم، ئۇ تۇنۇگۈنلا بىر ئىش بىلەن قەشقەرگە كەتتى، يەڭگەمۇ تېخى ئىشتا .....

ئەركىنگە تېلېفون بېرەيمۇ؟ ھە شۇنداق قىلاي، ئۇ بۈگۈن دەم ئالىدۇ، ئۇ ئۆيىدە بولسا ئىككىمىز قاۋاقخانىغا بارايلى، ئۇ يەردە ئۇنىڭ بىلەن ئىككى - ئۈچ سائەت پاراڭلىشاي، ئارام ئالاي .....

ئاپلا! ئۇمۇ ئۆيدە يوق، ئەمدى نېمە قىلىمەن؟ .....

مەيلى، ئۆيگە كېتەي، بىر قازان پولۇ قىلاي، ئاتا - ئانام تەييار تاماقنى كۆرسە خۇشال بولىدۇ، سىڭلىممۇ .....

توختا! بۈگۈن كەچلىك تاماقنى مەن قىلسام، سىڭلىم ئاينۇر نېمە قىلىدۇ؟ .....

مەيلى، ئۇ كەچ كېلىدۇ، ھاردىدۇ، ئۇمۇ بىر قېتىم تەييار تاماقنى يېسۇن، لېكىن قازان بىلەن چىنە- قاچىلارنى يۇسۇن.

شۇنداق قىلاي، ئۆيگە باراي .....

مەن تاماق قىلامدىمەن؟ ياق، قاۋاقخانىغا باراي، ئارام ئالاي .....

سىز دەڭە، مەن نېمە قىلاي؟

8. Try to read the riddle aloud. It will probably help you to guess.

تېپىشماق (Riddle)

كەل دېسەم كەلمەيدۇ، كەلمە دېسەم كېلىدۇ، بۇ نېمە؟

Lesson Eleven ئون بىرىنچى دەرس

بىر ھەپتە

بۈگۈن جۈمە، دەرستىن كېيىن نۇرغۇن بالىلار ئۆيلىرىگە كەتتى، ئۇلار بىر ھەپتە ئوقۇشتىن كېيىن ھاردى، دەم ئالمىدۇ. مەنمۇ دەم ئالاي دېسەم ۋاقتىم يوق. دۈشەنبە كۈنى ماقالەمنى تاپشۇرمىسام بولمايدۇ. شەنبە، يەكشەنبە كۈنلىرى كۈتۈپخانىدا ماقالەمنى يازىمەن. چارشەنبە كۈنى بىر ئىمتىھانىم بار. دۈشەنبە ۋە سەيشەنبە كۈنلىرى ئىمتىھانغا تەييارلىق قىلىمەن. خۇدا بۇيرۇسا پەيشەنبە كۈنى بۈ ئىشلارمۇ تۈگىسە، ئۈنگىدىن كېيىن مەنمۇ ياخشى بىر دەم ئالاي.

تۆت پەسىل

— بىر يىل قانچە پەسىلگە بۆلۈنىدۇ؟
— بىر يىل تۆت پەسىلگە بۆلۈنىدۇ. ئۇلار: باھار، ياز، كۈز ۋە قىش.
— سىزنىڭ يۇرتىڭىزدا تۆت پەسىل قانداق ئايرىلىدۇ؟
— مېنىڭ يۇرتۇمدا مارت ئېيىدا باھار باشلىنىدۇ، ئاپرىل ۋە ماي ئايلىرىمۇ باھارغا كىرىدۇ. ئىيۇن، ئىيۇل، ئاۋغۇست ئايلىرىدا ياز بولىدۇ. سېنتەبىردە كۈز كىرىدۇ، ئۆكتەبىر، نويابىر ئايلىرىمۇ كۈز ھېسابلىنىدۇ. دېكابىر، يانۋار ۋە فېۋرال ئايلىرى قىش ھېسابلىنىدۇ.

ۋاقىت

— بۈگۈن كۈنگە نېمە؟
— بۈگۈن چارشەنبە.
— چېسلاغا نەچچە؟
— بۈگۈن چېسلاغا ئون ئىككى.
— سائەت قانچە بولدى؟
— سەككىزدىن چارەك ئۆتتى. ھازىر دەرسىڭىز بارمۇ؟
— ھەئە، سەككىز يېرىمدا دەرسىم بار. دەرسكە 51 مىنۇت قالدى. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن تېز ماڭاي.
— مەيلى، دەرسىڭىزگە بېرىڭ. دەرسىڭىز سائەت قانچىدە تۈگەيدۇ؟
— دەرسىم 10 مىنۇت كەم 10 دا تۈگەيدۇ.
— دەرستىن كېيىن مېنىڭ ئىشخانامغا كېلەمسىز؟
— ماقۇل.

سۆزلۈك Vocabulary

نۇرغۇن	1. many; much; a lot (of)
ھار -	2. to be tired
دەم	3. breath , respiration; a brief / short period of time
دەم ئال -	4. to breath; to rest , relax
تەييارلىق (تەييار + لىق)	5. preparation $_{n.}$ (< تەييار " *ready* " $_{adj.}$)

6. to make preparations , to get ready	تەييارلىق قىل -
7. God willing !	خۇدا بۇيرۇسا
8. season	پەسىل (پەسىل - ى > پەسلى)
9. how much , how many	قانچە؛ نەچچە
10. to be divided (passive of - بۆل " *to divide* ")	بۆلۈن - (= بۆل - ۈن -)
11. homeland	يۇرت
12. to be separated (passive/reflexive of - ئايرى " *to separate* ")	ئايرىل - (< ئايرى - ل -)
13. to be counted as (passive of - ھېسابلا " *to count* ")	ھېسابلان - (ھېسابلا - ن -)
14. date	چېسلا
15. quarter; Quarter	چارەك
16. to pass; to cross over; to go through	ئۆت -
17. minute	مىنۇت
18. therefore; so; for this reason; consequently	شۇنىڭ ئۈچۈن
19. quick , fast; quickly	تېز
20. to walk; leave, depart	ماڭ -
21. short (of); less	كەم
22. office (< ئىش " *work , job* ")	ئىشخانا (ئىش + خانا)
23. second	سېكۇنت
24. percent	پىرسەنت
25. whole , complete; all	پۈتۈن

Numbers سانلار

0 نۆل	10 ئون	1 , 000 مىڭ
1 بىر	20 يىگىرمە	10 , 000 ئون مىڭ = تۈمەن
2 ئىككى	30 ئوتتۇز	1000 , 000 , مىليون
3 ئۈچ	40 قىرىق	1 , 000 , 00 , 000 مىليارد
4 تۆت	50 ئەللىك	½ ئىككىدىن بىر = يېرىم
5 بەش	60 ئاتمىش	0.5 نۆل پۈتۈن ئوندىن بەش = يېرىم
6 ئالتە	70 يەتمىش	¼ تۆتتىن بىر = چارەك
7 يەتتە	80 سەكسەن	0.25 نۆل پۈتۈن يۈزدىن يىگىرمە بەش = چارەك
8 سەككىز	90 توقسان	1.5 بىر پۈتۈن ئوندىن بەش = بىر يېرىم
9 توققۇز	100 يۈز	$1^{1/2}$ بىر پۈتۈن ئىككىدىن بىر = بىر يېرىم

Days in a Week ھەپتە كۈنلىرىنىڭ نامى

OneWeek				بىر ھەپتە		
يەكشەنبە	شەنبە	جۈمە	پەيشەنبە	چارشەنبە	سەيشەنبە	دۈشەنبە
Sunday	Saturday	Friday	Thursday	Wednesday	Tuesday	Monday

Names of Season and Months

پەسىل ۋە ئايلارنىڭ نامىلىرى

Year												يىل
Autumn		كۈز	Summer		ياز	Spring		ئەتىياز /باھار	Winter		قىش	
11 - ئاي	10 - ئاي	9 - ئاي	8 - ئاي	7 - ئاي	6 - ئاي	5 - ئاي	4 - ئاي	3 - ئاي	2 - ئاي	1 - ئاي	12 - ئاي	
نويابىر	ئۆكتەبىر	سېنتەبىر	ئاۋغۇست	ئىيۇل	ئىيۇن	ماي	ئاپرېل	مارت	فېۋرال	يانۋار	دېكابىر	
November	October	September	August	July	June	May	April	March	February	January	December	

Grammar

گرامماتىكا

1. Numerals

1.1 Cardinal numbers are used to express the number of the object. Numbers of two or more digits read as follows :

11 ئون بىر؛ 35 ئوتتۇز بەش؛ 279 ئىككى يۈز يەتمىش توققۇز؛
101 بىر يۈز بىر؛ 2020 ئىككى مىڭ يىگىرمە؛ 2004 ئىككى مىڭ تۆت؛
1203065 بىر مىليون ئىككى يۈز ئۈچ مىڭ ئاتمىش بەش.

1.2 Ordinal numbers are used to express the order of the object. They are derived by adding the suffix نچى+ (after vowel) / ىنچى+ (after consonant) to cardinal numbers. E.g. :

بىر + ىنچى = بىرىنچى ئىككى + نچى = ئىككىنچى يەتتە + نچى = يەتتىنچى

The ordinal number suffix can also be applied to interrogative pronouns قانچە /نەچچە denoting " which one in sequence ? " E.g :

What is today ' s date ? بۈگۈن ئاينىڭ قانچىنچى كۈنى؟

1.3 Collective numbers express a certain number of objects/people belonging to a group and are formed by adding the suffix ىلەن / + ەيلەن + to the cardinal numbers. E.g. :

the (all) three of us/you/them ئۈچ + ەيلەن = ئۈچەيلەن
the (all) six of us/you/them ئالتە + يلەن = ئالتەيلەن

It can also be attached to the pronoun ھەممە " *all* " :

all of us/you/them ھەممە + يلەن = ھەممەيلەن

1.4 Fractions and decimals read as :

1/3ئۈچتىن بىر؛ 7/8 سەككىزدىن يەتتە؛

$4\frac{2}{3}$ تۆت پۈتۈن ئۈچتىن ئىككى؛ 1.06 بىر پۈتۈن يۈزدىن ئالتە.

1.5 Percentages read as :

15% ئون بەش پىرسەنت؛ 78% يەتمىش سەككىز پىرسەنت.

2. Telling the Day/Date and the Time

2.1 Telling the day :

— بۈگۈن كۈنگە نېمە؟
— بۈگۈن دۈشەنبە.

2.2. Telling the date :

— بۈگۈن چېسلاغا نەچچە؟
— بۈگۈن چېسلاغا توققۇز.
— بۈگۈن 3 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى.
— بۈگۈن 9 ـ مارت.

2.3. Telling the time :

1) On the hour , e.g. : 12 : 00

— سائەت نەچچە بولدى؟
— ھازىر سائەت ئون ئىككى بولدى.

2) Half past the hour , e.g. : 11 : 30

— سائىتىڭىز نەچچە بولدى؟
— سائەت ئون بىردىن ئوتتۇز مىنۇت ئۆتتى.
— سائەت ئون بىر يېرىم بولدى.

3) A quarter to the hour , e.g. : 8 : 45

— سائەت نەچچە بولدى؟
— سەككىزدىن قىرىق بەش مىنۇت ئۆتتى.
— سەككىزدىن ئۈچ چارەك ئۆتتى.
— توققۇزغا ئون بەش مىنۇت قالدى.
— ئون بەش مىنۇت كەم توققۇز (بولدى).
— چارەك كەم توققۇز (بولدى).

2.4 Reading the calendar :

Suppose today is February 21 , 2004. This date would be read as :

2004 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى.
(ئىككى مىڭ تۆتىنچى يىل ئىككىنچى ئاينىڭ يىگىرمە بىرىنچى كۈنى.)
2004 ـ يىل 21 ـ فېۋرال.
(ئىككى مىڭ تۆتىنچى يىل يىگىرمە بىرىنچى فېۋرال.)

Exercises and Assignments مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Read the following numbers in Uighur and then write them down in words :

23 ; 47 ; 333 ; 9,876 ; 65,432 ; 123,456 ; 2, 468,135 ; 99,999,999 ;
707 ; 5,050 ; 4,400 ; 5, 005 ; 60,006 ; 303,030 ; 9,009,009 ; 90,090,090 ;
$^{1}/_{2}$; $^{1}/_{4}$; $^{5}/_{7}$; $1^{3}/_{8}$; $55^{17}/_{31}$;
0.5 ; 0.25 ; 0.33 ; 8.9 ; 1.37 ; 99.999 ;
1% ; 0.5% ; 50% ; 100% ; 125% .

2. Read the times in all possible forms in Uighur and then write them out in words:

7 : 15 , 8 : 30 , 9 : 45 , 3 : 20 , 6 : 55 , 12 : 00 , 11 : 27

3. Read the dates in all possible forms in Uighur and then write them out:

February 22 , 1732
July 4 , 1776
December 7 , 1941
January 19 , 2004 , Monday
April 9 , 2004 , Friday
May 9 , 2004 , Sunday

4. Read and translate the following sentences into English:

1) بۇگۈن كەچتە سائەت بەش يېرىمدا مېنىڭ ياتقىمغا كېلەمسىز؟
2) 200 نىڭ 25% (ئىككى يۈزنىڭ يىگىرمە بەش پىرسەنتى) قانچە بولىدۇ؟
3) ئاۋسترالىيەدە 6 ـ ئاي قىش ھېسابلىنىدۇ.
4) بۇگۈن كەتسەڭىز قانچىنچى چېسلا كېلىسىز؟
5) دەرسكە بىر مىنۇت قالدى، لېكىن مۇئەللىم تېخى كەلمىدى.
6) بىزنىڭ مەكتىپىمىزدە دەرس 1 ـ سېنتەبىر باشلىنىدۇ.
7) بىر مىنۇتنىڭ ئاتمىشتىن بىرى بىر سېكۇنت بولىدۇ.
8) بىر مىليون دوللاردىن ئارتۇق پۇلى بار ئادەم مىليونېر ھېسابلىنامدۇ؟
9) ھاردىڭىزمۇ؟ بەش مىنۇت دەم ئالامسىز؟
10) ياز پەسلىدە ھەممەيلەن تۇرپانغا بارايلى دەيمىز.

5. Translate the following sentences into Uighur:

1) Is today Monday or Tuesday?
2) Today is Sunday, March 21 .
3) I know 30% of these words .

4) When/at what time will you go to school tomorrow ?
5) I paid one-third of my money for his book.
6) Two and half days are left before (toward) the exam.
7) On Friday evening at six o ' dock I will go to a movie with my friend.
8) I have no time tomorrow morning. Come at 2 : 30 in the afternoon.
9) Do you have many classes in the Winter Quarter ?
10) I (am thinking that I) will take two days rest after Friday.

6. Translate the following into Uighur :

Monday morning I have classes. So I get up at six o ' clock. I have my tea in 15 minutes and leave for school. At 7 : 55 (lit. : at five minutes to eight) I walk into (enter) the classroom. At 10 minutes to ten the class will be over. Then(i:t.:after that) I go to the library. I work there for three hours. I have more (many) classes in the afternoon. I come home late. I am tired. Therefore , on Saturday and Sunday I do not get up at six (o ' clock). I get up at ten (o ' clock).

7. Composition

Make a record of your activities in one particular week , showing the calendar dates , the days of the week and the time of each activity.

ئون ئىككىنچى دەرس Lesson Twelve

ياش ـ ئۆسمۈرنىڭ شادلىقى

تۇنۇگۈن شەنبە كۈنى چۈشتىن كېيىن دادام، ئاپام، سىڭلىم ۋە مەن تۆتىمىز بىللە بازارغا بارىدۇق. ئاتا-ئانام بىلەن بىللە بىر يەرگە بارسام مەن بەك خۇش بولىمەن. سىڭلىمنىڭ شۇنى ياخشى كۆرىدۇ.

بىز ئالدى بىلەن كومپيۇتېر دۇكىنىدىن دادامغا بىر يۇرۇش يېڭى كومپيۇتېر ئالدۇق. كېيىن چوڭ بازارغا باردۇق. بۇ يەردە ماڭا بىر جۈپ ئاياغ، سىڭلىمغا بىر چىرايلىق كۆڭلەك ۋە ئاپامغا بىر دانە ئېسىل ياغلىق ئالدۇق.

ئۆيدىكى ئىككى كومپيۇتېرنى سىڭلىم ئىككىمىزگە بەردى، دادامنىڭكىنى مەن ئالدىم، ئاپامنىڭكىنى سىڭلىم ئالدى. دادامنىڭ كومپيۇتېرى ئاپامنىڭكىدىن كوناراق. سىڭلىمنىڭ كومپيۇتېرى مېنىڭكىدىن يېڭىراق بولسىمۇ، مەن يەنىلا ناھايىتى خۇشال بولدۇم، چۈنكى ئۆزۈمنىڭ كومپيۇتېرىم بولدى-دە!

ئائىلىمىزدىكىلەر

مەن 1989-يىلى تۇغۇلدۇم. سىڭلىم ئەمدى ئون ئۈچ ياشقا كىردى. ئائىلىمىزدىكىلەر ئىچىدە ئۇ ئەڭ كىچىك. دادامنىڭ يېشىنى بىلمەيمەن، ئىشقىلىپ ئائىلىمىزدىكى ئەڭ چوڭ ئادەم شۇ. بويى ئېگىز، بەستى يوغان ئادەم. ئاپامنىڭ يېشىنىمۇ بىلمەيمەن، ئىشقىلىپ دادامدىن ياشراق، بويىمۇ پاكاراق. ئائىلىمىزدىكى ئادەملەرنىڭ ھەممىسى شۇ، تۆتلا ئادەم.

ھە راست، يەنە بوۋىلىرىم ۋە مومىلىرىم بار ئەمەسمۇ؟! لېكىن ئۇلار بۇ يەردە ئەمەس، دادامنىڭ تاتا-ئانىسى خوتەندە. ئاپامنىڭكىلەر قەشقەردە. خۇدا بۇيرۇسا بۇ يىل يازدا قەشقەرگە ۋە خوتەنگە بارىمىز. ئۇ يەردىكى بوۋىلىرىم، مومىلىرىم، تاغىلىرىم ۋە ھاممىلىرىم بىلەن كۆرۈشىمىز.

ئەمدى بىلدىڭىزمۇ؟ بىزنىڭ بۇ كىچىك ئائىلىمىزدىكىلەر ئاز، تۆتلا ئادەم. لېكىن چوڭ ئائىلىدىكىلەرچۇ؟ بوۋىلىرىم، مومىلىرىم، تاغىلىرىم، ھاممىلىرىم ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ھەممىسىنى قوشساق بىز بەك جىق ئادەم، بەك جىق ئادەم.

Vocabulary

سۆزلۈك

1. young; fresh ($_{adj.}$)	ياش [1]
2. age; youth ($_{n.}$)	ياش [2]
to be at the age of...	ياشقا كىر-
3. teenager (<- ئۆس " *to grow* ")	ئۆسمۈر (ئۆس -مۈر)
4. joy; happiness(< شاد$_{adj.}$ " *joyful , merry* "	شادلىق (شاد + لىق)
5. place , ground; earth	يەر
6. happy $_{adj.}$; mood $_{n.}$	خۇش
7. happy , gald	خۇشال
8. to like , to be fond of; to love	ياخشى كۆر-
9. shop , store	دۇكان
10. a set (of)	يۇرۇش
11. a pair	جۈپ
12. footwear , shoes	ئاياق
13. beautiful; handsome (<چىراي " face " $_{n.}$)	چىرايلىق (چىراي + لىق)
14. shirt; (women ' s) dress	كۆڭلەك
15. piece (a measure word)	دانە
16. preciuos; of hight quality; upstanding	ئېسىل
17. scarf; handkerchief	ياشلىق
18. still (the same) (< يەنە " *again , still* ")	يەنىلا (يەنە + لا $_{emphatic}$)
19. very , extremely	ناھايىتى
20. because	چۈنكى
21. to be born (passive voice form of- تۇغ " *to give birth* ")	تۇغۇل-(<تۇغ-ۇل-)
22. inside , inner part	ئىچ
inside (of);among	ئىچىدە
23. anyway;nevertheless	ئىشقىلىپ
24. superlative adverb : the most;very , very much	ئەڭ
25. stature;side (of), edger	بوي
26. tall;nigh	ئېگىز
27. body	بەست
28. big , large , massive	يوغان
29. short (of stature);low (in height)	پاكار
30. interjection : oh; yes	ھە
31. true	راست
32. to meet (with);to greet (reciprocal of - كۆر " to see ")	كۆرۈش-(كۆر-ۈش-)
33. few , little , rare , seldom	ئاز
34. to add; to join	قوش-

Grammar گرامماتىكا

1. Degree of Adjectives

The degree of an adjective expresses the different status , quality , or nature of the thing. The original stem of the adjective is called **positive** degree; the other forms are the comparative , **diminutive** , **amplificative** , and the **superlative** degress , which are formed by adding degree suffixes to the stem.

1.1 The **comparative** degree is sused to compare and to express the qualities and the nature of things. It is formed by adding the suffix +راق/+رەك to the stem. E. g :

good	→	*better*	ياخشىراق	=	راق	ياخشى + ← ياخشى
old	→	*older*	كوناراق	=	راق	كونا + ← كونا
new	→	*newer*	يېڭىراق	=	راق	يېڭى + ← يېڭى
big	→	*bigger*	چوڭراق	=	راق	چوڭ + ← چوڭ
small	→	*smaller*	كىچىكرەك	=	رەك	كىچىك+ ← كىچىك

Note : The ئا / ئە → ئې / ئى .sound change rule does not apply when the comparative degree suffix is attached to an adjective or to any attributive stem.

1.2 The **diminutive** degree form of the adjective expresses a decrease or sometimes an increase of the quality, depending on the lexical meaning of the stem. It can also indicate tenderness , care or intimate affection toward the object. It is formed by adding the suffix ـغىنە/ ـقىنە/ ـگىنە/ ـكىنە to the positive degree stems.

E. g :

good	→	*fairly good*	ياخشى ← ياخشى + غىنە = ياخشىغىنە
beautiful	→	*lovely*	چىرايلىق ← چىرايلىق + قىنە = چىرايلىققىنە
many	→	*quite a lot*	جىق ← جىق + قىنە = جىققىنە
small	→	*tiny*	كىچىك ← كىچىك + كىنە = كىچىككىنە

1.3 The **ampificative** degree of the adjective express augmentation or enhancement of the quality.

It is composed by partial reduplication of the *positive* stem , which is done by repeating the first syllable of the word. In such reduplication , if this syllable ends in a consonant , that consonant is replaced with پ ; a consonant پ is added if this syllable ends in a vowel. E. g :

" very big/large " چوپچوڭ < چوپ + چوڭ < چوڭ + چوڭ : " big " چوڭ

" bright red " قىپقىزىل < قى + پ + قىزىل < قى + قىزىل : " red " قىزىل

Normally , such amplification can only be applied to the adjectives of color and to a few adjectives

that express quality.

1.4 The **superlative** degree of adjectives indicates an absolute degree. It is composed by using *degree adverbs*, such as : بەك; ناھايىتى; ئەڭ; تازا, etc. preceding the *positive* degree stem.

good	→	*best*	ياخشى	←	ئەڭ ياخشى
old	→	*very old*	كونا	←	ناھايىتى كونا
new	→	*newest*	يېڭى	←	ئەڭ يېڭى
big	→	*too big*	چوڭ	←	بەك چوڭ
small	→	*extremely small*	كىچىك	←	تازا كىچىك

2. The Indicative suffix كى + (كى + / گى + / قى + / غى +)

2.1 General semantics of the suffix كى +

This suffix indicates that the noun to which it is attached is the location or the possessor of the object modified by this noun.

2.2 Application of suffix كى +

2.2.1 The suffix كى + can only be applied directly to certain nouns that denote time or space (which are classified as *adverbial* nouns), such as : قىش "winter", ياز "summer", كۈز "autumn", ئىچ "inside", تاش "outside", etc., creating specific type of attibutives. E.g :

"autumnal wheat" كۈزگى بۇغداي < "(of) autumn" كۈز + گى

"internal affairs" ئىچكى ئىشلار < "internal" =ئىچكى ئىچ + كى

"exterior view" تاشقى كۆرۈنۈش < "external" تاشقى = تاش + قى

2.2.2 As with other nouns, this suffix can only be attached to the locative or genitive case forms, resulting in the suffix combinations دىكى < + تىكى and نىڭكى + .

The grammatical meaning of the suffix combination دىكى < + تىكى can be translated into English as "one which is in/at/on", and نىڭكى + as "one which is of/belongs to". For example :

the games (which are) in my computer	كومپيۇتېرىمدىكى ئويۇنلار
the building (that are) in the university campus	ئۇنىۋېرسىتېتتىكى بىنالار
this is my father's	بۇ دادامنىڭكى
ours	بىزنىڭكى

2.3 The main grammatical function of the suffix كى +

2.3.1 This suffix adds an adjectival function to a noun.

However, it does not derive an adjective. The noun to which it is attached preserves the syntactic features of a noun. Therefore, the noun in the كى + form may function as an attributive modifying the following noun, while itself can also be modified by an attributive as a noun. E.g :

"The computer on the big desk is mine." چوڭ ئۈستەلدىكى كومپيۇتېر مېنىڭ.

The noun ئۈستەل "desk" in ئۈستەلدىكى form modified the following noun كومپيۇتېر "computer" as an adjective, while itself is modified by preceding adjective چوڭ "big".

2.3.2 When the modified noun (e.g.: كومپيۇتېر) in such noun-phrase (e.g.: ئۈستەلدىكى كومپيۇتېر) is omitted, the noun in تىكى + / دىكى + form (e.g.: ئۈستەلدىكى), which was holding an attibutive position like an adjective in that noun-phrase, may conditionally function as a noun representing entire noun-phrase. Compare the following:

چوڭ ئۈستەلدىكى كومپيۇتېر مېنىڭ. > چوڭ ئۈستەلدىكى مېنىڭ.

The one on the big desk is mine. < The computer on the big desk is mine.

2.3.3 In such situation, the noun in تىكى + / دىكى + form (e.g.: ئۈستەلدىكى) must take the grammatical suffixes (such as the plural, possessive, and case suffixes) that would have originally been applied to the omitted noun (e.g: كومپيۇتېر).

For example:

ئۈستەلدىكى كومپيۇتېرلىرىمىزنى يېڭى ئالدۇق. > ئۈستەلدىكىلىرىمىزنى يېڭى ئالدۇق.

We newly bought those on the desk. < We newly bought our computers on the desk

See the declension of [تىكى + / دىكى + N] forms of the noun in the chart below:

+ poss + pl+	+ possessive +	+ plural	+ دىكى + N	cases
ئۈستەلدىكىلىرىم	ئۈستەلدىكىسى	ئۈستەلدىكىلەر	ئۈستەلدىكى	nominative
ئۈستەلدىكىلىرىمىنىڭ	ئۈستەلدىكىسىنىڭ	ئۈستەلدىكىلەرنىڭ	ئۈستەلدىكىنىڭ	genitive
ئۈستەلدىكىلىرىمنى	ئۈستەلدىكىسىنى	ئۈستەلدىكىلەرنى	ئۈستەلدىكىنى	accusative
ئۈستەلدىكىلىرىمدە	ئۈستەلدىكىسىدە	ئۈستەلدىكىلەردە	ئۈستەلدىكىدە	locative
ئۈستەلدىكىلىرىمگە	ئۈستەلدىكىسىگە	ئۈستەلدىكىلەرگە	ئۈستەلدىكىگە	dative
ئۈستەلدىكىلىرىمدىن	ئۈستەلدىكىسىدىن	ئۈستەلدىكىلەردىن	ئۈستەلدىكىدىن	ablative

2.3.4 Although the نىڭكى + N form shares common characteristics with the تىكى + / دىكى + N forms, the phrase structures such as دادامنىڭكى كومپيۇتېرى, (i.e., applying نىڭكى + N forms in the attributive positions) are not commonly used. Instead, phrases such as دادامنىڭ كومپيۇتېرى are used, without attaching the suffix كى + to the modifier.

However, when the modified noun (e.g.: كومپيۇتېر) is omitted, the suffix كى + must be attached to the genitive modifier (e.g.: دادامنىڭ) so that all of the suffixes that were originally attached the modified noun (e.g.: كومپيۇتېر) can be applied. This way, it can carry out the function of the entire noun phrase (e.g.: دادامنىڭ كومپيۇتېرى) in the sentence. The suffix كى + indicates the omitted noun كومپيۇتېر in the abbreviated sentence.

For example :

دادام كومپيۇتېر بنى ماڭا بەردى. < دادامنىڭكىنى ماڭا بەردى.

My father ' s was given to me. < My father ' s computer was given to me.

Note , when omitting the modified noun (as كومپيۇتېر), the possessive suffix (i.e. : ى +)which is attached to it (as كومپيۇتېر+ ى) also goes away.

2.3.5 As explained in 2.3.1 دىكى + / تىكى + and نىڭكى + forms of a noun can always be modified by an attributive regardless of their attributive or conditional noun position in the sentences.

For example :

" The computers in our new home are old. " يېڭى ئۆيىمىزدىكى كومپيۇتېرلار كونا.

" Those in our new home are old. " يېڭى ئۆيىمىزدىكىلەر كونا.

3. The Emphatic Partide ـ دە :

This particle is attached to the final word in a sentence to express a definite opinion of the speaker on the subject. E.g :

" He is a little boy , he cries , so what. " ئۇ بىر كىچىك بالا، يىغلايدۇ ـ دە.

It can also be used as conjuntion between two clauses expressing two consecutive actions executed by the same subject. E.g.

ئۇ مەكتەپتىن كەلدى ـ دە، دوستلىرى بىلەن كىنوغا كەتتى.

He came back from school and (immediately) left for a movie with his friends.

Exercises and Assignments مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Give the comparative , diminutive and the superlative degree forms of the adjectives below :

ياش، چىرايلىق، ئېسىل، يوغان، پاكار، كونا، جىق، شېرىن، خاپا، يالغۇز.

Example :

كىچىك: كىچىكرەك، كىچىككىنە، ئەڭ كىچىك.

2. Rewrite the following sentences , changing the adjectives into possible different degree forms , and then translate both the original and the rewritten sentences into English :

1) ئۇنىڭ دۇكىنى كىچىك.
2) مەن تۇنۇگۈن پاكار بىر ئادەمنى كۆردۈم.
3) ئالىم كەچتە ياتاقتا خۇشال كىردى.
4) بىزنىڭ سىنىپ يوغان بىر بىنادا.
5) مېنىڭ كومپيۇتېرىم ياخشى.
6) بىر ياش ئادەم ئىشخانامغا كىردى.
7) كۇۋەيت كىچىك بىر يەر، لېكىن باي.
8) ئاپامنىڭ ياغلىقى ئېسىل.
9) دادام ئېگىز.
10) يېڭى ماشىنا ئالاي دەيمەن، لېكىن پۇلۇم كەم.

3. Read and translate the following sentences into English.

1) ئېسىل كۆڭلىكىم يوق. ئېسىلراق بىر كۆڭلەك ئالاي دەيمەن.
2) سىئاتلىدىكى ئەڭ ئېگىز يەرقەيەر؟
3) قەلەمتىز يوق بولسا مېنىڭكىنى ئىشلىتىڭ.
4) ماڭا ئازراق چاي بېرەمسىز؟
5) ئۇلار كىچىككىنە بىر ئۆيدە تۇرىدۇ.
6) قازاندىكى پولۇنى كىم قىلدى؟
7) ئۇنىڭ بويى مېنىڭكىدىن پاكارراق.
8) ئالمىنىڭ يېپىيېڭى ماشىنىسى بار.
9) مېنىڭ تاپشۇرۇقلىرىم سېنىڭكىدىن جىق.
10) ئاكامنىڭ ئىشخانىسىدىكى كومپيۇتېرى ئۆيىدىكىسىدىن ياخشىراق.

4. Rewrite the sentences below by deleting the words which are modified by Locative [N + تىكى / + دىكى] or the Genitive attributives :

1) بۇ سىنىپتىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئامېرىكىلىق.
2) ئاكام ئۆزىنىڭ ئايىغىنى ماڭا بەردى.
3) بۇ دۇكاندىكى كىيىملەر ئۇ دۇكاندىكى كىيىملەردىن ئېسىل.
4) ھامامنىڭ ئۆيى بىزنىڭ ئۆيىدىن چوڭراق.
5) ئىشخانىدىكى ئۇستەل ئۆيۈمدىكى ئۇستەلدىن كىچىكرەك.
6) بۇ دۇكاندىكى كۆڭلەك سىڭلىمنىڭ كۆڭلىكىدىن ئېسىلراق.
7) سىڭلىمنىڭ كومپيۇتېرى مېنىڭ كومپيۇتېرىمدىن يېڭىراق.
8) بۇگۈن يېڭى بىنادىكى سىنىپتا ئوقۇدۇق.

5. Translate the following sentences into Uighur :

1) Is the book which is on the table mine ?
2) My brother ' s car is newer , but I like my sister ' s.

3) I was born in an old house (which is) in Kashgar.

4) Our classroom is bigger than yours.

5) Where is the highest mountain , do you know ?

6) What does the little boy know ?

7) My parents pay (for) my younger sister ' s tuition. I pay my own (I pay mine by myself).

8) Do today ' s work today , do not leave it for tomorrow (lit. : do not let it remain for tomorrow).

6. Compose your own 5 – 10 sentences using your knowledge of adjectival degree and the application of suffix کی +.

7. Write a story about your family life.

Requirements :

a. Must be no less than 10 sentences and total 40–60 words.

b. Use different verb tenses properly.

c. Use degree forms of adjectives properly.

d. Use کی + N forms properly

e. Use numerals.

f. Use time , date and days if prossible.

8. Read the following short story with the help of your dictionary and then translate it into English.

كۇچۇك بىلەن مۇشۇك

بىر ھەپتە بۇرۇن بىزنىڭ ئۆيدىكى ئىت تۆت كۇچۇك تۇغدى. ئۇلارنىڭ ئىككىسى ئەركەك، ئىككىسى چىشى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئاق. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىرى ناھايىتى مۇلايىم، ئۇ باشقا كۇچۇك. لەر بىلەن ئويناىمايدۇ، پەقەت بىزنىڭ ئۆيدىكى قارا مۇشۇك بىلەنلا ئويناىدۇ. سىڭلىم شۇ كۇچۇكنى ياخشى كۆرىدۇ، مەن يەنە بىرىنى ياخشى كۆردۇم. بۇ ئەركەك كۇچۇك بولۇپ، سىڭلىمنىڭكىدىنمۇ ئاقراق. ئۇنىڭ ئاپئاق يۇڭلىرى ئاپتاپتا پارقىرايدۇ. ئۇ بەك شوخ. ئۇ باشقا كۇچۇكلەر ۋە ئانىسى بىلەن ئويناىدۇ، لېكىن مۇشۇك بىلەن ئويناىمايدۇ، چۈنكى ئۇ قېرى ۋە قاپقارا مۇشۇكنى ياخشى كۆرمەيدۇ-دە. بىچارە مۇشۇكمۇ ئۇ بار يەرگە كەلمەيدۇ.

ئون ئۈچىنچى دەرس

Lesson Thirteen

بۇمۇ بولىدىكەن

مېنىڭ ئىتىم باشقا ئادەملەرنىڭ ئىتىدەك ئەمەس، باشقىلارنىڭ ئىتلىرى يات ئادەمنى ياكى باشقا ئىتلارنى كۆرسە ھاۋشىيدىكەن . مېنىڭ ئىتىم باشقىلارنىڭكىدەك جىق ھاۋشىمايدۇ. ئۇ خوددى مېنىڭ قوپرۇقۇمدەك نەگە بارسام شۇ يەرگە باردۇ. ئەتراپىمدا جىم، مۇلايىم يۈردۇ.

مېنىڭ بىر دوستۇمنىڭ يوغان ۋە قارا ئىتى بار ئىكەن. ئۇ مېنىڭ ئىتىمدەك ياۋاش ئەمەسمىش، بەك يامانمىش، بۇ ئەتراپتا ئۇنداق يامان ئىت يوقمىش. بىرى ماڭا شۇنداق دېدى.

بىر كۈنى مەن شۇ دوستۇمنىڭ ئۆيىگە باردىم. ئەلۋەتتە ئىتىممۇ ئارقامدىن باردى. مەن قورقتۇم. ئۇنىڭ يامان ئىتى مېنىڭ بۇ كىچىككىنە ۋە ياۋاش ئىتىمنى قوغلىسا، چىشلىسە قانداق قىلىمەن؟

ئىتىم بىلەن ئىككىمىز دوستۇمنىڭ ئۆيىگە كەلسەك ئۇنىڭ ئىتى ھويلىدا يوق ئىكەن. ئۇ دوستۇمنىڭ ئارقىسىدىن ئۆيدىن چىقتى. قىزىق، ئۇ بىزگە ئېتىلمىدى، ھاۋشىمىدى. ئۇ قېرىمۇ دېسەم، قېرى ئەمەس ئىكەن. كېسەلمۇ دېسەم، كېسەلمۇ ئەمەس ئىكەن. ئۇمۇ مېنىڭكىدەكلا ياۋاش، مۇلايىم ئىت ئىكەن، ھېچقاچان ھېچكىمگە، ھېچنېمگە ھاۋشىمايدىكەن.

شۇنىڭدىن كېيىن مەن پات-پات دوستۇمنىڭ ئۆيىگە بارىمەن. دوستۇمۇ بىزنىڭكىگە كېلىدۇ. بىز پاراڭلىشىمىز، شاھمات ئويناپمىز. ئىتلىرىمىز بولسا ئىككى تەرىپىمىزدە جىمغىنە، مۇلايىمغىنە يېتىدۇ. بۇمۇ بولىدىكەن.

چاشقان بىلەن ئىشى يوق

- ئاڭلىساق سېنىڭ مۇشۇكۇڭ ناھايىتى يامانمىش، راستمۇ؟
- راست، مۇشۇكۇم ئىنتايىن يامان.
- نېمە يامانلىق قىلىدۇ؟
- گۆش ئوغرىلايدۇ، سۈت ئوغرىلايدۇ.
- ئۇنداق مۇشۇكنى باقما ئەمىسە.
- باقمىسام بولمايدۇ.
- نېمە ئۈچۈن؟
- ئۆيدە چاشقان جىق.
- ئۇنداق بولسا باقساڭ بولىدىكەن.
- لېكىن ئۇ بىرمۇ چاشقان تۇتمايدۇ.
- نېمە ئۈچۈن؟ ياكى مۇشۇكۇڭ چاشقاندىن قورقامدۇ؟ ھا ... ھا ... ھا ...
- ياق، مۇشۇكۇمنىڭ قورسىقى توق، چاشقان بىلەن ئىشى يوق.
- ئۇنداق مۇشۇكنى باقما.

Vocabulary سۆزلۈك

1. dog ئىت
2. other باشقا
3. unknown , strange , foreign يات
4. or; either ... or; neither ... nor ياكى
5. to bark (dog) ھاۋشى –
6. just as; as if خۇددى
7. tail قۇيرۇق
8. where نە (≈قەيەر)
9. surrounding (s) , around ئەتراپ
10. quiet (~ ly) , still جىم
11. kind (~ ly) , gentle (~ ly) مۇلايىم
12. well-behaved , good , gentle , mild;honest; naive ياۋاش
13. walk; roam around;leave يۈر–
14. someone بىرى
15. back; backside;behind ئارقا
16. to chase away; to chase , to pursue قوغلا–
17. to be afraid of , to be scared of قورق–
18. to bite (< چىش " *tooth* ") چىشلە–(چىش + لە–)
19. courtyard , yard ھويلا
20. to get out; to get on/up جىق–
21. interesting , funny قىزىق
22. to throw oneself; to leap at (reflexive of ئات– " *to throw* ") ئېتىل (<ئات–ىل–)
23. sick , ill adj.; sickness, illness, disease n. كېسەل
24. none ھېچ
never ھېچقاچان (<ھېچ + قاچان)
no one ھېچكىم (< ھېچ + كىم)
nothing ھېچنېمە (<ھېچ + نېمە)
25. frequently , often پات–پات
26. to converse/speak/talk with (< پاراڭ " *conversation* ") پاراڭلاش (پاراڭ +لاش–)
27. chess; set of chess شاھمات
28. as for X N + بولسا
29. side; direction تەرەپ
30. lie down يات–
31. dose not care about (it) N + بىلەن ئىشى يوق
32. mouse , rat چاشقان

33. to listen; to hear — ئاڭلا-
as we hear — ئاڭلىساق
34. cat — مۇشۇك
35. extremely — ئىنتايىن
36. badness , evil deeds (< يامان " *bad*") — يامانلىق (يامان + لىق)
37. meat , flesh — گۆش
38. to steal (< ئوغرى " *thief*") — ئوغرلا - (ئوغرى + لا-)
39. milk — سۈت
40. to feed; to breed/rear; to take care of; to keep (an animal) — باق-
41. why , for what reason , what for — نېمە ئۈچۈن
42. to catch; to hold — تۇت-
43. belly , stomach — قورساق
44. to be full/replete (with food) — توق

Grammar گرامماتىكا

1. The Suffix of Similarity +تەك/+دەك

1.1 General semantics of +تەك/+دەك

The suffix of similarity +تەك/+دەك can be applied to a noun expressing the likeness or similarity in shape , form , manner , nature , quantity or quality.

1.2 The main function of a noun in +تەك/+دەك form

1.2.1 The nominal in +تەك/+دەك form functions as an attributive in a noun phrase or in a verbal phrase. For example :

a friend like a kin — تۇغقاندەك دوست

as beautiful as a garden — باغچىدەك چىرايلىق

This house is not as big as that house. — بۇ ئۆي ئۇ ئۆيدەك چوڭ ئەمەس.

You must study well like Alim. — ئالىمدەك ياخشى ئوقۇ.

That dog barks like my dog. — ئۇ ئىت مېنىڭ ئىتىمدەك ھاۋشىيدىكەن.

1.2.2 In a noun-phrase in which the noun in +تەك/+دەك form is the attributive constituent (i.e. , modifiying the following word) , the modified nominal constituent may drop out under certain conditions. In such occasions , the noun in +تەك/+دەك form adopts all the suffixes which were originally applied to the omitted constituent. As explained in section 2.3.3 Lesson 12 , it can also followed by the plural , possessive , and case suffixes. For example.

كۆچۈكۈمدەك ئىتلارنى كۆردۈم. < كۆچۈكۈمدەكلەرنى كۆردۈم.

I saw ones which look like my puppy. <I saw dogs which look like my puppy.

In the example above , كۆچۈكۈمدەك is the attributive in the noun-phrase كۆچۈكۈمدەك ئىت.

When the modified constituent ئىت is omitted , كۆچۈكۈمدەك takes on the syntactic function of that noun-phrase (كۆچۈكۈمدەك ئىت) and adopts the plural suffix لار + as well as the accusative case suffixes نى + (as كۆچۈكۈمدەكلەرنى) which were originally attached to the modified constituent ئىت .

1.2.3 Similar to the كى +form of the noun introduced in Lesson Twelve , the noun in تەك/+ دەك +form may also preserve its nominal character and be modified by an attributive , while retaining its adjectival character and functioning as an attributive in a noun-phrase. For instance , in the example in 1.2.2 كۆچۈكۈمدەكis in the attributive position in the noun-phrase كۆچۈكۈمدەك ئىت , modifiying the noun ئىت . This sentence can be extended as : مېنىڭ كۆچۈكۈمدەك ئىتلارنى كۆردۈم. " *I saw dogs that look like my puppy.* " In this extended sentence كۆچۈك takes the modifier مېنىڭ , illustrating that it preserved its nominal character while functioning as an attributive in the form of كۆچۈكۈمدەكmodifying the noun ئىت .

1.3 Application of the suffix دەك/+تەك+

1.3.1 The suffix دەك/+تەك+ can be preceded by plural and possessive suffixes.

For example :

something like my brother ئاكامدەك < ئاكا + م + دەك

something like my puppies كۆچۈكلىرىمدەك < كۆچۈك + لەر + ىم + دەك

1.3.2 It can also be preceded by the suffix كى+, in cluding suffix combinations like دېكى/+ تېكى + and نىڭكى + . For example :

the weather like today ' s (weather) بۈگۈن + كى + دەك < بۈگۈنكىدەك ھاۋا

a shirt like the one in the store دۇكان + دا + كى + دەك < دۇكاندىكىدەك كۆينەك

a car like my brother ' s (car) ئاكا + م + نىڭ + كى + دەك < ئاكامنىڭكىدەك ماشىنا

2. The Particles ئىكەن، ئىدى and ئىمىش

The particles ئىكەن، ئىدى and ئىمىش , are normally applied after the nominal predicates. Being in the predicative position , these particles always occur with predicative personal endings.

See the chart below :

ئىمىشمەن	ئىكەنمەن	ئىدىم	singular		1st person
ئىمىشمىز	ئىكەنمىز	ئىدۇق	plural		
ئىمىشسەن	ئىكەنسەن	ئىدىڭ	informal	singular	2nd person
ئىمىشسىز	ئىكەنسىز	ئىدىڭىز	polite		
ئىمىشسىلەر	ئىكەنسىلەر	ئىدىڭلار	plural		
ئىمىش	ئىكەن	ئىدى	singular & plural		3rd person

2.1 The particle ئىدى denotes declartion of information in the past that the speaker is certain of. Compare the sentences in each group below :

I am a student.	مەن ئوقۇغۇچى.
I was a student.	مەن ئوقۇغۇچى ئىدىم.
You are a teacher.	سەن مۇئەللىم.
You were a teacher.	سەن مۇئەللىم ئىدىڭ.
There are two bowls on the table.	ئۈستەلدە ئىككى چىنە بار.
There were two bowls on the table.	ئۈستەلدە ئىككى چىنە بار ئىدى.

2.2 The particle ئىكەن denotes declaration of a conclusive / perfective state of indierct information, which may just been realized by the speaker or has been communicated by someone else. Compare the sentences in each group below:

I am a writer.	مەن يازغۇچى.
(I am told that) I am a writer.	مەن يازغۇچى ئىكەنمەن.
This girl is beautiful.	بۇ قىز چىرايلىق.
(I found) this girl to be beautiful.	بۇ قىز چىرايلىق ئىكەن.
You are a good man.	سىز ياخشى ئادەم.
(I realized that) you are a good man.	سىز ياخشى ئادەم ئىكەنسىز.

2.3 The interrogative particle مۇ ± is normally attached to the of the end word. However, when it is applied to [ئىدى + N] and [ئىكەن + N], it can also be placed before ئىدى or ئىكەن and merged with the latter appearing as suffixes + مىدى + / + مىكەن +, and thus should be written attached to the stem.

See the chard below and compare the different interrogative forms of + ئىدى + N and + ئىكەن + N:

+ ئىدى + N		+ ئىكەن + N	
+ مۇ final	+ م internal	+ مۇ final	+ م internal
ئوقۇغۇچى ئىدىممۇ؟	ئوقۇغۇچىمىدىم؟	ئوقۇغۇچى ئىكەنمەنمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىكەنمەن؟
ئوقۇغۇچى ئىدۇقمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىدۇق؟	ئوقۇغۇچى ئىكەنمىزمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىكەنمىز؟
ئوقۇغۇچى ئىدىڭمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىدىڭ؟	ئوقۇغۇچى ئىكەنسەنمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىكەنسەن؟
ئوقۇغۇچى ئىدىڭىزمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىدىڭىز؟	ئوقۇغۇچى ئىكەنسىزمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىكەنمەن
ئوقۇغۇچى ئىدىڭلارمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىدىڭلار؟	ئوقۇغۇچى ئىكەنسىلەرمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىكەنسىز؟
ئوقۇغۇچى ئىدىمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىدى؟	ئوقۇغۇچى ئىكەنمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىكەن؟

2.4 The particle ئىكەن can also be applied to certain verbal forms, such as future tense forms, perfect and imperfect participle forms (see Lesson Fifteen and Lesson Sixteen), etc.

2.4.1 When it is applied to a verb in the *future tense*, it fuses into the verb appearing in دىكەن

form between the future tense suffix and personal endings, indicating the indirect information about the action which will take place.

See the chart below and compare the simple future tense form of the verb with the indirect information form (i.e., future tense ئىكەن form):

future tense ئىكەن form		simple future tense	
I'm told that I will go.	بارىدىكەنمەن	← *I will go.*	بارىمەن
I'm told that we will go.	بارىدىكەنمىز	← *We will go.*	بارىمىز
I'm told that you will go.	بارىدىكەنسەن	← *You will go.*	بارىسەن
I'm told that you (polite) will go.	بارىدىكەنسىز	← *You (polite) will go.*	بارىسىز
I'm told that you (plural) will go.	بارىدىكەنسىلەر	← *You (plura) will go.*	بارىسىلەر
I'm told that s/he/they will go.	بارىدىكەن	← *S/he/they will go.*	بارىدۇ

2.4.2 When the interrogative particle مۇ ± is applied th the future tense [ئىكەن] form of the verb, the formation will be similar to that of the simple future tense interrogative (see Lesson Nine, grammar section 1.2). The particle مۇ ± occurs after the future tense suffix in – م – form. The future tense suffix takes the form of – ا –/– ە – if the preceding syllable ends in a consonant; it merges with the vowel of any preceding syllable that already ends in a vowel. See the following charts and compare:

future + ئىكەن

interrogative < positive
بارىدىكەنمەن > بارامدىكەنمەن؟
بارىدىكەنمىز > بارامدىكەنمىز؟
بارىدىكەنسەن > بارامدىكەنسەن؟
بارىدىكەنسىز > بارامدىكەنسىز؟
بارىدىكەنسىلەر > بارامدىكەنسىلەر؟
بارىدىكەن > بارامدىكەن؟

compare

simple future

interrogative < positive
بارىمەن > بارامدىمەن؟
بارىمىز > بارامدىمىز؟
بارىسەن > بارامسەن؟
بارىسىز > بارامسىز؟
بارىسىلەر > بارامسىلەر؟
بارىدۇ > بارامدۇق؟

future + ئىكەن

interrogative < positive
ئىزدەيدىكەنمەن > ئىزدەمدىكەنمەن؟
ئىزدەيدىكەنمىز > ئىزدەمدىكەنمىز؟
ئىزدەيدىكەنسەن > ئىزدەمدىكەنسەن؟
ئىزدەيدىكەنسىز > ئىزدەمدىكەنسىز؟
ئىزدەيدىكەنسىلەر > ئىزدەمدىكەنسىلەر؟
ئىزدەيدىكەن > ئىزدەمدىكەن؟

compare

simple future

interrogative < positive
ئىزدەيمەن > ئىزدەمدىمەن؟
ئىزدەيمىز > ئىزدەمدىمىز؟
ئىزدەيسەن > ئىزدەمسەن؟
ئىزدەيسىز > ئىزدەمسىز؟
ئىزدەيسىلەر > ئىزدەمسىلەر؟
ئىزدەيدۇ > ئىزدەمدۇ؟

2.5 Applied after the nominal predicate in the sentence, the particle ئىمىش also denotes

declaration of indirect information , but the speaker has doubt about or dislikes it . The particle ئىمىش may occur as suffix + مىش + and be written attached to the stem . Compare the sentences in each group below :

I am a writer . يازغۇچىمەن.

I am a writer (I doubt it). يازغۇچى ئىمىشمەن (= يازغۇچىمىشمەن).

She is beatiful . ئۇ چىرايلىق.

She is beatiful (I doubt it). ئۇ چىرايلىق ئىمىش (=چىرايلىقمىش).

You are my kin . مېنىڭ تۇغقىنىمسىز .

You are my kin (I doubt it). مېنىڭ تۇغقىنىم ئىمىشسىز (= تۇغقىنىممىشسىز)

2.6 The particle ئىكەن and ئىمىش can be overlapped and merged as ئىكەنمىش , denoting storonger doubt of the speaker about the indirect information.

دوستۇمنىڭ ئىتى ياماق ئىكەنمىش.

This sentence expresses that the speaker doubts strongly (or completely rejects) the indirect information that his friend ' s dog is bad .

2.7 This compound ئىكەنمىش form of particles ئىكەن and ئىمىش would appear in the form of دىكەنمىش when it is applied to the *future/habitual* form of the verb merged with the latter , as in :

دوستۇمنىڭ ئىتى باشقا ئىتلارنى كۆرسە ھاۋشىيدىكەنمىش.

(Doubtfully) my friend ' s dog barks when it sees other dogs .

مەن ئىتىمنى ياخشى كۆرمەيدىكەنمىشمەن.

(I seriously doubt what people may say , that) I do not like my dog .

3 . Derivational Suffix - لاش +/- لەش +

The derivational suffix - لاش +/- لەش + derives verbs from nom inal stems . E . g . :

"*to converse*" - لاش -/پاراڭلاش + "*conversation*" پاراڭ

"*to consult*" -مەسلىھەتلەش< - لەش + "*suggestion*" مەسلىھەت

Exercies and Assignments مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 . Answer the following questions according to the texts :

1) يازغۇچىنىڭ نېمىسى بار ئىكەن؟
2) ئۇنىڭ ئىتى ياخشىمۇ - يامانمۇ؟
3) ئۇنىڭ ئىتى نېمە قىلىدىكەن؟
4) يازغۇچىنىڭ دوستىنىڭ قانداق ئىتى بار ئىكەن؟
5) يازغۇچى قەيەرگە باردى؟ كىم بىلەن باردى؟
6) دوستىنىڭ ئىتى نېمە قىلدى؟
7) ئىككى دوست نېمە قىلىدۇ؟ ئۇلارنىڭ ئىتلىرىچۇ؟
8) قارا مۇشۇك ياخشى مۇشۇكمىكەن؟
9) قارا مۇشۇك نېمە قىلىدىكەن؟
10) سىزگە بىرى بۇ مۇشۇكتەك مۇشۇكنى بەرسە باقامسىز ياكى باقمامسىز؟

2. Read and translate the following sentences into English :

1) سېنىڭ ئىتىڭ مېنىڭ ئىتىمدەك ھاۋشىمدۇ؟
2) دوستۇمنىڭمۇ مېنىڭ شاھمىتىمدەك شاھمىتى بار ئىكەن؟
3) ئۇنىڭ مۇشۇكى چاشقان تۇتمايدىكەن.
4) كىمنىڭ ئۆيىدە چاشقان جىق ئىكەن؟
5) تۇنۇگۈن سىلەرنىڭ ئۆيگە بارسام ھېچكىم يوق ئىدى.
6) ئۇنىڭ ئىتى يات ئادەملەرنى چىشلەيدىكەن.
7) مەن ئاشۇ يامان مۇشۇكنى باقىدىكەنمىشمەن.
8) تاغامنىڭ ئۆيىدىكىدەك بىر مۆلايىم ئىت باقاي دەيمەن.
9) سىزنىڭ ئىتىڭىز ناھايىتى ياخشى ئىكەن، مەنمۇ سىزنىڭكىدەكتىن بىرنى باقمەن.
10) ئۇنىڭ مۇشۇكى چاشقان تۇتمايدىكەنمىش، گۆش بىلەن سۇتنى ئوغرىلايدىكەنمىش.

3. Translate the following sentences into Uighur :

1) Is your friend ' s dog gentle ? (*i.e.: Did you find it gentle ?*)
2) My father had many books.
3) Their courtyard is very beatiful. (*i.e. : You found it beatiful.*)
4) His mother is ill. (*You were told.*)
5) You are afraid of nothing. (*as I have discovered.*)
6) Let us play chess as often as they do.
7) (*As I see it*) your cat is as funny as mine.
8) I am tall , he is short. But I am younger (*lit. : smaller*) than him.
9) My parents are going to Urumqi , we are not going. (*I have discovered.*)
10) There are no rats in his house (*I doubt it*). Then , why does he keep a cat ?

4. Make ten sentences of your own using the suffix تەك/+ دەك + and particles ئىكەن، ئىدى and ئىمىش.

5. Read the short story below with the help of your dictionary and translate it into English :

تۈلكىنىڭ تەقسىماتى[1]

بىر ئورماندا يولۋاس زومىگەر ئىكەن، بۆرە خوشامەتچى ئىكەن، تۈلكە يالاقچى ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ ئۈچى بىللە ئوۋغا چىقىدىكەن. ئۇلار بىر توشقان، بىر قىرغاۋۇل، بىر كېيىكنى تۇتىدىكەن. بۆرە يولۋاسقا:

— بۇ ئولجىلارنى مەن تەقسىم قىلاي! توشقان كىچىك جانۋار ئىكەن، ئۇنى تۈلكە يېسۇن. قىرغاۋۇل چوڭراق، ئۇنى مەن يەي. سىز ھەممىمىزدىن چوڭ، شۇنىڭ ئۈچۈن سىز ئەڭ يوغان جانىۋار كېيىكنى يەڭ، — دەيدىكەن.

يولۋاسنىڭ ئاچچىقى كېلىدىكەن — دە، بۆرىنىڭ بېشىغا بىرنى ئۇرىدىكەن. بۆرىنىڭ بىر كۆزى چاچراپ چىقىپ كېتىدىكەن[2]. شۇنىڭدىن كېيىن يولۋاس تۈلكىگە:

— ئەمدى سەن تەقسىم قىلغىن! — دەيدىكەن.

خوپ بولىدۇ، — دەيدىكەن تۈلكە، — توشقان جانابلىرىنىڭ ناشتىلىق تاماقلىرى بولسۇن، قىرغاۋۇل چۈشلۈك تاماقلىرى بولسۇن، كېيىك كەچلىك تاماقلىرى بولسۇن، جانابلىرىدىن ئاشسا بىز يەيلى.

تۈلكىنىڭ تەقسىماتى يولۋاسقا بەك ياقىدىكەن — دە، تۈلكىدىن سورايدىكەن:

— مۇنداق ئادىل تەقسىماتنى نەدىن ئۆگەندىڭ؟

تۈلكە دەرھال:

— بۆرىنىڭ چىقىپ كەتكەن كۆزىدىن ئۆگەندىم جانابلىرى، — دەيدىكەن.

6. Write a composition combining the grammatical points in Lessons Twelve and Thirteen.

---

① This tale is adapted from ئۇيغۇر تىلى ئوقۇشلۇقى (Uighur Reader), The Kashgar Uighur Publishing House, 2001, p.38.

② — چاچراپ چىقىپ كەت "pop out"

Lesson Fourteen

ئون تۆتىنچى دەرس

ئۇيغۇر تىلىنى ياخشى ئىگىلەش ئۈچۈن نېمىلەرنى قىلىش كېرەك؟

— سىز شىنجاڭغا نېمە ئۈچۈن كەلدىڭىز؟
— ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن كەلدىم.
— ئامېرىكىدا ئۇيغۇر تىلى كۇرسلىرى يوقمۇ؟
— ئەلۋەتتە بار. بىر نەچچە ئۇنىۋېرسىتېتلاردا بار. مەن سېئاتلدىكى ۋاشىنگتون ئۇنىۋېرسىتېتىدا بىر يىل ئۇيغۇر تىلى ئۆگەندىم.
— سىز ئۇيغۇر تىلىنى يامان ئەمەس سۆزلەيدىكەنسىز.
— رەھمەت. لېكىن بىر مىللەتنىڭ تىلىنى ياخشى چۈشىنىش ئۈچۈن شۇ مىللەتنىڭ مەدەنىيىتىنى ۋە ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئەدەبىياتىنىمۇ ياخشى بىلىش كېرەك. شۇنداق ئەمەسمۇ؟
— توغرا دەيسىز. تىل تۇرمۇشنىڭ ئىنكاسى. بىر تىلنى ياخشى چۈشىنىش ئۈچۈن شۇ مىللەتنىڭ تۇرمۇشىنىمۇ ياخشى بىلىش لازىم.
— مەن هازىر ئۇيغۇر تىلى، فولكلور، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى قاتارلىق دەرسلەرنى ئالدىم. يەنە نېمىلەر-نى قىلىشىم كېرەك.؟
— ئۇيغۇرلار بىلەن جىق ئارىلىشىڭ. ھەر خىل ياشتىكى كىشىلەر بىلەن ئارىلىشىڭ. ئۇلار بىلەن دوست بولۇڭ. ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىڭ. ئۇلارنىڭ توي ـ تۆكۈن ۋە نەزىر ـ چىراغ مۇراسىملىرىغا قاتنىشىڭ. بۇ مۇراسىملاردا ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى ۋە يېڭى مەدەنىيىتىنى كۆ-رىسىز.
— مەن مۇسۇلمان ئەمەس، مۇسۇلمانلارنىڭ توي ـ تۆكۈن ۋە نەزىرلىرىگە بارسام بولامدۇ؟
— بولىدۇ. ئۇيغۇرلار ئوچۇق كۆڭۈل خەلق. ئۇيغۇر ئۆرپ ـ ئادەتلىرىگە ھۆرمەت قىلسىڭىزلا ئۇلار سىزنى قوبۇل قىلىدۇ.
— رەھمەت سىزگە.
— ھېچقىسى يوق.

ئوقۇشتىن كېيىن

مەن ئۇرۇمچىدە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا بىر يىل ئوقۇدۇم. سېنتەبىردە ئامېرىكىغا قايتىشىم كېرەك. ئامېرىكىغا قايتىشتىن بۇرۇن يېزىلاردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشىنى كۆرگۈم بار ئىدى.
بۇ ئويۇمنى بىر ئۇيغۇر ئوقۇتقۇچىمغا دېدىم. بۇ ياش مۇئەللىم تۇرپانلىق ئىكەن، ئۇنىڭ ئاتا ـ ئا-نىسى تۇرپاننىڭ يارغول يېزىسىدا تۇرىدىكەن.
9 ـ ئىيۇل ئىمتىھانلار توگىدى. 10 ـ ئىيۇل ئەتىگەندە مۇئەللىم بىلەن ئىككىمىز تۇرپانغا ماڭ-دۇق. چۈشكە يېقىن بىز ئوقۇتقۇچۇمنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭكىگە كەلدۇق. بىز ھويلىغا كىرىسەك ھوي-لىدا ھېچكىم يوق ئىكەن. ئوقۇتقۇچۇم مېنى مېھمانخانىسىغا باشلىدى. بۇۋاي ـ مومای بىر قانچە قوشنىلىرى بىلەن شۇ يەردە ئىكەن. ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇردى. بىردىن ـ بىردىن سالاملاشتۇق.
ئۇ كۈنى ناھايىتى ئىسسىق ئىدى. چاي ياكى سۇ ئىچكۈم كەلدى. لېكىن ئالدى بىلەن چۆلارنىڭ دۇئاسىنى كۈتۈش كېرەك ئىكەن. تۆردىكى بىر ئاق ساقاللىق بۇۋاي دۇئا قىلدى. دۇئا ـ تەكبىردىن كېيىن بىر ياش ئايال ھەممىمىزگە چاي قۇيدى. بۇ ئايال ئوقۇتقۇچۇمنىڭ يەڭگىسى ئىكەن. كېلىنمۇ

مۇشۇ هويلىدا تۇرىدىكەن. چاينى شۇنداق ئىچكۈم كەلسىمۇ چوڭلاردىن بۇرۇن داستىخانغا قول سۇنماسلىقىم كېرەك ئىكەن.

تۇرپاندىكى كارىزنى كۆرگۈم بار ئىدى. ئەتىسى ئوقۇتقۇچۇم بىلەن كارىزغا بارىدۇق. تۇرپاندا تۆت كۈن تۇرىدۇق. جىق تارىخىي جايلارنى كۆردۇق. ئوقۇتقۇچۇم 15 ـ ئىيۇلدىن بۇرۇن مەكتەپكە قايتىشى كېرەك ئىدى. 14 ـ چېسلا ئۇ ئۇرۇمچىگە ماڭدى. مەن ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشى، مەدەنىيىتى ۋە ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن كۆچا، ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن ۋە خوتەن تەرەپلەرگە يولغا چىقتىم.

سۆزلۈك Vocabulary

تىل	1. tongue ; language
ئىگىلە ـ (ئىگە + لە ـ)	2. to master , to learn; to possess (<ئىگە " *possessor* ")
ئۈچۈن	3. *postposition :* in order to; for; the sake of
كۇرس	4. course
بىر نەچچە / بىر قانچە	5. a few; several
سۆزلە ـ (سۆز + لە ـ)	6. to speak (< سۆز " *word* " .)
چۈشەن ـ	7. to understand
مەدەنىيەت	8. culture , civilization
ئۆرپ ـ ئادەت	9. custom
شۇنداقلا	10. furthermore; moreover; and; also; as well as
ئەدەبىيات	11. literature
توغرا	12. right , correct; straight
تۇرمۇش	13. life (every day life)
ئىنكاس	14. reflection
فولكلور	15. folklore , oral literature

16. etcetera, and so forth, and so on قاتارلىق
17. to take/register for/sign for classes دەرس ئال –
18. to be involved in/with; to be mixed; to interfere with ئارىلاش –
19. kind, type, sort خىل
20. all kinds, every kind ھەر خىل
21. wedding; celebration; festival توي
22. a good deed in the name of God; a mourning ceremony نەزىر
23. ceremony, formality مۇراسىم
24. to take part in, to attend قاتناش –
25. traditional adj. (<ئەنئەنە "tradition" n.) ئەنئەنىۋى (<ئەنئەنە + ۋى)
26. Muslim مۇسۇلمان
27. open; clear ئوچۇق
28. soul, heart كۆڭۈل
29. open _ minded, broad –minded; unprejudiced ئوچۇق كۆڭۈل
30. people, folk; public خەلق
31. to respect, to honor (<ھۆرمەت "respect" n.) ھۆرمەت قىل – (= ھۆرمەتلە –)
32. to accept; to receive قوبۇل قىل –
33. not at all, it is nothing, do not mention it ھېچقىسى يوق
34. before (requires ablative case if used as a postposition) بۇرۇن (N – دىن بۇرۇن)
35. village; countryside يېزا
36. thought(s), idea, opinion ئوي
37. a village in Turpan (an ancient city ruins is located there) يارغول
38. close; nearby يېقىن
39. hotel; a room in a house designated to entertain guests مېھمانخانا
40. an old man بوۋاي
41. an old woman موماي
42. neighbor قوشنا
43. place, seat; bed; unit ئورۇن
44. one by one بىردىن – بىرىدىن (بىر – بىردىن :also)
45. to greet reciprocal (<سالام "greeting" n.) سالاملاش – (<سالام+ لاش –)
46. hot adj. ; heat n. (<– ئىسسى v. "to be/turn hot, worm") ئىسسىق (< ئىسسى – ق)
47. prayer دۇئا، دۇئا – تەكبىر
48. to wait; to wait on, entertain كۈت –
49. a seat of honor in the room تۆر
50. beard ساقال
51. to pour قۇي –
52. sister in law (older brother ' s wife) يەڭگە
53. daughter–in–law كېلىن
54. table cloth (also refers to a spread cloth with served food on it) داستىخان
55. hand; arm قول
56. to extend, to stretch; to hand over سۇن

57. to stretch one's hand, to reach out — قول سۇن –
58. karez (underground ditches unique to the Turpan area) — كارىز
59. historical $_{adj.}$ (< تارىخ "history" $_{n.}$) — تارىخىي (< تارىخ + ي)
60. place; location; area; spot — جاي
61. road; journey — يول
62. to start a journey, to depart (lit.: get on the road) — يولغا چىق –

Grammar — گرامماتىكا

1. **The Verbal – Noun**

1.1 General features:

The *verbal – noun* is an impersonal form of the verb, which can function as a noun in the phrase structure while preserving its syntactic features as a verb. That is:

1) It can decline as a noun accepting the plural, possessive, and the case suffixes of a noun;

2) The stem preserves its verbal syntactic features, such as: a) requiring its nominal direct object to be in the accusative form; b) being modified by an adverb.

1.2 Verbal – noun forms and their functions

There are three sets of *verbal – noun* suffixes which can be applied to turn the verbal stem into a *verbal – noun*:

1) – ش + /– بش + /ۇش + /– ۇش +
2) – غۇ + /قۇ + /– گۇ + / – كۇ +
3) – ماق + /– مەك +

1.2.1 In Modern Uighur, the suffix+ش – / + بش –/ + ۇش + / – ۇش – is the one most commonly used in such changes, when a verb needs to be in the nominal position. This form of the verb corresponds to the English geround (V + ing) or to the infinitive form (to V). For example:

I like to read/reading books. — كىتاب ئوقۇشنى ياخشى كۆرىمەن.

In the sentence above, a verbal – phrase – كىتاب ئوقۇ occurs as the direct object of the verbal predicate – ياخشى كۆر. The marker of direct object, the accusative case suffix +نى, cannot be directly applied to the verbal stem – ئوقۇ. thus the latter becomes a verbal – noun by means of the suffix +ش – as: + ئوقۇش < + بش – ئوقۇ < –ئوقۇ. Then the direct object marker can be applied: ئوقۇش + نى > ئوقۇشنى.

Application of the variants of this suffix depends on the consonant or vowel ending of the stem and on the palatal labial harmony of the vowels.

1.2.1.1 The suffix variant +ش – is applied to a stem that ends in a vowel. E.g.:

ئوينا – ش = ئويناش؛ ئىشلە – ش = ئىشلەش؛ ئوقۇ – ش = ئوقۇش

1.2.1.2 The suffix variant +ش – is applied to a stem that ends in a consonant and is preceded by an un – roun ded vowel. E.g. :

ياز – ش = يېزش؛ كەل – ش = كېلىش؛ باشلان – ش = باشلىنىش

1.2.1.3 The suffix variant +ۇش – is applied to a stem that ends in a consonant and is preceded by a rounded back vowel. E.g :

تۇر – ۇش = تۇرۇش؛ تۇغۇل – ۇش = تۇغۇلۇش؛ تاپشۇر – ۇش = تاپشۇرۇش

1.2.1.4 The suffix variant +ۈش – is applied to a stem that ends in a consonant and is preceded by a rounded front vowel :

كۆر – ۈش = كۆرۈش؛ بۆلۇن – ۈش = بۆلۈنۈش

***Note** : When applying this verbal – noun suffix to certain verbs which end in a vowel, an intervocalic consonant – ي – may occur after the stem.*

Examples :

يۇ: يۇ – ي – ۇش = يۇيۇش *(to wash)*

دە: دە – ي – ش = دېيىش *(to say)*

يە: يە – ي – ش = يېيىش *(to eat)*

1.2.1.5 The negative form of +ش – / +ىش – / +ۇش – / +ۈش – is ماسلىق / – مەسلىك – The selection of the negative suffix variants depends on the palatal harmony with the vowels in the last syllable of the stem. Compare :

	V – stem	VN – positive	VN – negative
back	ئوينا –	ئوينا – ش = ئويناش	ئوينا – ماسلىق = ئوينىماسلىق
	ئولتۇر –	ئولتۇر – ۇش = ئولتۇرۇش	ئولتۇر – ماسلىق = ئولتۇرماسلىق
front	كەت –	كەت – ىش = كېتىش	كەت – مەسلىك = كەتمەسلىك
	كۆر –	كۆر – ۈش = كۆرۈش	كۆر – مەسلىك = كۆرمەسلىك

1.2.2 The suffix +غۇ – / +قۇ – / +گۇ / + كۇ – is motly used in the following occasions :

1.2.2.1 It is used to turn a verbal stem into a nominal stem in a derivational process.

For example, the suffix +غۇ – / +قۇ – / +گۇ / + كۇ – must be applied when a noun needs to be derived from a verbal stem using the derivational suffix + چى, which can only derive nouns from nominal stems. E.g. :

ئوقۇ – : ' *to study* ' ئوقۇ– غۇ + چى = ئوقۇغۇچى ' *student* '

ياز – : ' *to write* ' ياز – غۇ + چى = يازغۇچى ' *writer* '

1.2.2.2 In order to express the existence or appearance of a desire or intention (quite similar to " *want to* " in English), a combination of nominal possessive suffixes with the verbal – noun suffix + غۇ – / + قۇ – / + گۇ / + كۇ – as well as the modal words بار (" *to exist; there is; to have* "), يوق (" *there is no* ") or the auxiliary verb كەل – is used. For example :

كۆر – : " to see "

كۆر– گۇ + م بار *" my desire to see/to watch exists "*

كۆر– گۇ + سى يوق *" his/her desire to see/to watch does not exist "*

كۆر – گۇ + ڭىز كەل – *" your desire/intention of seeing/watching arose "*

These phrases can be used for soft , in direct expressions of the intention and/or the desire of a person in contrast to direct declarations expressed by any other verbal tense or mood forms. Compare :

كۆرىمەن. *I will see it.*

كۆرمەكچىمەن. *I want (I am intending) to see it.*

كۆرەي دەيمەن. *I am thinking of seeing it.*

كۆرگۈم بار. *I would like to see it (if possible).*

كۆرگۈم كەلدى. *I long/yearn to see (it).*

1.2.2.3 Generally , the suffix + غۇ – / + قۇ – / + گۇ – / + كۇ – is not applied to a negative verbal stem.

1.2.3 The suffix + ماق – / + مەك – is not a common form in Modern Uighur. It is generally used in classical literature , idiom and proverbs. For example :

بەرمەك ئاسان، سورىماق تەس. *Lit. : Giving is easy , asking is difficult.*

In some dictionaries , the suffix + ماق – / + مەك + is improperly used as verbal infinitive marker.

It cannot be applied to the negative verbal stem.

2. The Modal Words كېرەك and لازىم

2.1 These two words , which can be used interchangeably , appear in sentences as postpositions , express the necessity in a noun phrase. E.g. :

ماڭا پۇل كېرەك /لازىم. *I need money.*

ماڭا ھېچنېمە كېرەك /لازىم ئەمەس. *I need nothing.*

2.2 They can also express the necessity of an action , in which case the verb must be in verbal – noun form. E.g. :

You must study well. سەن ياخشى ئوقۇشۇڭ كېرەك/لازىم.

I must not go to Turpan in this heat. بۇ ئىسسىقتا تۇرپانغا بارماسلىقىم كېرەك.

2.3 They may also appear in an attributive position modifying a noun. E.g.:

ئاينۇر دۇكاندىن ئۆزىگە كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئالدى.

Aynur bought necessary items for herself from the store.

2.4 The word كېرەك can be used in combination with the con ditional mood form of the verb (V – سە/سا) expressing a hypotheses or assump tions of the speaker. E.g.:

He/she must be a student. ئۇ ئوقۇغۇچى بولسا كېرەك.

Probably he will be coming today. ئۇ بۈگۈن كەلسە كېرەك.

3. The Postposition ئۈچۈن

The postposition ئۈچۈن may occur after a noun or a verbal – noun expressing the designation, purpose, reason, or cause of a subject or an action. E.g.:

مەن بۇ يېڭى كومپيۇتېرنى قىزىم ئۈچۈن ئالدىم.

I bought this new computer for my daughter.

سىز نېمە ئۈچۈن بۇ يەرگە كەلدىڭىز؟

Why (for what reason / purpose) did you come here ?

مۇشۇك بېقىش سىز ئۈچۈن ناھايىتى چوڭ بىر ئىشمۇ؟

Is keeping a cat such a big issue for you ?

سىز شىنجاڭغا ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن كەلدىڭىزمۇ؟

Did you come to Xin jiang (in order) to learn Uighur ?

4. Derivational Suffix ۋى + / يى + / ي +

The derivational suffix ۋى + / يى + / ي + derives adjective from nouns. E.g:

ئەنئەنە "*tradition*" + ۋى > ئەنئەنىۋى "*traditional*"

ئەقىل "*intelligence*" + ي > ئەقلىي "*dintellectual*"

Exercises and Assignments

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Construct the [V–ˇsᵛ +] verbal – noun forms of following verbs:

سۆزلە – ؛ چۈشەن – ئارىلاش – ؛ ھۆرمەت قىل – ؛ ماڭ – ؛ قايت – ؛ قۇي – ؛
ھاۋىشى – ؛ يۇر – ؛ چىق – ؛ قورق – ؛ يات – ؛ تۇغۇل – ؛ بار – ؛ بەر – ؛ يۇ – .

2. Derive nouns from the following verbs using the dervational suffix چى + :

ئوقۇ ـ ؛ ياز ـ ؛ قاتناش ـ ؛ كۆت ـ ؛ چۈشەندۈر ـ ؛ تازىلا ـ ؛ ئۇت ـ ؛ ئاڭلا ـ .

3. Extend the following phrases into more complete sentences in Uighur :

1) كۆرۈشۈم كېرەك.
2) ئوغرىلىغىچى بارمۇ؟
3) تۇتماسلىقىچى لازىم.
4) سۈت ئىچكۈم كەلدى.
5) تاماق يېگۈم كەلدى.
6)ھاۋاشىمىسا كېرەك.
7) ھۆرمەت لازىم ئەمەسمىكەن ؟
8) بىلىش ئۈچۈن ئۆگىنىش كېرەك.

4. Answer the following questions in Uighur according to the texts :

1) Why did this American came to Xin jiang ?
2) Where did he begin to learn Uighur ?
3) How many years has he studied Uighur ?
4) Does he speak Uighur well ?
5) What does he need to do in order to understand Uighur well ?
6) What did his friend say ? What would you say ?
7) What does he need to do to go to Muslim ceremonies ?
8) How many years has he studied at Xinjiang University ?
9) What does he want to do before his return to the United States ?
10) Whom did he talk with about his idea ?
11) Where did they go ? When ?
12) Who was there when they arrived ?
13) What did he want to do after the greetings ? Why didn ' t he do it ?
14) Where did they go in Turpan ?
15) Where did he go ? Why ?
16) Where did his teacher go ? Why ?

5. T ranslate the following sentences into English :

1) ئۇ تېلېۋىزور كۆرۈشنى بەك ياخشى كۆرىدۇ.
2) تاماقنى جىق يېمەسلىكىڭ كېرەك.
3) ئوغلۇم ئۈچۈن بىر ماشىنا ئېلىشىم كېرەك.
4) يەكشەنبە كۈنى سىزنىڭ نېمە قىلغۇڭىز بار؟
5) بۇ قارا مۇشۇك يامان ئىكەن. ئەمدى بىر ئىت باققۇم بار.
6) بۇ مېنىڭ ئەمەس، ئالىمنىڭ بولسا كېرەك.
7) دوستىڭىزنىڭكىگە بۈگۈن بېرىشىڭىز كېرەكمۇ؟
8) دەرسكە كېرەك كىتابلارنىلا ئالدىم.
9) بۇنداق گەپلەر ھېچكىمگە كېرەك ئەمەس.
10) تاپشۇرۇقلىرىڭىزنى ئۆزىڭىز ئىشلىشىڭىز كېرەك.

6. Translate the following sentences into Uighur :

1) Would you like to go to Hotan with me ?
2) My sister wants (has a desire) to have my computer.
3) You must do your own work by yourself.
4) It is not right to say so (lit. : saying so is not correct).
5) Washing your shirt is not my job (work).
6) we went to a restau rant for lunch (lit. : for noon meal).
7) Did you come to see me ?
8) You must respect the old men and the old women.
9) I do not know whether I will go to Turpan or not.
10) He must be the writer of this book.

7. Compose 5 – 10 sen tences applying the grammatical points in this lesson.

8. Read the following passage with the help of your dictionary :

تۇرمۇشىڭىز تەرتىپلىك بولۇشى كېرەك

مەن ھازىر كېسەل ئادەم بولدۇم. نېمە ئۈچۈن بىلەمسىز؟ سىزنىڭ بىلىشىڭىز مۇمكىن ئەمەس، كېسەل بولۇشۇمنىڭ سەۋەبىنى ئۆزۈم بىلمەن.

ئوقۇغۇچىمەن ھەم ياخشى ئوقۇغۇچىمەن. لېكىن تۇرمۇشۇم تەرتىپلىك ئەمەس. ھەر كۈنى كەچتە سائەت بىر ياكى ئىككىدىن بۇرۇن ياتمايمەن، كىتاب ئوقۇيمەن. تاپشۇرۇق ئىشلەيمەن، ماقالە يازىمەن. ئەتىگەندە تۇرغۇم كەلمەسمۇ تۇرۇشۇم كېرەك، چۈنكى ھەر كۈنى ئەتىگەندە دەرسىم بار. ئەتىگەندە چاي ئىچكۈم كەلمەيدۇ، قورسىقىم ئاچ مەكتەپكە ماڭمەن. تۆت سائەت دەرستىن كېيىن بىر سائەت ئۈچ يېيمەن – دە، يەنە دەرسكە بارىمەن، كۈتۈپخانىغا بارىمەن. كەچلىك تامىقىمنى سائەت يەتتىدە يەيمەن ۋە جىق يېيمەن. تاماقتىن كېيىن بىر – ئىككى سائەت تېلېۋىزور كۆرىمەن. شۇنىڭدىن كېيىن يەنە دەرسكە ئولتۇرىمەن.

مانا ئەمدى كېسەل بولدۇم. بىلمەن، كېسەل بولماسلىق ئۈچۈن ئەتىگەندە ئەلۋەتتە چاينى ياخشى ئىچىشىم كېرەك ئىدى؛ چۈشتە ئوبدان تاماق يېيىشىم كېرەك ئىدى؛ كەچلىك تاماقنى ئۇنداق جىق يېمەسلىكىم كېرەك ئىدى؛ كەچتە بالدۇرراق يېتىشىم كېرەك ئىدى. مانا مۇشۇلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ كېسەل بولۇشۇمنىڭ سەۋەبلىرى بولسا كېرەك. سىزنىڭ كېسەل بولغۇڭىز كەلمەسە ھەرگىز مەندەك قىلماڭ. تۇرمۇشىڭىز تەرتىپلىك بولۇشى كېرەك.

9. Write a composition following the patterns of readings in this lesson.

ئون بەشىنچى

Lesson Fifteen

ئۆيگە قايتقاندا ...

كەچتە ئۆيگە قايتقاندىمۇ ئىشىم بەك جىق.

ئالدى بىلەن ئۆيدە بىر كۈن يالغۇز قالغان ئىتىمغا تاماق بېرىمەن، ئۇنىڭدىن كېيىن دوستلىرىمىدىن كەلگەن تېلېفون خاتىرىلىرىنى ئاڭلايمەن ۋە ئۇلارغا بىردىن - بىردىن تېلېفون قايتۇرىمەن. تۇنۇگۈن بىر كونا دوستۇم تېلېفون بەرگەنىكەن، ئىككىمىز ئۇزۇن يىللار كۆرۈشمىگەن ئىدۇق. ئۇ باشقا بىر شەھەرگە كەتكەنىدى. ئۇنىڭغا تېلېفون بەردىم، ئۇزاق سۆزلەشتۇق. ئۇ ھازىر تېكساستا تۇرىدىكەن.

ئۇنىڭدىن كېيىن ئۆزۈم ئۈچۈن تاماق قىلىمەن. تاماق يېگەندە بۇگۈنكى گېزىتىنىڭ ئەتىگەن ئوقۇمىغان يەرلىرىنى ئانچە - مۇنچە ئوقۇيمەن. تاماقتىن كېيىن ئۆزۈم ۋە ئىتىم تاماق يېگەن قاچىلارنى يۇيىمەن.

ئۇنىڭدىن كېيىن كومپيۇتېردا بۇگۈن كەلگەن خەتلەرنى ئاچىمەن. دوستلىرىم ۋە تۇغقانلىرىمدىن كەلگەن خەتلەرگە جاۋاب يازىمەن. بۇرناكۇن ئاپامدىن بىر خەت كەلگەنىكەن، ئۇنىڭغا تېخى جاۋاب يازمىغانىدىم، بۇگۈن ئاپامغا خەت يېزىشىم كېرەك. ئاپام ئۆزى يالغۇز تۇرىدۇ. دادام ئىككى يىل بۇرۇن ۋاپات بولغانىدى.

بۇ ئىشلار تۈگىگەندىن كېيىن ئىشلىمىگەن تاپشۇرۇقلىرىمنى ئىشلەيمەن. تاپشۇرۇقلىرىم تۈگىگەندە يېرىم كېچە بولىدۇ.

نېمىدېگەن قىيىن تۇرمۇش بۇ - ھە!

شىنجاڭغا بارغاندا ئۆگىنىسىز

— سىز شىنجاڭغا بارغانمۇ؟

— ياق، مەن شىنجاڭغا بارمىغان، بۇ يىل يازدا باراي دەيمەن. شىنجاڭغا بېرىش ئۈچۈن نېمىلەرنى قىلىشىم كېرەك؟

— ئەلۋەتتە ئالدى بىلەن جۇڭگو ئەلچىخانىسىدىن ۋىزا ئېلىشىڭىز كېرەك - تە.

— بۇنى بىلىمەن. مېنىڭ سورىغىنىم، مەسىلەن، ئۇيغۇر تىلىنى بىلىشىم كېرەكمۇ؟

— ئۇيغۇر تىلىنى بىلىسىڭىز ئەلۋەتتە ياخشى بولىدۇ.

— مەن ۋاشىنگتون ئۇنىۋېرسىتېتىدا بۇلتۇر بىر يىل ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگەنگەنىدىم. ھازىر مەن كالىفورنىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇيمەن. بۇ ئۇنىۋېرسىتېتتا ئۇيغۇر تىلى كۇرسى يوق بولسا كېرەك.

— بۇ چوڭ ئىش ئەمەس، شىنجاڭدا ئۇيغۇرلار بىلەن ئۆچراشقاندا بىلگىنىڭىزنى ئىشلىتىڭ، قالغىنىنى ئاستا - ئاستا ئۆگىنىسىز.

— توغرا دەيسىز، شۇنداق قىلاي.

Vocabulary

سۆزلۈك

1. note, record, recorded note/voice; notebook, diary; souvenir; memory — خاتىرە
2. to give/pay back; to return (*caus. of* — قايت "*to be back*") — قايتۇر - (قايت - تۇر -)
3. long, extended — ئۇزۇن
4. city — شەھەر
5. long, extended, protracted — ئۇزاق
6. to converse; talk to each other (reciprocal of — سۆزلە) — سۆزلەش - (سۆزلە - ش -)
7. slightly; carelessly; seldom; occasionally — ئانچە - مۇنچە
8. cooking and/or eating utensil; dishes — قاچا
9. letter; letter; mail — خەت
10. to open — ئاچ -
11. the day before yesterday — بۈرناكۈن
12. to pass away, to die (used for a respected person) — ۋاپات بول -
13. night — كېچە
midnight — يېرىم كېچە
14. whaT a..., how...; very — نېمىدېگەن (<نېمە دېگەن)
15. difficult, hard — قىيىن
16. messenger; ambassador — ئەلچى
17. embassy (< ئەلچى "*messenger; ambassador*") — ئەلچىخانا (<ئەلچى+ خانا)
18. visa — ۋىزا
19. for example; e.g.; for instance — مەسىلەن
20. last year — بۈلتۈر
21. to meet with; to greet (reciprocal of — ئۇچرا 'to run into') — ئۇچراش - (ئۇچرا - ش -)
22. slow$_{adj.}$; soft$_{adj.}$; slowly$_{adv.}$, softly$_{adv.}$ (*not loud*); gradually$_{adv.}$ — ئاستا
23. slowly; gradually; step by step — ئاستا - ئاستا

Crammar

گرامماتىكا

The PerfectiveParticiple Suffix - كەن / + - گەن / + - قان / + غان

1. Application :

The perfective participle suffix - كەن / + گەن / + قان / + غان can be applied to both the positive and negative stems of the verb. E.g :

positive

ئال - غان = ئالغان
باشلا - غان = باشلىغان
ئوقۇ - غان = ئوقۇغان
باق - قان = باققان

negative

ئال - ما - غان = ئالمىغان
باشلا - ما - غان = باشلىمىغان
ئوقۇ - ما - غان = ئوقۇمىغان
باق - ما - غان = باقمىغان

كەل – گەن = كەلگەن	كەل – مە – گەن = كەلمىگەن
ئىشلە – گەن = ئىشلىگەن	ئىشلە – مە – گەن = ئىشلىمىگەن
يە – گەن = يېگەن	يە – مە – گەن = يېمىگەن
كەت – كەن = كەتكەن	كەت – مە – گەن = كەتمىگەن
ئىشلەت – كەت = ئىشلەتكەن	ئىشلەت – مە – گەن = ئىشلەتمىگەن
كۆت – كەت = كۆتكەن	كۆت – مە – گەن = كۆتمىگەن

2. Function :

2.1 Nominal character

2.1.1 The verb in كەن – / + گەن – / + قان – / + غان – perfective participle form obtains an attributive function, i.e, it can function as an adjec tie modifying the following nominal constituent in the phrase.

In English translation of such phrases, it generally would appear in the form of relative clause. E.g. :

(سىز) يازغان كىتاب	*a/the book which was written (by you)*
(ئۇرۇمچىدىن) كەلگەن مېھمان	*a guest who has come (from Urumqi)*
(ھېچكىم) كۆرمىگەن جايلار	*the places which have not been seen (by anyone)*

2.1.2 When the modified nominal constituent is omitted, the verb in perfective participle كەن – / + گەن – / + قان – / + غان – form may function as a noun. Therefore, it must take the suffixes that were originally attached to the omitted noun. E.g. :

سىز ئالغان كىتابلارنى مەنمۇ ئالدىم. > سىز ئالغانلارنى مەنمۇ ئالدىم.

I also bought what you bought. > I also bought the books that you bought.

2.1.3 Because of its nominal feature, no verbal suffixes can be applied to the كەن – / + گەن – / + قان – / + غان – participle form of the verb.

2.1.4 Thus, when the كەن – / + گەن – / + قان – / + غان – participle is in the position of a nominal predicate, the particles ئىدى, ئىكەن, and ئىمىش can be applied to it. Modern Uighur orthographical rule allows these particles to be written attached to the participle forms of the verb. Compare the following examples :

ئۇ كەلدى.	He/she came.
ئۇ كەلگەن.	He/she has come.
ئۇ كەلگەن ئىدى = ئۇ كەلگەنىدى.	He/she was here/has been here.
ئۇ كەلگەن ئىكەن = ئۇ كەلگەنىكەن.	(As I learned) He/she has come.
ئۇ كەلگەن ئىمىش = ئۇ كەلگەنمىش.	(Doubtfully) He/she has come.

2.2 Verbal character

The verbal stem in the structure of perfective participle does preserve its verbal character. In the following examples, the verbs كۆر– and بار– in the forms كۆرگەن and بارمىغان function as verbs by requiring the objects كارىز and تۇرپان to occur in the accusative case as كارىزنى and in the dative case as تۇرپانغا respectively. E.g. :

Have you seen karez ? سىز كارىزنى كۆرگەنمۇ؟

I have not been in (lit : gone to) Turpan. مەن تۇرپانغا بارمىغان.

2.3 The perfect aspect marker

The participle suffix كەن– / + گەن / + قان– / + غان applied to a verbal stem expresses the perfect state of the action, i.e., that the action *has been* or *will be* completed at a certain point of time. For example :

سىلەر بارغان جايلار چىرايلىقمىكەن؟

Were the places which you went/have been to beautiful ?

سىئاتلىغا بارغاندا ماڭا تېلېفون قىلىڭ.

Call me when you arive to seattle.

In the first sentence, the question is about the places at which one may already arrived, or to which one may have been. The second is a request about making a phone call upon completion of the "arriving"

Exercises and Assignments مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Read and translate the phrases below into English :

ئۇچراشقان دوستلار، سەن كۆرگەن شەھەرلەر، ئۇ ئوقۇغان كىتاب، مەن كۆتكەن ئادەم؛
بۇ خەتنى يازغان كىشى، چاينى قۇيغان يەڭگە، گۆشنى ئوغرىلىغان مۇشۇك، بىزنىڭ ئۆيىمىزگە كەلگەن مېھمان، تۇرپاندىن قايتقان ئامېرىكىلىق، چاشقاندىن قورققان مۇشۇك؛
سەن ياخشى كۆرمىگەن بالا، ئوقۇغۇچىلار چۈشەنمىگەن سوئال، مەن قاتناشمىغان دەرس، تۇگىمىگەن گەپ، ئىشلەتمىگەن بېلەت، ئوقۇش پۈلىنى تۆلىمىگەن ئوقۇغۇچى.

2. Read and translate the following interrogative sentences into English, then answer the questions in Uighur :

1) بۇ يامان ئىتنى باققان ئادەم سىزنىڭ قوشنىڭىزمۇ؟
2) مەن ئۆزۈمگە قۇيغان چايىنى كىم ئىچتى؟
3) بۇ كىتابنى يازغان ئادەمنى بىلەمسىز؟
4) سىلەر ئىككىڭلار بۇرۇن كۆرۈشكەنمۇ؟
5) سىز قاچان يولغا چىققان؟
6) سىزنىڭ دادىڭىز قاچان تۇغۇلغان ئىكەن؟
7) سىز ئۇيغۇر تىلىنى قەيەردە ئۆگەنگەن؟
8) مەن دېگەن گەپنى چۈشەندىڭىزمۇ؟
9) بۇگۈن سىز سىنىپقا كەلگەندە سىنىپتا كىم بار ئىكەن؟
10) سىز تۇرپاندىكى كارىزنى كۆرگەنمۇ؟

3. Translate the following sentences into Uighur using the perfect participle :

1) The book which I have read is a good book.
2) The person who wrote a letter to me is my old friend.
3) The woman who has just called is my mother.
4) The words that you have heard are not true.
5) Who is that man with whom you have spoken ?
6) Have you been in Turpan (lit. : Have you gone to Turpan)?
7) (I am told) that the boy who has just arrived is from Kashgar.
8) My mother did not like the shirt which I bought.
9) When my father died Iwas not born yet.
10) It was hot when I came to Turpan.

4. Compose your own short story of not less then ten sentences using the perfect participle form as much as possible.

5. Read and translate the following short story with the help of your dictionary.

ئوغرى بىلەن پاربخور[1]

پاربخور: ھەي ئوغرى، نېمىدېگەن يۇزى قېلىن ئادەم سەن ـ ھە؟
ئوغرى: كەچۈرۈڭ، مېنىڭ يۇزۈم سىزنىڭكىدەك قېلىن ئەمەس.
پاربخور: بۇ نېمە دېگىنىڭ؟
ئوغرى: مەن كىشىلەر كۆرمىگەندە ئوغرىلايمەن، سىزچۇ؟ سىز ھەممە ئادەمنىڭ كۆز ئالدىدا ئاشكارا ئالىسىز ـ دە!

[1] This story is adapted from ئۇيغۇر تىلى ئوقۇشلۇقى (Uighur Reader), The Kashgar Uighur Publishing House, 2001,p. 111.

Lesson Sixteen

ئون ئالتىنچى دەرس

ئۇرۇمچىدە

بېيجىڭدە بىر نەچچە كۈن تۇرغاندىن كېيىن، ئۇرۇمچىگە بارىدىغان ئايروپىلانىڭ ئۇچۇش ۋاقتىنى سۇرۇشتۇردۇم. بېيجىڭدىن ئۇرۇمچىگە ھەر كۈنى بىر قانچە ئايروپىلان ئۇچىدىكەن. ئەتىگەندە ئۇچىدىغان ئايروپىلانىڭ بېلىتىنى ئالدىم. ئەتىسى سەھەردە يولغا چىقتىم. مەن ئولتۇرغان ئايروپىلان يېپىيېڭى «بويىن ـ 737 » ئىكەن. تۆت سائەتتە ئۇرۇمچى خەلقئارا ئايرودرومىغا كەلدۇق. ئايرودرومىدىن شەھەر ئىچىگە كىرىدىغان يول ناھايىتى ياخشى ئىكەن، يىگىرمە مىنۇتتا شەھەر مەركىزىدىكى بىر مېھمانخانىغا كەلدۇق.

مېھمانخانىدا مۇسۇلمانلار تاماق يەيدىغان ئايرىم رېستوران بار ئىكەن. چۈشتە شۇ رېستورانغا كىردىم. رېستوران ئۇيغۇر پاسونىدا چىرايلىق بېزەلگەن ئىكەن. مېھمان كۆتىدىغانلار ئۇيغۇر قىز ـ يىگىتلىرى ئىكەن.

چۈشتىن كېيىن تېلېفون ئارقىلىق سايامەت قىلىدىغان جايلارنى سۇرۇشتۇردۇم، كۆرىدىغان جايلار جىق ئىكەن. ئالدى بىلەن بوغدا كۆلىگە بارىدىغان بولدۇم.

ئۇرۇمچىدە ئۈچ كۈن تۇردۇم. نۇرغۇن سايامەت ئورۇنلىرىغا باردىم. تۆتىنچى كۈنى غۇلجىغا بارىدىغان ئايتوبۇستا سايرام كۆلى تەرەپكە يولغا چىقتىم.

سايامەت مەسلىھىتى

—— يازدا نېمە قىلاي دەيسەن؟
—— قىلىدىغان ئىشىم بەك جىق، ۋاقىت ئاز، نېمە قىلارىمنى بىلمەيمەن.
—— بىللە خوتەنگە بارايلىمۇ؟
—— خوتەندە قىلىدىغان نېمە ئىشىڭ بار؟
—— خوتەندە قىلىدىغان ئالاھىدە ئىشىم يوق. مەن خوتەننى كۆرمىگەن. بىللە بارامسەن؟
—— خوتەنگە مەنمۇ بارمىغان، مېنىڭمۇ شۇنداق بارغۇم بار، لېكىن مەن خوتەنگە كەتسەم بۇ ئىشلارنىمنى كىم قىلىدۇ؟
—— مۇنداق قىلايلى، مەن قىلىدىغان ئىش بولسا ماڭا دە، قالغىنىنى ئۆزۈڭ قىل .....
—— سەن يارىدەم قىلىدىغان بولساڭ بۇ ئىشلارنىم 4 ـ 5 كۈندىلا تۈگەيدۇ ـ دە، سەن بىلەن خوتەنگە بارىمەن.
—— بولدى، ئۇنداق بولسا كېلەر ھەپتە ماڭايلىمۇ؟
—— شۇنداق قىلايلى.
—— شۇنداق قىلايلى.

بىزنىڭ ئۆيىمىزگە كېلىدىغان مېھمان.

This sentence can be understood as: " *The guest who (possibly) will come to our home.*" Or as: " *The guest who comes (often) to our home.* "

3. Features:

3.1 Nominal character

3.1.1 The imperfective participles in + يدىغان - / + ىدىغان - and + ر - / + ار - / + ەر - forms may also obtain an attributive function as the + غان - / + قان - / + گەن / + كەن - participles. That is to say, the imperfective participles may also function as adjectives modifying the following nominal constituents to in the noun - phrase. In English, such phrases would generally appear in the form of relative clause.

E.g.:

a/the guest (s) who will/would come	كېلىدىغان مېھمان
a/the guest (s) who will/would not come	كەلمەيدىغان مېھمان
a/the guest(s) who will/would (possibly) come	كېلەر مېھمان
a/the guest(s) who will/would (possibly) not come	كەلمەس مېھمان

3.1.2 When the modified noun is omitted, the imperfective + يدىغان - / + ىدىغان - and + ر - / + ار - / + ەر - participles may also conditionally function as nouns (exactly like the + كەن - / + گەن / + قان - / + غان participle). In this case they accept the suffixes that were originally attached to the omitted noun. E.g.:

ئوقۇمايدىغان كىتابلىرىڭىزنى ماڭا بېرەمسىز؟ > ئوقۇمايدىغانلىرىڭىزنى ماڭا بېرەمسىز؟

Will you give me your books which you are not/will not be erading ?
> Will you give me those of yours which you are not/ will not be reading ?

3.1.3 Due to their nominal feature, no verbal suffixes can be applied to the + يدىغان - / + ىدىغان - and + ر - / + ار - / + ەر - participle forms of the verb.

3.1.4 When the + يدىغان - / + ىدىغان - and + ر - / + ار - / + ەر - participles are in the position of a nominal predicate in the sentence, the particles ئىمىش, ئىكەن, ئىدى can also be applied to them, as they are applied to + غان - / + قان - / + گەن / + كەن - perfect participle forms. Modern Uighur orthographical rules allow this particles to be written attached to the participle forms of the verb.

Compare the following examples:

You will come.	كېلىسەن.
Will you come? (I hope.)	كېلەرسەن؟
Will you come? (I believe you will come, aren't you?)	كېلىدىغانسەن؟
You might come (then).	كېلەر ئىدىڭ (=كېلەرىدىڭ).
You would come (unquestionably).	كېلىدىغان ئىدىڭ (=كېلىدىغانىدىڭ).
(As I learned) you may come.	كېلەر ئىكەنسەن (=كېلەرىكەنسەن).
(Doubtfully) you might come.	كېلەر ئىمىشسەن (=كېلەرىمىشسەن).

3.2 Verbal character

The verbal stem in the structure of these participles also preserves its verbal character. For example, in the following sentences: 1) the transitive verb – قىل in the participle form of – قىلىدىغان requires its direct object ئىش to occur in the accusative case form: ئىشنى; 2) the noun تۇرپان occurs in the dative case form تۇرپانغا, denoting the direction of the verb – بار.

Is there any one who would do this work ? بۇ ئىشنى قىلىدىغان ئادەم بارمۇ؟
I may also go Turpan. مەنمۇ تۇرپانغا بارارمەن.

Exercises and Assignmerts مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Read and translate the phrases below into English:

ئۇچرىشىدىغان دوستلار، باردىغان شەھەرلەر، ئوقۇيدىغان كىتاب؛
ئۇچراشمايدىغان دوستلار، بارمايدىغان شەھەرلەر، ئوقۇمايدىغان كىتاب؛

ياتار كىشى، كېلەر مېھمان، كېتەر ئادەم، تۇرار جاي؛
ماڭماس ماشىنا، كەتمەس مېھمان، ھاۋىشماس ئىت، تۇگمەس گەپ؛

سەن ياخشى كۆرمەيدىغان بالا، مەن قاتناشمايدىغان دەرس، بىز ئىشلەتمەيدىغان بېلەت،
ئوقۇغۇچىلار چۈشەنمەيدىغان سوئال، ھېچكىم بىلەن ئارىلاشمايدىغان قىز؛
سۆزىدىن قايتماس يىگىت، گېپى تۇگمەس ئادەم، چاشقان تۇتماس مۇشۇك، مۇشۇكتىن قورقماس چاشقان.

2. Read and translate following sentences into English, then answer the questions in Uighur:

1) مەن ئوقۇيدىغان مەكتەپ ئۆيىمىزگە يېقىن.
2) سىز كېلىدىغان كۈنى ماڭا تېلېفون قىلىڭ.
3) ئوقۇتقۇچۇم بىلەن تۇرپانغا باردىغان بولدۇم.
4) دوستۇم بۇگۈن كېلەرمۇ؟
5) يازلىق تەتىلدە ئۆيگە قايتىدىغان بولدىڭىزمۇ؟
6) چاشقان تۇتمايدىغان مۇشۇكنى كىممۇ باقار؟!
7) ئۇنىڭ سورىمايدىغان سوئالى يوق.
8) مۇئەللىم ئەتە يېڭى سۆزلەردىن ئىمتىھان ئالارمۇ؟
9) ئۇ يەنە تۇگمەس ھېكايىسىنى باشلىدى. (ھېكايە 'story')
10) ئۇنداق قىلسىڭىز ياخشى بولماس.

3. Translate the following sentences into Uighur using the imperfect participle :

1) Is there a man who knows this matter ?
2) Those, who were going to Turpan, left yesterday.
3) Theose, who will be going to Lake Sayram, will leave tomorrow.
4) It is time to return this book to the library.
5) I will not keep the cat what does not catch mice.
6) Is there any food (lit. : a food) that he may not eat ?
7) I have many things (work) to do this afternoon (today in the aftermoon).
8) There were many people on the bus which was going to Turpan.
9) On the day when I was leaving for Xin jiang my father gave me $1,000.
10) Will his bad dog bite me ?

4. Compose 5 – 10 sentences in Uighur using positive and negative forms of the imperfective participle.

5. Read and translate the following short stories with the help of your dictionary.

ئۆزۈم ئېلىپ بېرەي [1]

ئۇرۇمچىدە ئالىي مەكتەپتە ئوقۇيدىغان بىر ئوقۇغۇچى تۇرپاندىكى ئاتا – ئانىسىغا مۇنداق خەت يېزىپتۇ:

— يېقىندا مەكتەپتە چۈفېن [2] يېگەن ئىدىم، ئۇنىڭغا تۆلەيدىغان پۇلۇم يوق، ماڭا دەرھال 100 كوي ئەۋەتكىلار.

دادىسى ئوغلىغا 100 كوي پۇلنى ئەۋەتىپتۇ ۋە مۇنداق خەت يېزىپتۇ.

— بالام، چۈفېن بەك قىممەت ئىكەن، ئۇنى ئەمدى يېمە. چۈفېننى بەك يېگۈك كەلسە كېلەر ئايدا ئۇرۇمچىگە بارغىنىمدا ئۆزۈم ئېلىپ بېرەي.

نېمىنى ئەڭ ياخشى كۆرىسىز؟ [3]

ئاتا – ئانىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلىمايدىغان بىر بالا موللا باقىدىن [4] سورايدىكەن:

— موللا باقى ئاكا، دۇنيادا نېمىنى ئەڭ ياخشى كۆرىسىز؟

— ئېشىكىمنى.

— نېمە ئۈچۈن؟

— چۈنكى ئۇ مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلايدۇ – دە!

6. Write a short story in Uighur about oneo your journeys applying the perfective and imperfective participle forms as possible.

---

[1] This story is adopted from «ئۆزۈم ئېلىپ بېرەي»، ئۇيغۇر تىلى ئوقۇشلۇقى (Uighur Reader), The Kashgar Uighur Publishing House, 2001,p.130.

[2] The student who wrote this letter to his parents, applied a word 处分 [chǔ fèn] in Chinese, which means 'disciplinary punishment' Apparently, his parents do not know Chinese, or at least they did not know the word, and took it for something eatable. check the entry جازا on your Uiglur–Ergighur English Dictionary.

[3] This story is adapteadapted from ئۇيغۇر تىلى ئوقۇشلۇقى (*Uighur Reader*), The Kashgar Uighur Publishing House, 2001, p.68.

[4] Name of a legendary wise man.

Lesson Seventeen ئون يەتتىنچى دەرس

يامغۇرلۇق كېچىدە

بۈگۈن جۈمە. تالادا يامغۇر قاتتىق يېغىۋاتىدۇ، بوران چىقىۋاتىدۇ، كوچىغا چىقىش مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا قىلىدىغان ئىش يوق، ئادەتتە تېلېۋىزور كۆرمەيدىغان ئاپام ئەنە تېلېۋىزور كۆرۈۋاتىدۇ. دادام بولسا ئادەتتىكىدەك كۈتۈپخانىسىدا كىتاب ئوقۇۋاتىدۇ. ھەدەم تېخى ئىشخانىسىدا ئىكەن. بايا مەن ئۇنىڭغا تېلېفون قىلغان ئىدىم، «بوران بەك قاتتىق چىقىۋاتىدۇ، كېچىككىنە پەسەيسە بارىمەن» – دەيدۇ. ئۇكام ئۆزىنىڭ ياتقىدا. ئۇ ھەر جۈمە كۈنى كەچتە قىلىدىغان ئىشنى قىلىۋاتىدۇ، تېلېفوندا دوستلىرى بىلەن قىزلارنىڭ غەيۋىتىنى قىلىۋاتىدۇ. مەنچۇ؟ مەۋسۇم ئاخىرلىشىۋاتىدۇ، ئىمتىھانلار يېقىنلىشىۋاتىدۇ، ئىمتىھانلارغا تەييارلىق قىلىشىم كېرەك. لېكىن ھازىر دەرس تەييارلىماي ياتقىمدا ئۇرۇمچىدە ئوقۇۋاتقان قىز دوستۇمغا خەت يېزىۋاتىمەن. ھەي، بۈنى ھېچكىمگە دېمەك، جۈمۇ!

كىم نېمە قىلىۋاتىدۇ؟

___ ئوغلۇم، نېمە ئىش قىلىۋاتسەن؟
___ تېلېۋىزور كۆرۈۋاتىمەن، دادا.
___ تاپشۇرۇقلىرىڭنى ئىشلىدىڭمۇ؟
___ بۈگۈن مەكتەپكە بارمىدىم.
___ نېمە ئۈچۈن؟
___ بېشىم ئاغرىۋاتىدۇ.
___ بېشىڭ ئاغرىۋاتقان بولسا يەنە تېلېۋىزور كۆرۈۋاتسەنغۇ؟
___ بايا ئاپام دورا بەرگەن ئىدى، ھازىر ئانچە ئاغرىمىدى.
___ ئاپاڭ قېنى؟
___ ئاشخانىدا تاماق قىلىۋاتىدۇ.
___ ئۇكاڭ مەكتەپتىن كەلدىمۇ؟
___ ھەئە، ئۆزىنىڭ ياتقىدا تاپشۇرۇقلىرىنى ئىشلەۋاتىدۇ.
___ ھەدەڭچۇ؟
___ ئاشخانىدا ئاپامغا ياردەملىشىۋاتىدۇ.

— بوۋاڭ نەگە كەتتى؟
— بوۋام قوشنىلارنىڭ ئۆيىدە شاھمات ئويناۋاتسا كېرەك.
— قوشنىلارنىڭ ئۆيىگە تېلېفون قىل، بوۋاڭ ئۆيگە چىقسۇن. «دادامنىڭ سىزگە مۇھىم گېپى بار ئىكەن» — دە (بالا تېلېفوننى ئالىدۇ).
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! بوۋام شۇ يەردىمۇ؟ ..... بوۋا، دادام سىزنى چاقىرىۋاتىدۇ.
— داداڭنىڭ مەندە ئىشى بولسا ئۆزى مۇشۇ يەرگە چىقسۇن.
— دادا، بوۋام سىزنى چىقسۇن دەيدۇ.
— ھەي، مۇشۇ بوۋاڭنى قانداق قىلارمەن ـ ھە؟! سەكسەن ياشقا كىرەي دېدى، كىچىك بالىدەك ئو ـ يۇنغا تويمايدۇ.

سۆزلۈك

Vocabulary

يامغۇر
يامغۇرلۇق كېچە
تالا
قاتتىق
ياغ ـ
يامغۇر ياغ ـ
بوران
بوران چىق ـ
كوچا
مۇمكىن
ئادەت
ئادەتتە
ئادەتتىكىدەك
بايا
پەس
پەسەي ـ (<پەس+ ەي ـ)
ھەر
غەيرەت
غەيرەت قىل ـ
مەۋسۇم
ئاخىرلاش ـ (ئاخىر+لاش ـ)
يېقىنلاش ـ (يېقىن+ لاش ـ)
جۇمۇ؟
باش
ئاغرى ـ
دورا

1. rain
rainy night
2. outside (of the house)
3. hard; solid; heavy; severe; cruel , merciless. (>+1y)
4. to fall (of rain , snow , etc.)
to rain
5. storm; gale
blow of a gale
6. street
7. possible , maybe
8. habit , custom
9. normally , usually , ordinarily
10. as usual
11. shortly before , not long ago
12. low
13. to descend , drop; to become less
14. each; every
15. gossip
to gossip (about)
16. season; Semester (Quarter)
17. to come to the end; to be ended (< ئاخىر "end")
18. to come close (< يېقىن "close , near")
19. Okay? All right?
20. head
21. to be painful , to hurt; to be sick
22. medicine , drug; spices

23. not very , not quite so — ئانچە

24. where (at) — قېنى

25. to help (< يـاردەم " help ") — ياردەملەش ـ (ياردەم+ لەش ـ)

26. where (to) — نەگە = قەيەرگە

27. important — مۇھىم

28. to have something to say — گېپى بار ـ

29. to call; to invite — چاقىر ـ

30. what to do (with) — قانداق قىل ـ

31. to be full; to have enough; to hate — توي ـ

to have enough of playing — ئويۇنغا توي ـ

Grammar — گرامماتىكا

1. Present Continuous Aspect

The present continuous aspect denotes that the action is in the continuation process during the time of speech. The continuous state of the action is expressed by application of the suffix ـ ۋات ـ/ ـ ۋات ـ/ ـ ۇۋات ـ/ ـ ۇۋات ـ to the verbal stem.

1.1 Positive Present Continuous

1.1.1 The positive present continuous form of the verb denotes that the action is in process at the time of speech. It may also refer to the continuation of a habitual action. For example.

ئويناۋاتىمەن .

I am playing. (i.e.: I am playing now/I am always playing.)

ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىنىۋاتىمەن .

I am studying Uighur.

ئۇلار كۆڭۈللۈك ياشاۋاتىدۇ.

They are living happily (ever since).

1.1.2 The positive present continuous form of the verb is composed by applying the continuous aspect marker ـ ۋات ـ / ـ ۋات ـ / ـ ۇۋات ـ/ ـ ۇۋات ـ, then the future tense suffix and personal ending , to the positive stem of the verb.

See the following chart of positive present continuous forms of the verb :

stem ended in a vowel*	stem ended in a consonant preceded by :			conditions
	an un – rounded vowel	a rounded back vowel	a rounded front vowel	
ئوینا ـ ۋات ـ ی ـ	قاتناش ـ ىۋات ـ ی ـ	تۇر ـ ۇۋات ـ ی ـ	كۆر ـ ۇۋات ـ ی ـ	
ئويناۋاتىمەن	قاتنىشىۋاتىمەن	تۇرۇۋاتىمەن	كۆرۇۋاتىمەن	مەن
ئويناۋاتىمىز	قاتنىشىۋاتىمىز	تۇرۇۋاتىمىز	كۆرۇۋاتىمىز	بىز
ئويناۋاتىسەن	قاتنىشىۋاتىسەن	تۇرۇۋاتىسەن	كۆرۇۋاتىسەن	سەن
ئويناۋاتىسىز	قاتنىشىۋاتىسىز	تۇرۇۋاتىسىز	كۆرۇۋاتىسىز	سىز
ئويناۋاتىسىلەر	قاتنىشىۋاتىسىلەر	تۇرۇۋاتىسىلەر	كۆرۇۋاتىسىلەر	سىلەر
ئويناۋاتىدۇ	قاتنىشىۋاتىدۇ	تۇرۇۋاتىدۇ	كۆرۇۋاتىدۇ	ئۇ / ئۇلار

Note : When ـ ۋات ـ / ـ ىۋات ـ / ـ ۇۋات ـ / ـ ۇۋات ـ is directly attached to the stem which ends in the vowels ئا and ئە , the ئى / ئې < ئە / ئا rule does not apply. Compare :

ئوينا ـ ۋاتىمەن = ئويناۋاتىمەن؛ ئىزدە ـ ۋاتىمەن = ئىزدەۋاتىمەن؛
ئال ـ ىۋاتىمەن = ئېلىۋاتىمەن؛ بەر ـ ىۋاتىمەن = بېرىۋاتىمەن.

1.2 Negative Present Continuous

Negative forms of present continuous is composed by applying the negatvie suffix ـ ما ـ / ـ مە ـ before or after the continuous aspect marker ـ ۋات^{0} ـ .

1.2.1 When the negative suffix ـ ما ـ / ـ مە ـ is applied before the continuous aspect marker ـ ۋات^{0} ـ , i.e. directly to the stem , the continuous aspect marker occurs in the form of ـ يۋات ـ . See the chart below :

person	كۆر ـ مە ـ يۋات ـ ی ـ	تۇر ـ ما ـ يۋات ـ ی ـ	قاتناش ـ ما ـ يۋات ـ ی ـ	ئوينا ـ ما ـ يۋات ـ ی ـ
مەن	كۆرمەيۋاتىمەن	تۇرمايۋاتىمەن	قاتناشمايۋاتىمەن	ئوينىمايۋاتىمەن
بىز	كۆرمەيۋاتىمىز	تۇرمايۋاتىمىز	قاتناشمايۋاتىمىز	ئوينىمايۋاتىمىز
سەن	كۆرمەيۋاتىسەن	تۇرمايۋاتىسەن	قاتناشمايۋاتىسەن	ئوينىمايۋاتىسەن
سىز	كۆرمەيۋاتىسىز	تۇرمايۋاتىسىز	قاتناشمايۋاتىسىز	ئوينىمايۋاتىسىز
سىلەر	كۆرمەيۋاتىسىلەر	تۇرمايۋاتىسىلەر	قاتناشمايۋاتىسىلەر	ئوينىمايۋاتىسىلەر
ئۇ/ئۇلار	كۆرمەيۋاتىدۇ	تۇرمايۋاتىدۇ	قاتناشمايۋاتىدۇ	ئوينىمايۋاتىدۇ

In such position, the negative suffix negates only the action itself, but not the process of the action. E·g.:

ئىككى ئاي بولدى، يامغۇر ياغمايۋاتىدۇ.

It has not been raining for two months.

1.2.2 The negative suffix – ما – can also be applied after the continues aspect marker – ۋات / – ىۋات / – ۇۋات / – ۈۋات. See the chart below :

person	كۆر – ۈۋات – ما – ى –	تۇر – ۇۋات – ما – ى –	قاتناش – ىۋات – ما – ى –	ئوينا – ۋات – ما – ى –
مەن	كۆرۈۋاتمايمەن	تۇرۇۋاتمايمەن	قاتنىشىۋاتمايمەن	ئويناۋاتمايمەن
بىز	كۆرۈۋاتمايمىز	تۇرۇۋاتمايمىز	قاتنىشىۋاتمايمىز	ئويناۋاتمايمىز
سەن	كۆرۈۋاتمايسەن	تۇرۇۋاتمايسەن	قاتنىشىۋاتمايسەن	ئويناۋاتمايسەن
سىز	كۆرۈۋاتمايسىز	تۇرۇۋاتمايسىز	قاتنىشىۋاتمايسىز	ئويناۋاتمايسىز
سىلەر	كۆرۈۋاتمايسىلەر	تۇرۇۋاتمايسىلەر	قاتنىشىۋاتمايسىلەر	ئويناۋاتمايسىلەر
ئۇ/ئۇلار	كۆرۈۋاتمايدۇ	تۇرۇۋاتمايدۇ	قاتنىشىۋاتمايدۇ	ئويناۋاتمايدۇ

In this position, the negative suffix negates not only the action, but also the duration of the action, i.e., the entire process of the action. E.g. :

تالادا يامغۇر يېغىۋاتمايدۇ، قار يېغىۋاتىدۇ.

It is not raining outside, it is snowing.

1.3 Some Complex Continuous Forms

1.3.1 The perfect participle suffix – كە – /گەن / – قان / – غان can be applied to the positive/negative continuous aspect forms of the verb. Such form of the verb may function as any other perfective participle form of the verb. (See Lesson 15.) E.g. :

سىز ئوقۇۋاتقان كىتابنى كىم يازغان؟

Who wrote the book which you are reading ?

قەشقەرگە كېتىۋاتقاندا نۇرغۇن جايلارنى كۆردۈم.

I saw many places while I was going to Kashgar.

بۇلتۇر بۇ ۋاقىتتا ئىشلىمەيۋاتقان ئىدىم.

I was not working at this time last year.

1.3.2 The conditional mood suffix سا- / سه - can also be applied to the positive/ negative continuous aspect forms of the verb.

كۆزۈم هېچنېمنى كۆرمەيۋاتسا، قانداق قىلىمەن .

What can I do if I cannot see anything (lit. : my eyes are not seeing)?

سىزنى ئىت قوغلاۋاتمىسا، نېمىدىن قورقىسىز؟

What are you afraid of, since there is no dog is chasing you ?

2. Derivational Suffix - ي +/ - اي +/ - ەي +

Derivational Suffix - ي +/ - اي +/ - ەي +derives verb from nominal stems. E.g. :

پەس " low " + ەي - > پەسەي - " to descend "

ئاز " few " + اي - > ئازاي - " to decrease "

Exercises and Assignments مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Compose the positive and negative present – continuous forms of the given verbs :

پەسەي - ، يېقىنلاش - ، چاقىر - ، توي - ، ئىشلە - ، كۆت - ، قوغلا - .

Example :

ياز - :

يېزىۋاتىمەن، يېزىۋاتىمىز، يېزىۋاتىسەن، يېزىۋاتىسىز، يېزىۋاتىسىلەر، يېزىۋاتىدۇ؛

يازمايۋاتىمەن، يازمايۋاتىمىز، يازمايۋاتىسەن، يازمايۋاتىسىز، يازمايۋاتىسىلەر، يازمايۋاتىدۇ؛

يېزىۋاتامايمەن، يېزىۋاتامايمىز، يېزىۋاتامايسەن، يېزىۋاتامايسىز، يېزىۋاتامايسىلەر، يېزىۋاتامايدۇ.

2. Read and translate the following sentences into English.

1) ئۇ كېتىۋاتمايۋاتىدۇ، كېلىۋاتىدۇ.

يېرىم كېچە بولدى، مېھمان كەتمەيۋاتىدۇ.

2) بىر سائەت بولدى، ئاپتوبۇس كەلمەيۋاتىدۇ.

ئۇ كېلىۋاتمايدۇ، كېتىۋاتىدۇ.

3) ئۇ بىزنىڭ ئۆيگە ھەر كۈنى كېلىۋاتمايدۇ، بىر ھەپتىدە بىرلا قېتىم كېلىدۇ.

ئوچ كۈن بولدى، ئۇ مەكتەپكە كەلمەيۋاتىدۇ.

4) ئۇ ئادەم مېڭىۋاتامدۇ-ماڭمايۋاتامدۇ؟

كۆزۈڭ كۆرەمدۇ؟ ئۇ ئادەم مېڭىۋاتمايدۇ، تۇرىدۇ.

5) سىئاتلدا ھاۋا ئىسسىق، يامغۇر ياغمايۋاتىدۇ.

تالادا يامغۇر يېغىۋاتمايدۇ، مۆلدۈر (hail) يېغىۋاتىدۇ.

3. Translate the following sentences into Uighur :

1) I am cleaning my house every Friday.
   You are not cleaning your house every Friday.
2) She is speaking in Uighur (*lit. : in Uighur language*).
   I am not speaking in Uighur.
3) It is raining a lot in Seattle (سىئاتل).
   It is not raining a lot in Seattle.
4) We are going to Kashgar.
   They are not going to Kashgar.
5) Our dog is barking.
   His black cat is not stealing milk.

4. Compose 5–10 sentences in Uighur using all positive and negative forms of present –continuous.

5. Read and translate the following short story with the help of your dictionary.

لوندونغا كېتىۋاتقان پويىزدا[1] .....

خىزمىتى يوق بىر ئادەم خىزمەت تېپىش ئۈچۈن لوندونغا كېتىۋاتقان پويىزغا چىقىدىكەن. ئۇنىڭ يانچۇقىدا بىر تىيىنمۇ پۇلى يوق بولغاچقا، كوندۇكتور باشقا ئادەملەرنىڭ بېلىتىنى تەكشۈرۈۋاتقاندا پويىزغا يوشۇرۇن چىققان ئىكەن.

پويىز يېرىم يولغا كەلگەندە بىر ئادەم ئۇنىڭ يېنىغا كېلىدىكەن – دە:

– پۇل كېرەكمۇ، جان كېرەكمۇ؟ پۇلۇڭنى چىقار! – دەيدىكەن.

– كەچۈرۈڭ، مېنىڭ بىر تىيىنمۇ پۇلۇم يوق.

– پۇلۇڭ يوق ئادەم نېمە ئۈچۈن تىترەيسەن؟

– سىزنى بېلەت تەكشۈرۈۋاتقان كوندۇكتور دەپ قاپتىمەن.

6. Write a short story applying the present – continuous forms of the verb.

---

① This story is adapted from «بېلەت تەكشۈرۈش» , ئۇيغۇر تىلى ئوقۇشلۇقى (*Uighur Reader*), The Kashgar Uighur Publishing House , 2001 , p. 22.

② دەپ قاپتىمەن – ' I thought that...../I took....for..... '

ئون سەككىزىنچى دەرس

Lesson Eighteen

جۇدۇن

مەن چۆچەككە بارغاندا كۈز كىرگەن ئىدى. دەسلەپكى كۈنلەردە ھاۋا ناھايىتى ياخشى ئىدى. لېكىن بىر كۈنى ھاۋا تۇيۇقسىز ئۆزگەردى. قار ياغدى، قاتتىق شىۋىرغان چىقتى. پۈتۈن جاھاننى جۇدۇن قاپلىدى. ئىشىك ئالدىغا بارسام، كوچىغا چىقىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ھەر كۈنى سەھەردە «قار يېغىۋاتامدۇ ـ ياغمايۋاتامدۇ؟ شىۋىرغان چىقىۋاتامدۇ ـ چىقمايۋاتامدۇ؟» دەپ دېرىزىدىن تالاغا قارايمەن، چۈنكى 1 ـ ئۆكتەبىردىن بۇرۇن ئۇرۇمچىگە قايتىشىم كېرەك ئىدى.

بىر ھەپتە قاتتىق جۇدۇن بولغاندىن كېيىن، سەككىزىنچى كۈنى ھاۋا بىر ئاز ئېچىلىشقا باشلىدى. ئاپتوبۇس بېكىتىگە تېلېفون قىلدىم، ئاپتوبۇس ماڭمايۋاتقان ئىكەن. يەنە ئىككى ـ ئۈچ كۈندىن كېيىن يوللار ئېچىلسا مېڭىشى مۇمكىن ئىكەن. ئايروپىلان ئۇچۇۋاتامدۇ دەپ ئايرودرومغا تېلېفون قىلدىم. خۇداغا شۈكۈر، شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن بىر ئايروپىلان ئۇچىدىكەن.

چۈشكە يېقىن ھاۋا ئېچىلدى. مېنىڭ كۆڭلۈمدىكى ھاۋا بىلەن تەڭ ئېچىلغاندەك بولدى.

گېپىمنى چۈشەنمەيۋاتىسەن

— سەن ھەر كۈنى گېزىت ئوقۇۋاتامسەن؟

— ياق، گېزىت ئوقۇيدىغان ۋاقتىم يوق.

— يېڭى خەۋەرلەرنى قەيەردىن ئېلىۋاتىسەن؟

— ساڭا دېدىمغۇ، ئوقۇيدىغان كىتابلىرىم جىق، ئۇزاق بولدى گېزىت ئوقۇمايۋاتىمەن.

— ئۇنداق بولسا تېلېۋىزور كۆرۈۋاتىسەنغۇ؟

— مەن خەۋەرلەرنى كۆرۈۋاتمايمەن. تېلېۋىزوردا مەن ئوقۇۋاتقان بىر كىتابنىڭ ئاپتورىنى تونۇشتۇرۇۋاتىدۇ، شۇنى كۆرۈۋاتىمەن.

— خەۋەر كۆرەيلىچۇ؟

— گېپىمنى چۈشەنمەيۋاتىسەن ـ ھە؟ مە، نېمە قىلساڭ قىل!

سۆزلۈك

Vocabulary

جۇدۇن

1. snow – storm

چۆچەك

2. a city on the north – west of Xinjiang

دەسلەپ

3. the very beginning; first; at first

ھاۋا

4. weather; air

تۇيۇقسىز (‹تۇي ـ ۇق +سىز)

5. suddenly , unexpectedly (< ـ تۇي " *to sense*")

ئۆزگەر ـ

6. to change; to alter

7. snow
قار
to snow
قار ياغ -
8. blizzard; snowstorm
شۇبرغان
9. world; universe
جاهان
10. to cover; to fill (< قاپ "sack, bag; cover") قاپلا - (‹قاپ + لا-)
11. front; before
ئالد
12. to look (at)
قارا -
13. a little, a bit
بىر ئاز
14. to be opened (passive of ئاچ 'to open') ئېچىل - (‹ئاچ - ىل -)
15. station (bus station); (bus) stop
بېكەت
16. Thanks to God
خۇداغا شۈكۈر!
17. equal; same; together
تەڭ
18. news; information
خەۋەر
19. author
ئاپتور
20. to introduce (causative of -تونۇش "to know") تونۇشتۇر - (‹تونۇش - تۇر -)
21. onomatopoeic: here you are
مە -

Grammar گرامماتىكا

1. Interrogative Forms of Present Continuous Aspect

1.1 Interrogative Form of the Positive Present Continuous

The composition of the positive present continuous interrogative forms is the same as that of the future tense of the verb (see Lesson Nine). That is, the interrogative particle -مۇ occurs between the personal ending and the future tense suffix in -م- form; the future tense suffix takes the form of - ا -; the 1st person singular personal ending occurs in -دىمەن form and the plural in -دۇق form; the interrogati interrogativee particle -مۇ may also occur in the final position in 1st person.

person	كۆر - ۋاتات - ا - م -	تۇر - ۋاتات - ا - م -	ئېچ - ىۋات - ا - م -	ئوينا - ۋات - ا - م
مەن	كۆرۋاتامدىمەن (كۆرۋاتامدىمەنمۇ)	تۇرۋاتامدىمەن (تۇرۋاتامدىمەنمۇ)	ئېچىۋاتامدىمەن (ئېچىۋاتامدىمەنمۇ)	ئوينىۋاتامدىمەن (ئوينىۋاتامدىمەنمۇ)
بىز	كۆرۋاتامدۇق (كۆرۋاتامدۇقمۇ)	تۇرۋاتامدۇق (تۇرۋاتامدۇقمۇ)	ئېچىۋاتامدۇق (ئېچىۋاتامدۇقمۇ)	ئوينىۋاتامدۇق (ئوينىۋاتامدۇقمۇ)
سەن	كۆرۋاتامسەن	تۇرۋاتامسەن	ئېچىۋاتامسەن	ئوينىۋاتامسەن
سىز	كۆرۋاتامسىز	تۇرۋاتامسىز	ئېچىۋاتامسىز	ئوينىۋاتامسىز
سىلەر	كۆرۋاتامسىلەر	تۇرۋاتامسىلەر	ئېچىۋاتامسىلەر	ئوينىۋاتامسىلەر
ئۇ/ئۇلار	كۆرۋاتامدۇ	تۇرۋاتامدۇ	ئېچىۋاتامدۇ	ئوينىۋاتامدۇ

1.2 Interrogative Form of the Negative Present Continuous

The application of the interrogative particle to the negative present continuous form of the verb is the same as its application to the positive present continuous form, regardless the position of the negative suffix ـ مه / ـ ما, However, the tense suffix ـا ـ will merge with the vowel ـا ـ of the negative suffix ـ ما ـ when the latter is applied after the continuous aspect marker ـ ۋات^{0} ـ. Compare the charts below :

Negative suffix ـ مه / ـ ما ـ precedes the continuous aspect marker ـ ۋات^{0} ـ :

person	كۆر ـ مەي ـ ۋات ـ ا ـ م ـ	تۇر ـ ماي ـ ۋات ـ ا ـ م ـ	ئىچ ـ مەي ـ ۋات ـ ا ـ م ـ	ئوينا ـ ماي ـ ۋات ـ ا ـ م ـ
مەن	كۆرمەيۋاتامدىمەن (كۆرمەيۋاتىمەنمۇ)	تۇرمايۋاتامدىمەن (تۇرمايۋاتىمەنمۇ)	ئىچمەيۋاتامدىمەن (ئىچمەيۋاتىمەنمۇ)	ئوينىمايۋاتامدىمەن (ئوينىمايۋاتىمەنمۇ)
بىز	كۆرمەيۋاتامدىمىز (كۆرمەيۋاتىمىزمۇ)	تۇرمايۋاتامدىمىز (تۇرمايۋاتىمىزمۇ)	ئىچمەيۋاتامدىمىز (ئىچمەيۋاتىمىزمۇ)	ئوينىمايۋاتامدىمىز (ئوينىمايۋاتىمىزمۇ)
سەن	كۆرمەيۋاتامسەن	تۇرمايۋاتامسەن	ئىچمەيۋاتامسەن	ئوينىمايۋاتامسەن
سىز	كۆرمەيۋاتامسىز	تۇرمايۋاتامسىز	ئىچمەيۋاتامسىز	ئوينىمايۋاتامسىز
سىلەر	كۆرمەيۋاتامسىلەر	تۇرمايۋاتامسىلەر	ئىچمەيۋاتامسىلەر	ئوينىمايۋاتامسىلەر
ئۇ/ئۇلار	كۆرمەيۋاتامدۇ	تۇرمايۋاتامدۇ	ئىچمەيۋاتامدۇ	ئوينىمايۋاتامدۇ

Negative suffix ـ مه / ـ ما ـ follows the continuous aspect marker ـ ۋات^{0} ـ :

person	كۆر ـ ۇۋات ـ ما ـ (ا ـ) م ـ	تۇر ـ ۇۋات ـ ما ـ (ا ـ) م ـ	ئىچ ـ ىۋات ـ ما ـ (ا ـ) م ـ	ئوينا ـ ۋات ـ ما ـ (ا ـ) م ـ
مەن	كۆرۇۋاتامدىمەن (كۆرۇۋاتمايمەنمۇ)	تۇرۇۋاتامدىمەن (تۇرۇۋاتمايمەنمۇ)	ئىچىۋاتامدىمەن (ئىچىۋاتمايمەنمۇ)	ئويناۋاتامدىمەن (ئويناۋاتمايمەنمۇ)
بىز	كۆرۇۋاتامدىمىز (كۆرۇۋاتمايمىزمۇ)	تۇرۇۋاتامدىمىز (تۇرۇۋاتمايمىزمۇ)	ئىچىۋاتامدىمىز (ئىچىۋاتمايمىزمۇ)	ئويناۋاتامدىمىز (ئويناۋاتمايمىزمۇ)
سەن	كۆرۇۋاتامسەن	تۇرۇۋاتامسەن	ئىچىۋاتامسەن	ئويناۋاتامسەن
سىز	كۆرۇۋاتامسىز	تۇرۇۋاتامسىز	ئىچىۋاتامسىز	ئويناۋاتامسىز
سىلەر	كۆرۇۋاتامسىلەر	تۇرۇۋاتامسىلەر	ئىچىۋاتامسىلەر	ئويناۋاتامسىلەر
ئۇ/ئۇلار	كۆرۇۋاتامدۇ	تۇرۇۋاتامدۇ	ئىچىۋاتامدۇ	ئويناۋاتامدۇ

2. Derivational Suffix +سىز

The derivational suffix +سىز derives adjectives from noun stems. Its function is similar to that of suffix "*-less*" in English. E.g.:

بىلىم "knowledge" + سىز > بىلىمسىز "ignorant"

3. Usage of دەپ

دەپ is a converbial form of the verb – دە "to say". As it is used in the texts of this lesson, it functions as the quotation marker after direct and indirect quotations. It is normally separated from the quoted word or sentence by a "–".

«قار يېغۋاتامدۇ – ياغمايۋاتامدۇ؟» دەپ دېرىزىدىن تالاغا قارىدىم.

I looked through the window to find out whether it was snowing or not.

Exercises and Assignments مەشق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Compose present continuous interrogative forms of the verbs given below:

قارا –، چىق –، تونۇشتۇر –، ئۆزگەر –، ئوچ –، باشلا –، ئۆت –.

Example of – ياز :

Positive :

يېزىۋاتامدىمەن (يېزىۋاتمەنمۇ)، يېزىۋاتامدىمىز (يېزىۋاتمىزمۇ)، يېزىۋاتامسەن، يېزىۋاتامسىز، يېزىۋاتامسىلەر، يېزىۋاتامدۇ؛

Negative 1 :

يازمايۋاتامدىمەن (يازمايۋاتمەنمۇ)، يازمايۋاتامدىمىز (يازمايۋاتمىزمۇ)، يازمايۋاتامسەن، يازمايۋاتامسىز، يازمايۋاتامسىلەر، يازمايۋاتامدۇ؛

Negative 2 :

يېزىۋاتامايدىمەن (يېزىۋاتمايمەنمۇ)، يېزىۋاتامايدىمىز (يېزىۋاتمايمىزمۇ)، يېزىۋاتامايسەن، يېزىۋاتامايسىز، يېزىۋاتامايسىلەر، يېزىۋاتامايدۇ.

2. Read and translate the following dialogues into English.

1) ــ سىلەر شاھمات ئويناۋاتامسىلەر؟

ــ ياق، بىز شاھمات ئويناۋاتمايمىز، پاراڭلىشىۋاتىمىز.

ــ سەن ھازىر بۇرۇنقىدەك شاھمات ئويناۋاتامسەن؟

— ياق، هازىر شاھمات ئوينايدىغان ۋاقتىم يوق، ئويناياتىمەن.

2) — سىز تېلېۋىزور كۆرۈۋاتامسىز؟
— ھەئە، تېلېۋىزور خەۋەرلىرىنى كۆرۈۋاتىمەن.

— سىز تېلېۋىزور كۆرمەيۋاتامسىز؟
— ھەئە، بۈ كۈنلەردە ئىشىم بەك جىق، تېلېۋىزور كۆرمەيۋاتىمەن.

— ئاۋۇ بالا تېلېۋىزور كۆرۈۋاتامدۇ؟
— ياق، ئۇ بالا تېلېۋىزور كۆرۈۋاتمايدۇ، كومپيۇتېر ئويۇنى ئويناۋاتىدۇ.

3) — تالادا قار يېغىۋاتامدۇ؟
— ھەئە، تالادا قار يېغىۋاتمايدۇ، يامغۇر يېغىۋاتىدۇ.
— سىرتلدا يامغۇر ياغمايۋاتامدۇ؟
— ھەئە، ئۇچ ھەپتە بولدى، يامغۇر ياغمايۋاتىدۇ.

4) — مېھمانلارغا چاي قويۇۋاتامسىز؟
— ھەئە، قۇيۇۋاتىمەن.

— مېھمانلارغا چاي قۇيمايۋاتامسىز؟
— مېھمانلارغا چاي قۇيمايۋاتىمەن، چۈنكى ئۇلار قېتىق ئىچىۋاتىدۇ.

— مېھمانلارغا چاي قۇيۇۋاتامسىز؟
— ھەئە، مېھمانلارغا چاي قۇيۇۋاتمايمەن، قېتىق قۇيۇۋاتىمەن.

3. Translate the following sentences into Uighur.

1) Am I not cleaning our house every Friday?
Is my sister cleaning the entire house?
Is she not cleaning only my room?
2) Is he not speaking in Uighr (language) now?
Is he not speaking in Uighur anymore?
He is not speaking in uighur, he is speaking in English.
3) Are you introducing yourself?
Aren't you introducing yourself?
Are you not introducing yourself?
4) Aren'twe going to Kashgar?
Aren't the guests leaving?

4. Read and translate the following sentences into English :

1) مەن دوستۇمنىڭ ئۆيىگە كېتىۋاتسام، ئۇ بىزنىڭ ئۆيگە كېلىۋاتقان ئىكەن.
2) يامغۇر يېغىۋاتسا تالادا نېمە قىلىۋاتسەن، بالام؟
3) ئۇ مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلىمايۋاتسا قانداق قىلىمەن؟
4) سېنى ئىت قوغلاۋاتمىسا، نېمىدىن قورقىسەن؟
5) سەن چۈشەنمەيۋاتقان سوئال نېمە؟
6) ئوقۇمايۋاتقان كىتابلىرىڭنى ماڭا بېرەمسەن؟
7) ئاۋۇ كېلىۋاتقان ماشىنا سېنىڭ ماشىناڭغا ئوخشامدۇ؟
8) مەن ئۇخلاۋاتقاندا ئۆيگە بىرى كىردى.
9) ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىنىۋاتقىنىمغا بىر يىل بولدى.
10) ئىشخانىدىن كەچ چىقتىم. ئۆيدىكىلەر مېنى كەچلىك تاماققا كۈتۈۋاتامدىغاندۇ؟

5. Compose 5–10 Uighur sentences using the present continuous interrogative in both positive and negative-orms.

6. Write a short story using the present continuous interrogative forms of the verb.

7. Read and translate the following short story with the help of your dictionary.

مەنمۇ خالتىسىدىكى بۇيۇملارنى كۆزلەۋاتىمەن

بىر كۈنى يېرىم كېچىدە نەسرىدىن ئەپەندى① بىلەن خوتۇنى ئۇخلاۋاتسا ئۆيگە ئوغرى كىرىدىكەن. ئوغرىدىن قورققان نەسرىدىن ئەپەندى ئۇخلاۋاتقاندەك جىم ياتىدىكەن. خوتۇنى: «ھەي، ئۆيگە ئوغرى كىردى!» دەپ بىر نەچچە قېتىم پىچىرلىسىمۇ جىم ياتىدىكەن. ئاخىرى خوتۇنى: «سىزمۇ ئوغرىدىن قورقۇۋاتامسىز؟» ەپ سورىغاندا، نەسرىدىن ئەپەندى: «جىم يات! ئۇ بىزنىڭ نەرسىلەرنى ئوغرىلىسا ئوغرىلىسۇن، مەنمۇ ئۇنىڭ خالتىسىدىكى بۇيۇملارنى كۆزلەۋاتىمەن.» دەپ جاۋاب بېرىدىكەن.

8. Read the idioms below and match them with English idioms of the same or similar meaning.

1) قورقمىغا قوش كۆرۈنىدۇ.
2) كۆرگەن كۆرگىنىنى قىلار، كۆرمىگەن بىلگىنىنى (قىلار).
3) ماڭغان ئالار، ياتقان قالار.

① A common legendary man of wisdom in Central Asian folktales.

ئون توققۇزىنچى دەرس Lesson Nineteen

ساداقەت

مەن ھەر كۈنى نامازشامدا ئۆيمىزنىڭ يېنىدىكى باغچىغا سەيلە قىلىشقا چىقاتتىم. ھەر كۈنى باغچىغا كېتىۋاتقىنىمدا ئاپتوبۇس بېكەتتىدە بىر ياشانغان ئايالنى كۆرەتتىم. بېشىغا چىرايلىق گۈلـلۈك ياغلىق چىگگەن بۇ ئايال بىر قانچە يىلدىن بېرى ھەر كۈنى مۇشۇ ۋاقىتتا، مۇشۇ يەردە كىمدۇر بىرنى كۈتەتتى.

بىر كۈنى باغچىدىن قايتىۋاتقىنىمدا ئۇ يەنە شۇ يەردە تۇراتتى. ئاپتوبۇس كەلگەن ئىكەن. ئاپتوبۇستىن كىشىلەر چۈشۈۋاتاتتى. بىردەمدىن كېيىن ھېلىقى ئايال ئاپتوبۇس تەرەپكە ئىتتىك ماڭدى. ئاپتوبۇستىن چاچلىرى ئاپئاق ئاقارغان بولسىمۇ يەنىلا چاققان، تېتىك بىر ئادەم چۈشتى. «قېرى ئاشىق ـ مەشۇقلار ئىكەن ـ دە!» دېدىم ئىچىمدە، مەن ئۆيگە كەتتىم.

كېيىن ئۇرۇش باشلاندى. ئۇرۇش تۈگىگەندىن كېيىن مەنمۇ ھەربىي سەپتىن ئۆيگە قايتتىم. ئۆيىگە كەلگەندە ھېلىقى ئايال ئېسىمگە كەلدى ـ دە، نامازشام ۋاقتىدا كوچىغا چىقتىم. ئۇ ئايال يەنە شۇ يەردە، بېكەتنىڭ يېنىدا تۇراتتى. لېكىن ئۇ كۈنى ئۇ بېشىغا گۈللۈك ياغلىق ئەمەس، قارا ياغلىق چىگگەن ئىدى. ئاپتوبۇس كەلدى، ئۇنىڭدىن بىر نەچچە ئادەم چۈشتى. لېكىن بۇ ئايال كۆتۈۋاتقان ھېلىقى ئاق چاچلىق ئادەم كۆرۈنمىدى. ئاپتوبۇس كەتتى، لېكىن ئۇ ئايال يەنىلا شۇ يەردە تۇراتتى. مەنمۇ تۇردۇم. قاراڭغۇ چۈشتى. كوچىدا بىزدىن باشقا ئادەم قالمىدى.

شۇنىڭدىن كېيىنمۇ بېكەتنىڭ يېنىدا ئۇ ئايالنى ھەر كۈنى كۆرەتتىم. لېكىن ھەر كۈنى ئۇ كۆتـكەن ھېلىقى ئاق چاچلىق ئادەم كۆرۈنمەيتتى. ئۇ ئايال يەنىلا شۇ بۇرۇنقى جايدا سۈيگەن ئادىمىنى كۈتەتتى، ئۇزاق تۇراتتى. قاراڭغۇ چۈشكەندىن كېيىنلا يالغۇز ئۆيى تەرەپكە كېتەتتى.

سۇرۇشتۇرسەم، ئۇنىڭ ئېرى بىر يىل بۇرۇن ئۇرۇشتا قۇربان بولغان ئىكەن.

دوستلار سۆھبىتى

— سەن ھازىر نېمە قىلىۋاتىسەن؟

— مەن ۋاشىنگتون ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىنىۋاتىمەن.

— بۇلتۇر ئىككىنچى سېمېستىلدا كۆرۈشتۇقمۇ؟

— ھەئە، ئىككىنچى بۇلتۇر قىشلىق تەتىلدە ھەدەمنىڭ ئۆيىدە كۆرۈشكەن ئىدۇق.

— توغرا ـ توغرا، روزدىستوۋ بايرىمى ئىدى. شۇ ۋاقىتتىمۇ سېمېستىلدا ئوقۇۋاتاتتىڭمۇ؟

— ياق. بۇلتۇر ئۇ ۋاقىتتا مەن سېمېستىلدا ئوقۇۋاتمايتتىم. ۋاشىنگتون ئۇنىۋېرسىتېتىغا بۇ يىل كەلدىم.

— ھەدەڭمۇ ئوقۇمدۇ؟

— ھەدەمۇ سېمېستىل ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتاتتى، بۇ يىل قىشتا ئۇنىڭ تۇنجى بالىسى تۇغۇلىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ھازىر ئوقۇمايۋاتىدۇ، ئۆيدە بالىسىنى بېقىۋاتىدۇ.

— سېنىڭ ئوقۇش پۈلۈڭنى ئۆزۈڭ تۆلەۋاتامسەن ياكى ئاتا ـ ئاناڭ تۆلەۋاتامدۇ؟

— ھازىر ئاتا ـ ئانام تۆلەۋاتىدۇ. پۈلۈم بولسا ئۆزۈم تۆلەيتتىم. بۇرۇن ئۆزۈم تۆلەۋاتاتتىم.

— ئىشلەۋاتامسەن؟
— ئىشلەۋاتاتتىم، لېكىن بۇ مەۋسۇمدە دەرسىم بەك جىق، ئىشلىمەيۋاتىمەن. كېلەر مەۋسۇمدە ئىشلەيمەن.
— بىز بۇلتۇر كۆرۈشكەندە ئىشلەۋاتامتىڭ؟
— ھەئە، ئۇ ۋاقىتتا بىر كومپيۇتېر شىركىتىدە ئىشلەۋاتاتتىم. سەنچۇ؟ ئىشلەۋاتامسەن؟
— ھەئە، دادامنىڭ شىركىتىدە ئىشلەۋاتىمەن.

سۆزلۈك Vocabulary

ساداقەت — 1. loyalty; sincerity
نامازشام — 2. dusk prayer
يان — 3. side; next (to); close; near; edge
سەيلە — 4. a walk; trip
سەيلە قىل ـ — to take walk (relaxing); to take a trip
ياشانغان (‹ياش + ا ـ ن ـ غان) — 5. old , aged (< ـ ياشا "to live" < ياش "age")
گۈللۈك (‹گۈل + لۈك) — 6. colorful adj.; flower garden n. (گۈل "flower")
چىگ ـ (ياغلىق چىگ ـ) — 7. to tie (to wear a scarf)
N ـ دىن بېرى — 8. since
كىمدۇر — 9. whoever , someone (unknown to speaker)
چۈش ـ — 10. to get down , fall; to get on/off (from car/bus)
بىر دەم — 11. a short while
ھېلىقى — 12. that (particular one mentioned before)
ئىتتىك — 13. quick; fast; sharp
چاچ — 14. hair (human)
ئاق — 15. white
ئاقار ـ (ئاق + ار ـ) — 16. to turn white (< ئاق "white adj.)
بولسىمۇ (‹ بول ـ سا ـ مۇ) — 17. although; even though (< ـ بول "to be/become")
چاققان — 18. quick (ly) , fast; dexterous , agile
تېتىك — 19. vigorous , energetic
ئاشىق — 20. one who is in love
ئاشىق ـ مەشۇق — 21. sweethearts , lovers
ئۇرۇش (‹ئۇر ـ ۇش) — 22. war; scandal , fight (< ـ ئۇر "to hit , strike")
ھەربىي — 23. military adj. ; military man n.
سەپ — 24. line , row; rank
ھەربىي سەپ — 25. military service; military troops
ئەس — 26. memory , mind

27. to remember , to recall (lit. : come to my memory) ئېسىمگە كەل –
28. to be seen; to seem (passive/reflexive of – كۆر " to see ") كۆرۈن – (كۆر – ۈن –)
29. dark (not light) قاراڭغۇ
30. night fall (to become dark) قاراڭغۇ چۈش –
31. previous; the past one (< بۇرۇن " before ") بۇرۇنقى (بۇرۇن + قى)
32. to kiss; to love سۆي –
love , beloved سۆيگەن ئادەمى
33. Christmas روژدېستوۋ
34. holiday; festival بايرام
35. firt , initial تۇنجى

Grammar گراماتىكا

1. The Habitual Past Tense Form of the Verb

1.1 Formation of the habitual past tense

The habitual past tense is formed by the application of the suffix – ەت / – ات / – يت to the positive and negative verbal stem, followed by the past tense predicative endings, i.e., the past tense suffix plus personal endings. Because of the unvoiced consonant ending of the preceding suffix, the past tense suffix occurs as – ت.

See the chart below :

person	positive stem			negative stem		
	كۆر – ەت –	بار – ات –	ئىشلە – يت –	كۆرمە – يت –	بارما – يت –	ئىشلمە – يت –
مەن	كۆرەتتىم	باراتتىم	ئىشلەيتتىم	كۆرمەيتتىم	بارمايتتىم	ئىشلمەيتتىم
بىز	كۆرەتتۇق	باراتتۇق	ئىشلەيتتۇق	كۆرمەيتتۇق	بارمايتتۇق	ئىشلمەيتتۇق
سەن	كۆرەتتىڭ	باراتتىڭ	ئىشلەيتتىڭ	كۆرمەيتتىڭ	بارمايتتىڭ	ئىشلمەيتتىڭ
سىز	كۆرەتتىڭىز	باراتتىڭىز	ئىشلەيتتىڭىز	كۆرمەيتتىڭىز	بارمايتتىڭىز	ئىشلمەيتتىڭىز
سىلەر	كۆرەتتىڭلار	باراتتىڭلار	ئىشلەيتتىڭلار	كۆرمەيتتىڭلار	بارمايتتىڭلار	ئىشلمەيتتىڭلار
ئۇ/ئۇلار	كۆرەتتى	باراتتى	ئىشلەيتتى	كۆرمەيتتى	بارمايتتى	ئىشلمەيتتى

1.2 Function of the habitual past tense

The habitual past tense form expresses the regular, constant occurrence or existence of the action in the past. It is also used to indicate the intention or wish to do someting in the past or at the time of speech. Examples :

ھەر كۈنى ئۇ ئايالنى شۇ بېكەتنىڭ يېنىدا كۆرەتتىم.

I used to see that women by that station every day.

This example expresses the constant occurrence of an action (i.e : ـ كۆر) during a certain period of time in the past.

پۇلۇم بولسا (ئوقۇش پۇلىنى) ئۆزۈم تۆلەيتتىم.

I would pay (the tuition) myself, if I had the money.

This can be the "intention" of the speaker in the past or, a current desire of the speaker at the time of speech.

2. The Continuous Past Tense Form of the Verb

2.1 Formation of the Continuous past tense

Te continuous past tense is formed by the application of the suffix ـ ەت / ـ ات / ـ يات to the positive and negative continuous aspect forms of the verb, which are followed by the past tense predicative endings. (i.e., the past tense suffix ـ ت plus personal endings). See the charts of (positive and negative forms below:

Positive :

person	كۆرۈۋات ـ ات ـ	ئوقۇۋات ـ ات ـ	بېرىۋات ـ ات ـ	ئىشلەۋات ـ ات ـ
مەن	كۆرۈۋاتىمەن	ئوقۇۋاتاتتىم	بېرىۋاتاتتىم	ئىشلەۋاتاتتىم
بىز	كۆرۈۋاتاتتۇق	ئوقۇۋاتاتتۇق	بېرىۋاتاتتۇق	ئىشلەۋاتاتتۇق
سەن	كۆرۈۋاتاتسەن	ئوقۇۋاتاتتىڭ	بېرىۋاتاتتىڭ	ئىشلەۋاتاتتىڭ
سىز	كۆرۈۋاتاتسىز	ئوقۇۋاتاتتىڭىز	بېرىۋاتاتتىڭىز	ئىشلەۋاتاتتىڭىز
سىلەر	كۆرۈۋاتاتسىلەر	ئوقۇۋاتاتتىڭلار	بېرىۋاتاتتىڭلار	ئىشلەۋاتاتتىڭلار
ئۇ/ئۇلار	كۆرۈۋاتاتتى	ئوقۇۋاتاتتى	بېرىۋاتاتتى	ئىشلەۋاتاتتى

Negative I :

person	كۆرمەيۋات ـ ات ـ	ئوقۇمايۋات ـ ات ـ	بارمايۋات ـ ات ـ	ئىشلىمەيۋات ـ ات ـ
مەن	كۆرمەيۋاتىمەن	ئوقۇمايۋاتاتتىم	بارمايۋاتاتتىم	ئىشلىمەيۋاتاتتىم
بىز	كۆرمەيۋاتاتتۇق	ئوقۇمايۋاتاتتۇق	بارمايۋاتاتتۇق	ئىشلىمەيۋاتاتتۇق
سەن	كۆرمەيۋاتاتسەن	ئوقۇمايۋاتاتتىڭ	بارمايۋاتاتتىڭ	ئىشلىمەيۋاتاتتىڭ
سىز	كۆرمەيۋاتاتسىز	ئوقۇمايۋاتاتتىڭىز	بارمايۋاتاتتىڭىز	ئىشلىمەيۋاتاتتىڭىز
سىلەر	كۆرمەيۋاتاتسىلەر	ئوقۇمايۋاتاتتىڭلار	بارمايۋاتاتتىڭلار	ئىشلىمەيۋاتاتتىڭلار
ئۇ/ئۇلار	كۆرمەيۋاتاتتى	ئوقۇمايۋاتاتتى	بارمايۋاتاتتى	ئىشلىمەيۋاتاتتى

Negative II :

person	كۆرۈۋاتما ـ يت ـ	ئوقۇۋاتما ـ يت ـ	بېرىۋاتما ـ يت ـ	ئىشلەۋاتما ـ يت ـ
مەن	كۆرۈۋاتمايتتىم	ئوقۇۋاتمايتتىم	بېرىۋاتمايتتىم	ئىشلەۋاتمايتتىم
بىز	كۆرۈۋاتمايتتۇق	ئوقۇۋاتمايتتۇق	بېرىۋاتمايتتۇق	ئىشلەۋاتمايتتۇق
سەن	كۆرۈۋاتمايتتىڭ	ئوقۇۋاتمايتتىڭ	بېرىۋاتمايتتىڭ	ئىشلەۋاتمايتتىڭ
سىز	كۆرۈۋاتمايتتىڭىز	ئوقۇۋاتمايتتىڭىز	بېرىۋاتمايتتىڭىز	ئىشلەۋاتمايتتىڭىز
سىلەر	كۆرۈۋاتمايتتىڭلار	ئوقۇۋاتمايتتىڭلار	بېرىۋاتمايتتىڭلار	ئىشلەۋاتمايتتىڭلار
ئۇ/ئۇلار	كۆرۈۋاتمايتتى	ئوقۇۋاتمايتتى	بېرىۋاتمايتتى	ئىشلەۋاتمايتتى

2.2 Function of the continuous past tense

The continuous past tense form of the verb denotes the direct declaration of the continuous state of the action in the past. For example :

ھەدەممۇ سېئاتل ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتاتتى.

My sister was also studying at the Seattle University.

3. Interrogative Forms of Habitual and Continuous Past Tenses

There are two different interrogative forms of the habitual and continuous past tenses : a) The interrogative particle مۇ ـ is applied to the end of habitual and continuous past tense forms , at the outmost position following the predicative personal endings (i.e , the past tense suffix ت ـ plus personal endings); b) The interrogative particle مۇ ـ is applied before the predicative endings in the form of ـم^{0}ـ (ـم ـ after a vowel and ـام ـ or ـەم ـ after a consonants). See the charts :

مۇ ـ after the predicative endings :

habitual past		continuous past		
positive	negative	positive	negative I	negative II
كۆر ـ ەت ـ	كۆرمە ـ يت ـ	كۆرۈۋات ـ ات ـ	كۆرمەيۋات ـ ات ـ	كۆرۈۋاتما ـ يت ـ
كۆرەتتىممۇ	كۆرمەيتتىممۇ	كۆرۈۋاتاتتىممۇ	كۆرمەيۋاتاتتىممۇ	كۆرۈۋاتمايتتىممۇ
كۆرەتتۇقمۇ	كۆرمەيتتۇقمۇ	كۆرۈۋاتاتتۇقمۇ	كۆرمەيۋاتاتتۇقمۇ	كۆرۈۋاتمايتتۇقمۇ
كۆرەتتىڭمۇ	كۆرمەيتتىڭمۇ	كۆرۈۋاتاتتىڭمۇ	كۆرمەيۋاتاتتىڭمۇ	كۆرۈۋاتمايتتىڭمۇ
كۆرەتتىڭىزمۇ	كۆرمەيتتىڭىزمۇ	كۆرۈۋاتاتتىڭىزمۇ	كۆرمەيۋاتاتتىڭىزمۇ	كۆرۈۋاتمايتتىڭىزمۇ
كۆرەتتىڭلارمۇ	كۆرمەيتتىڭلارمۇ	كۆرۈۋاتاتتىڭلارمۇ	كۆرمەيۋاتاتتىڭلارمۇ	كۆرۈۋاتمايتتىڭلارمۇ
كۆرەتتىمۇ	كۆرمەيتتىمۇ	كۆرۈۋاتاتتىمۇ	كۆرمەيۋاتاتتىمۇ	كۆرۈۋاتمايتتىمۇ

- م ^{0} - betore the predicative endings :

continuous past			habitual past	
negative II	negative I	positive	negative	positive
كۆرۈۋاتما - م -	كۆرمەيۋات - ام -	كۆرۈۋات - ام -	كۆرمە - م -	كۆر - ەم -
كۆرۈۋاتمامتىم	كۆرمەيۋاتامتىم	كۆرۈۋاتامتىم	كۆرمەمتىم	كۆرەمتىم
كۆرۈۋاتمامتۇق	كۆرمەيۋاتامتۇق	كۆرۈۋاتامتۇق	كۆرمەمتۇق	كۆرەمتۇق
كۆرۈۋاتمامتىڭ	كۆرمەيۋاتامتىڭ	كۆرۈۋاتامتىڭ	كۆرمەمتىڭ	كۆرەمتىڭ
كۆرۈۋاتمامتىڭىز	كۆرمەيۋاتامتىڭىز	كۆرۈۋاتامتىڭىز	كۆرمەمتىڭىز	كۆرەمتىڭىز
كۆرۈۋاتمامتىڭلار	كۆرمەيۋاتامتىڭلار	كۆرۈۋاتامتىڭلار	كۆرمەمتىڭلار	كۆرەمتىڭلار
كۆرۈۋاتمامتى	كۆرمەيۋاتامتى	كۆرۈۋاتامتى	كۆرمەمتى	كۆرەمتى

4. Derivational Suffix - ەر +/- ار +/- ر -

The derivational suffix - ر +/- ار +/- ەر + derives verb from nominal stems E.g :

قىسقا "short" + ر -> قىسقا - "to be shortened"

ئاق "white" + ار -> ئاقار - "to turn white"

كۆك "blue" + ەر -> كۆكەر - "to turn blue"

5. Derivational Suffix - ۇش/ - ۈش/ - ىش / - ش

The derivational suffix - ش / - ىش / - ۇش/ - ۈش/ - derives verb from verbal stems E.g. :

ئوقۇ - "to study" - ش > ئوقۇش "study"

ئۆگەن - "to learn" - ىش > ئۆگىنىش "study , learning"

ئۇر - "to hit" - ۇش > ئۇرۇش "war"

كۆر - "to see" - ۇش > كۆرۈش "sight"

Exercises and Assignments مەشق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Compose the positive , negative and interrogative habitual past tense forms of the verbs given below.

چىگ - ، چۈش - ، قارا - ، تونۇشتۇر - ، ئۆزگەر -

Example :

باق - :

باقاتتىم ، باقاتتۇق، باقاتتىڭ، باقاتتىڭىز ، باقاتتىڭلار ، باقاتتى؛
باقاتتىمىز ، باقاتتۇقمىز ، باقاتتىڭمۇ ، باقاتتىڭىزمۇ ، باقاتتىڭلارمۇ ، باقاتتىمۇ؛
باقامتىم، باقامتۇق، باقامتىڭ، باقامتىڭىز ، باقامتىڭلار ، باقامتى؛
باقمايتتىم، باقمايتتۇق، باقمايتتىڭ، باقمايتتىڭىز ، باقمايتتىڭلار ، باقمايتتى؛
باقمايتتىمىز ، باقمايتتۇقمىز ، باقمايتتىڭمۇ ، باقمايتتىڭىزمۇ ، باقمايتتىڭلارمۇ ، باقمايتتىمۇ؛
باقمامتىم، باقمامتۇق، باقمامتىڭ، باقمامتىڭىز ، باقمامتىڭلار باقمامتى؛

2. Compose the positive , negative and interrogative continuous past tense forms of the verbs given below.

چىگ ـ ، چۇش ـ ، قارا ـ ، تونۇشتۇر ـ ، ئۆزگەر ـ

Example :

باق ـ :

بېقىۋاتاتتىم، بېقىۋاتاتتۇق، بېقىۋاتاتتىڭ، بېقىۋاتاتتىڭىز ، بېقىۋاتاتتىڭلار ، بېقىۋاتاتتى؛
بېقىۋاتاتتىمىز ، بېقىۋاتاتتۇقمۇ ، بېقىۋاتاتتىڭمۇ ، بېقىۋاتاتتىڭىزمۇ ، بېقىۋاتاتتىڭلارمۇ ، بېقىۋاتاتتى؛

بېقىۋاتامتىم، بېقىۋاتامتۇق، بېقىۋاتامتىڭ، بېقىۋاتامتىڭىز ، بېقىۋاتامتىڭلار ، بېقىۋاتامتى؛
باقمايۋاتاتتىم، باقمايۋاتاتتۇق، باقمايۋاتاتتىڭ، باقمايۋاتاتتىڭىز ، باقمايۋاتاتتىڭلار ، باقمايۋاتاتتى؛
باقمايۋاتاتتىمىز ، باقمايۋاتاتتۇقمۇ ، باقمايۋاتاتتىڭمۇ ، باقمايۋاتاتتىڭىزمۇ ، باقمايۋاتاتتىڭلارمۇ ، باقمايۋاتاتتىمۇ؛

باقمايۋاتامتىم، باقمايۋاتامتۇق، باقمايۋاتامتىڭ، باقمايۋاتامتىڭىز ، باقمايۋاتامتىڭلار ، باقمايۋاتامتى؛

بېقىۋاتامايتتىم، بېقىۋاتامايتتۇق، بېقىۋاتامايتتىڭ، بېقىۋاتامايتتىڭىز ، بېقىۋاتامايتتىڭلار ، بېقىۋاتامايتتى؛
بېقىۋاتامايتتىمىز ، بېقىۋاتامايتتۇقمۇ ، بېقىۋاتامايتتىڭمۇ ، بېقىۋاتامايتتىڭىزمۇ ، بېقىۋاتامايتتىڭلار ـ مۇ ، بېقىۋاتامايتتىمۇ؛

بېقىۋاتامامتىم، بېقىۋاتامامتۇق، بېقىۋاتامامتىڭ، بېقىۋاتامامتىڭىز ، بېقىۋاتامامتىڭلار ، بېقىۋاتامامتى؛

3. Read the following dialogues and translate them into English :

1) ــ ھەر كۈنى نامازشام ۋاقتىدا ئۇ ئايال باغچىدا سەيلە قىلىۋاتاتتىمۇ؟
ــ ياق، ئۇ سەيلە قىلىۋاتمايتتى، ئېرىنى كۈتۈۋاتاتتى.
2) ــ سىز ئەتىگەن ئىشقا ماڭغاندا ھاۋا ئۆزگىرىۋاتامتى؟
ــ ھەئە، مەن ئىشقا ماڭغاندا ھاۋا ئۆزگىرىۋاتاتتى.
3) ــ كەچتە ئىشتىن قايتىۋاتقىنىڭىزدا يامغۇر يېغىۋاتامتى؟
ــ ياق، مەن ئىشتىن قايتىۋاتقىنىمدا يامغۇر يېغىۋاتمايتتى.
4) ــ سىز بۇرۇن قەھۋە (coffee) ئىچەتتىڭىزمۇ؟

— هەئە، ئىچەتتىم. لېكىن جىق ئىچمەيتتىم. چۈنكى قەھۋەنى ياخشى كۆرمەيتتىم.

5) — پۇلىڭىز بار بولسا ئۆي ئالامتىڭىز؟

— پۇلۇم بار بولسا ئەلۋەتتە ئۆي ئالاتتىم.

— ياق، ئۆي ئالمايتتىم. ئالدى بىلەن پۈتۈن جاھاننى سەيلە قىلاتتىم.

6) — ئاپىڭىز بېشىغا ياغلىق چىگەمتى؟

— هەئە، ئاپام بېشىغا ياغلىق چىگەتتى.

7) — تۇنۇگۈن سىزنى چاقىرسام كېلەمتىڭىز؟

— چاقىرغان بولسىڭىز كېلەتتىم.

8) — سىلەر ھەر كۈنى كۆرۈشەمتىڭلار؟

— ياق، بىز ھەر كۈنى كۆرۈشمەيتتۇق، ھەپتىدە بىر قېتىم كۆرۈشەتتۇق.

9) — مەن تۇنۇگۈن ساڭا تېلېفون بەرگەندە سەن تېلېۋىزور كۆرۈۋاتاتتىڭمۇ؟

— ياق، تېلېۋىزور كۆرۈۋاتمايتتىم، كىتاب ئوقۇۋاتتىم.

10) — ئۆتكەن ئايدا داداڭ ئىشقا بارمايۋاتامتى؟

— ئۆتكەن ئايدا دادام ئۈچ ھەپتە ئىشقا بارمىدى، ئاپام كېسەل ئىدى، ئاپامغا قاراۋاتاتتى.

4. Translate the following dialogues into Uighur:

1) If I had asked for your car yesterday, would you have given it to me?
I would have given it to you. But I would not have given (you) the new one. I would have given you the old one.

2) Did you use to go to Xinjiang every year?
Yes, I used to go every summer. But I do not go anymore.

3) Were you working yesterday morning?
No, I was not working in the morning.
Yes, I was working in the morning.

4) Were you talking on the phone when I called you last night?
Yes, I was talking on the phone with my friend.
No, I was not talking on the phone. I was writing an e-mail to my friend.

5) Was your grandfather sleeping when your father came back from work?
When my father came back from work, he was playing chess.

5. Compose 5–10 Uighur sentences using habitual and continuous past tenses.

6. Write a short story applying the habitual and continuous past tense forms as possible.

7. Read and translate the following stories with the help of your dictionary.

قىلىدىغان بىرىنچى ئىش

① (1)

ئوقۇتقۇچى: ئەگەر سەن مۇشۇ مەكتەپنىڭ مۇدىرى بولساڭ قىلىدىغان بىرىنچى ئىشىڭ نېمە بولاتتى؟

ئوقۇغۇچى: ئەگەر مەكتەپنىڭ مۇدىرى بولسام ئالدى بىلەن تاپشۇرۇق ۋە ئىمتىھانلارنى ئەمەلدىن قالدۇراتتىم.

(2)

نەسرىدىن ئەپەندىنىڭ باشلىقى بەك پارىخور ئىكەن. بىر كۈنى باشلىق نەسرىدىن ئەپەندىدىن سورايدىكەن:

— ئەگەر سەن مېنىڭ ئورنۇمدا مۇشۇ ئىدارىگە باشلىق بولساڭ ئىدارىنى قانداق باشقۇراتتىڭ؟

نەسرىدىن ئەپەندى دەرھال:

— ئەگەر مەن باشلىق بولسام ئالدى بىلەن ھەممە پارىخورلارنى ئىشتىن بوشىتاتتىم، — دەپ جاۋاب بېرىدىكەن.

---

① This story is adopted from «ساددا خىيال»، ئۇيغۇر تىلى ئوقۇشلۇقى (*Uighur Reader*), The Kashgar Uighur Pblishing House, 2001, p.10.

يىگىرمىنچى دەرس Lesson Twenty

شىنجاڭغا سەپەر

مەن ھەر يىلى جۇڭگوغا باراتتىم، لېكىن شىنجاڭغا بارمىغان ئىدىم. بۇلتۇر ئاۋغۇستتا شىنجاڭغا باردىم. بېيجىڭدىن ئۇرۇمچىگە ئايروپىلان ئۇچ يېرىم سائەتتە باردىكەن، پويىز 48 سائەتتە بارىدىكەن.

بىز ئەتىگەن سائەت سەككىزنىڭ ئايروپىلانى بىلەن يولغا چىقتۇق. چۈشكىچە ئۇرۇمچىگە كەلدۇق. بېيجىڭدە ناشتا قىلمىغان ئىدىم، شۇڭا، چۈشتە مېھمانخانىنىڭ رېستورانىدا ئۇيغۇرچە تاماقلارنى تويغۇچە يېدىم.

ئۇرۇمچىدە ئۇچ كۈن تۇردۇق. تۆتىنچى كۈنى شىنجاڭنى ئايلىنىش ئۈچۈن يولغا چىقتۇق. ئۇرۇمچىدىن تۇرپانغىچە ماشىنا بىلەن باردۇق. تۇرپاندىن قەشقەرگىچە پويىزدا ماڭدۇق. يولدا قاراشەھەر، ئاقسۇ قاتارلىق شەھەرلەرنى كۆردۇق. قەشقەر، ئاتۇش، يەكەن قاتارلىق شەھەرلەرنى ساياھەت قىلغاندىن كېيىن، خوتەنگىچە ئاپتوبۇستا باردۇق.

يازىچە تارىم ئەتراپىدا جىق جايلارنى ئايلاندۇق. كۈز كىرىۋاتاتتى. قار ياغقۇچە غۇلجا، چۆچەك ۋە ئالتايلارنى كۆرەيلى دەپ، خوتەندىن ئالتايغا ئايروپىلاندا باردۇق. ئالتايدىن چۆچەك ۋە غۇلجىغىچە تاكسى كىرا قىلدۇق. غۇلجىدىن سايرام كۆلى بويىغا كەلدۇق. سايرام كۆلىدەك چىرايلىق كۆلنى كۆرمىگەن ئىكەنمەن. ئۇ يەردە ئىككى كۈن تۇردۇق.

بارغان يەردە بىزنى قىزغىن كۈتتى. ئۇيغۇر تائاملىرى بەك تەملىك ئىكەن. ئۇيغۇر تائاملىرى ۋە شىنجاڭنىڭ مېۋىلىرى پۈتۈن جۇڭگو بويىچە مەشھۇر ئىكەن.

شەنبىگىچە

— ئۇيغۇرچە ناخشا ئېيتىشنى بىلەمسىز؟
— نېمە دەيسىز؟ ئۇيغۇر تىلىنى ئەمدى ئۆگىنىۋاتىمەن.
— سىزچە ئۇيغۇر تىلى قىيىنمىكەن؟
— دۇنيادا ئاسان ئىش يوق. لېكىن مېنىڭ قارىشىمچە، ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىنىش ئانچە قىيىن ئەمەس بولسا كېرەك.
— ئۇيغۇرچە كىتابلىرىڭىز بارمۇ؟
— ئۇيغۇرچە كىتابلىرىم جىق ئەمەس. لېكىن مەندە ئۇيغۇرچە ناخشا ـ ئۇسسۇل ۋە كىنو دىسكىلىرى بار، كۆرەمسىز؟
— كۆرەي، قاچان كۆرىمىز؟
— جۈمەگىچە ۋاقتىم يوق. شەنبە كۈنى كۆرەيلىمۇ؟
— ماقۇل. شەنبە كۈنى چۈشكىچە ئازراق ئىشىم بار. چۈشتىن كېيىن بىزنىڭكىدە كۆرۈمدۇق؟
— مەن بارغۇچە سىزلا بىزنىڭكىگە كەلمەمسىز؟
— مەيلى، سائەت ئىككىلەردە كەلسەم بولامدۇ؟
— بولىدۇ. ئەمىسە مەن سىزنى ساقلايمەن.
— شەنبىگىچە خوش، ئەمىسە.

Vocabulary

سۆزلۈك

1. journey , voyage — سەپەر
2. China — جۇڭگو
3. breakfast; breakfast time — ناشتا
4. to eat breakfast — ناشتا قل
5. to revolve , rotate; to go around; to go for stroll — ئايلان
6. a city in the mid-west of Xinjiang — قاراشەھەر
7. a city in the west of Xinjiang — ئاقسۇ
8. a city in the south-west of Xinjiang — يەكەن
9. a city in the south of Xinjing — تارىم
10. name of a river and large desert in southern Xinjiang — ئالتاي
11. a name of a city , region and a mountain in northern Xinjiang — تاكسى
12. taxi — كىرا
13. rent; payment for rent — كىرا قل
14. to rent; to hire a transport — قىزغىن
15. warm , passionate , enthusiastic — تاتام
16. cooked meal — تەملىك (‹تەم + لىك)
17. tasty , delicious (< تەم " taste ") — مېۋە
18. fruit — مەشھۇر
19. famous , distinguished , well known — ناخشا
20. song — ئېيت
21. to tell , to inform; to sing (a song) — دۇنيا
22. world; wealth — ئاسان
23. easy — ئۇسسۇل
24. dance — دىسكا
25. disk (refers CD/VCD/DVD s and computer floppy disks) — ساقلا
26. to wait; to preserve , save; to keep

Garammar

گرامماتىكا

Suffixes چە + and Their Functions

1. The derivational suffix چە +

1.1 Derivational suffix چە + derives adverbs from nominal stems. E.g. :

ئۇيغۇر + چە = ئۇيغۇرچە

ئىنگلىز + چە = ئىنگلىزچە

هازىر + چە = هازىرچە

بۈگۈن + چە = بۈگۈنچە

Uighur > in Uighur

English > in English

now > for now / for the time being

as for today

1.2 However, when it is applied to some personal and demonstrative pronouns, it may require these pronouns to be in the genitive case form. E.g.:

in my opinion	مەن (+ نىڭ) + چە > مەنچە= مېنىڭچە
in your opinion	سەن (+ نىڭ) + چە > سەنچە = سېنىڭچە
in his / her opinion	ئۇ (+ نىڭ) + چە = ئۇنىڭچە

Some other words may take specific forms for such derivation. E.g.:

time > temporarily	ۋاقىت (+ ىن) + چە = ۋاقتىنچە

1.3 A specific averbial form, such as بويىچە (lit: in the length of its body) needs to be mentioned. It is derived from the noun بوي " body, stature; side (of), edger ". The derivational suffix چە + is applied to its 3rd person possessive form بويى. This kind of averbial form is used in the expressions such as: " in accordance with ", " throughout ", " amongst ", " following the pattern of ", etc. E.g.:

ئۇ مەكتەپ بويىچە ئەڭ ياخشى ئوقۇغۇچى.
He is the best student throughout the school.

ھەممە ئىشنى مېنىڭ دېگىنىم بويىچە قىلىشىڭ كېرەك.
You must do everything as I told you (to do).

The following are the examples of such adverbial forms:

winter > during the entire winter	قىش (+ ى) + چە = قىشىچە
winter > during the entire summer	ياز (+ ى) + چە = يازىچە
winter > during the entire autumn	كۈز (+ ى) + چە = كۈزىچە

2. The Limitative Suffix چە +

2.1 The limitative suffix چە + can be applied to verbal nouns and participles (verbal – adjectives) to express the manner or limitation of the action. In most cases, these verbal noun and participles occur in possessive forms. E.g.:

according to my knowledge (about it)	بىل – ىش (+ ىم) + چە = بىلىشىمچە
as you know; as you desire	بىل – گەن (+ ىڭ) + چە = بىلگىنىڭچە

2.2 The limitative suffix + combined with the dative case suffix غا / + قا / + گە creates the suffix compound كىچە / + گىچە / + قىچە / + غىچە which can be applied to a nominal stem denoting the final destination and/or goal. E.g.:

all the way / up to Turpan	تۇرپان + غا + چە = تۇرپانغىچە
(to count) up to hundred	يۈز+ گە + چە = يۈزگىچە (سانا)
until five (o' clock)	(سائەت) بەش + كە + چە = بەشكىچە

2.3 The limitative suffix چە + combined with the verbal noun suffix + غۇ / + قۇ / + گۇ / + كۇ creates the suffix compound غۇچە / – قۇچە / – گۇچە / – كۇچە – which can be applied to positive and nega–

tive verbal stems denoting the final limit of an action in time. E.g. :

Do not leave until I come (back). مەن كەلگۈچە كەتمە.
He will not leave until/unless you go (there). سەن بارمىغۇچە ئۇ كەتمەيدۇ.

This suffix combination can also be used to indicate a change of the action, which can be expressed in English as: " instead of". E.g. :

مەكتەپكە ئاپتوبۇستا بارغۇچە ماشىنىدا بارايلى.

Let's go to school by car, instead of going by bus.

3. The Comparative Suffix + چە

The comparative suffix + چە which can be used interchangeably with the suffix + چىلىك, adds an attributive or adverbial function to a nominal stem, which may occur in possessive or genitive form, denoting a comparison or limit of quantity or quality of compared items or actions. E.g. :

مەن ئۇيغۇر تىلىنى سەنچە (= سەنچىلىك) بىلمەيمەن.

I do not know Uighur as much as you do.

مېنىڭمۇ سېنىڭ پۇلۇڭچە (= پۇلۇڭچىلىك) پۇلۇم بار.

I also have as much money as you have.

سەنمۇ ئۇنىڭچىلىك ئال، بەك جىق ئالما.

You also take as much as he (has taken). Do not take too much.

Exercises and Assignments مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Read and translate the following sentences into English :

1) بۇ گەپلەرنى ھازىرچە ئۇنىڭغا دېمەڭ.
2) بىز سىنىپتا مۇئەللىمنىڭ سوئاللىرىغا ئۇيغۇرچە جاۋاب بېرىمىز.
3) ياشانغان ئايال ھەر كۈنى ئېرى كەلگۈچە ئۇنى ئاپتوبۇس بېكىتىدە ساقلايتتى.
4) ئۇ ئايال ئېرى كەلمىگۈچە كەتمەيتتى.
5) قىشچە بىر كۈنمۇ دەم ئالمىدىم.
6) ئايروپىلان سىئاتلدىن بېيجىڭگىچە قانچە سائەت ئۇچىدۇ؟
7) دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ شەھەر قەيەردە؟
8) سىلەرنىڭ ئۆيۈڭلارچىلىك ئۆينى قانچە پۇلغا ئېلىش مۇمكىن؟
9) سېنىڭچە بۇگۈن يامغۇر ياغارمۇ؟
10) مۇئەللىمنىڭ ئېيتقىنچە، تارىم دۇنيا بويىچە ئۇچىنچى چوڭ قۇملۇق (desert) ئىكەن.
11) مەيلى، سېنىڭ دېگىنىڭچە قىلايلى.
12) بۇ ئىسسىقتا تۇرپانغا بارغۇچە، ئالتايغا بارساڭ ياخشى ئەمەسمۇ؟

2. Translate the following sentences into Uighur

1) Instead of buying a house with this money, let me go around the world.
2) I used to work until noon. Now I work until 4 o'clock in the afternoon.
3) The entire summer I worked in a company.
4) It had been raining for 3 days until yesterday.
5) It is not too far from our home to (lit.: up to) the school.
6) I have not much work to do until Friday.
7) There are only two weeks left until examination.
8) That is all for today. (= Let's do this much for today).
9) He speaks very well in Uighur.
10) You do not know him as I do.

3. Convert the words below into چە + forms and make sentences :

ناشتا، كىرا قىل ـ، ساقلا ـ، تارىم، بۇگۈن، يەكەن، چۈش ـ

4. Read and translate the short story below with the help of your dictionary.

ئونغىچە

كەچتە يەنە تاماشىغا كېتىۋاتقان ھاراقكەشكە ئۇنىڭ خوتۇنى يالۋۇرىدىكەن:
ـ سائەت ئونغىچە قايتارسىز ـ ھە؟ يالغۇز قورقىدىكەنمەن.
ـ خاتىرجەم بول، ئونغىچە كېلىمەن، ـ دەپ جاۋاب بېرىدىكەن ھاراقكەش. ئۇ كېچىچە ھاراقكەشلەر بىلەن ئىچىدىكەن دە، ئەتىسى ئەتىگەن سائەت ئوندا ئۆيىگە كېلىدىكەن.
ـ توۋا، ئاخشام كەتكەن ئىدىڭىز، ئەمدى كېلىۋاتىسىزغۇ! ـ دەپ خوتۇنى ئۇنىڭغا خاپا بولسا:
ـ ھە، نېمە ۋارقىرايسەن؟ ئۆزۈڭ سائەت ئونغىچە كەل دېمىدىڭمۇ؟ ـ دەيدىكەن ھاراقكەش.

5. Read the following idioms with the help of your dictionary and try to match these idioms with corresponding ones in English :

1) بىكار يۈرگۈچە، بىكار ئىشلە.
2) ئۆزۈڭنى خار قىلغۇچە، كۆچۈڭنى خار قىل.
3) پۇل تاپقۇچە، دوست تاپ.

6. Compose a short story or a dialogue aplying چە + forms.

يىگىرمە بىرىنچى دەرس Lesson Twenty - One

نېمە قىلماقچى؟ ①

بىر يانچۇقچى شەھەرنىڭ ئۆيىگە كەلسە، ئۇ «مودا كىيىملەر» ژۇرنىلىنى ئوقۇماقتا ئىدى. ھەيران بولغان يانچۇقچى شەھەرنىكىدىن:

— ھە، نېمە قىلماقچىسەن؟ كەسپىڭنى ئۆزگەرتمەكچىمۇ؟ ئەمدى سەيپۇڭ بولاي دەمسەن؟ — دەپ سورايدىكەن.

— نېمە دەيسەن؟ بۇ يىل مودا بولمىغان يېڭى كىيىملەرنىڭ يانچۇقلىرىنى تەتقىق قىلماقتىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىدىكەن شەھەرلىك.

كىمنى سايلىماقچى؟ ②

ئامېرىكىدا سايلام بولۇۋاتقاندا بىر موماي يەنە بىر مومايدىن سورايدىكەن:

— سىز كىمنى سايلىماقچى؟

— ھېچكىمنى سايلىماقچى ئەمەسمەن.

— نېمە ئۈچۈن؟

— نامزاتلارنىڭ ئىچىدە بىرمۇ ئايال كىشى يوق ئىكەن.

— سىز ئايال كىشىنى سايلىماقچىمۇ؟

— ھەئە، بىر ئايال كىشىنى سايلىماقچىمەن.

— بۇ مۇمكىن ئەمەس.

— نېمە ئۈچۈن؟

— بۇنىڭ سەۋەبى ناھايىتى ئاددىي، ئەگەر سىز سايلىماقچى بولغان ئايال بەك سەت بولسا ئۇنى ئەرلەر سايلىمايدۇ، ئەگەر سىز سايلىماقچى بولغان ئايال بەك چىرايلىق بولسا ئۇنى ئاياللار سايلىمايدۇ. شۇڭا قانداق بولسىمۇ ئۇ بەربىر سايلانمايدۇ.

كىمگە تەگمەكچى؟

بىر بايۋەچچە بىر ساھىبجامال قىزنى ياخشى كۆرىدىكەن ۋە ئۇ قىزغا ئۆيلەنمەكچى بولىدىكەن. لېكىن قىز ئۇنىمايدىكەن. بىر كۈنى بايۋەچچە ھېلىقى قىزغا:

— سىز مەندەك بايىنىڭ بالىسىغا تەگمىسىڭىز، كوچىدىكى بىكار تەلەپلەرگە تەگمەكچىمۇسىز؟ — دەپ دوق قىلىدىكەن. قىز:

— ئەگەر مەن كوچىدىكى بىكار تەلەپلەرگە تەگمەكچى بولسام، ئالدى بىلەن سىزگە تەگمەمتىم؟ — دەپ جاۋاب بېرىدىكەن.

---

① This story is adapted from «باش قاتۇرۇش» ئۇيغۇر تىلى ئوقۇشلۇقى (*Uighur reader*), The Kashgar Uighur Publishing House, 2001, P.58.

② This story is adapted from ئۇيغۇر تىلى ئوقۇشلۇقى (*Uighur Reader*), The Kashgar Uighur Publishing House, 2001, p.4.

Vocabulary　　سۆزلۈك

1. pocket	يانچۇق
2. a pick – pocket (< يانچۇق "pocket")	يانچۇقچى (يانچۇق + چى)
3. partner, companion	شېرىك
4. fashion	مودا
5. surprised, astonished, shocked	ھەيران
6. to be surprised, amazed	ھەيران بول –
7. major; specialty; subject	كەسىپ
8. to change, to alter (causative of ئۆزگەر "to change")	ئۆزگەرت – (ئۆزگەرت – ت –)
9. tailor (from Chinese 裁缝)	سەيپۇك
10. research; studies	تەتقىق
11. to research; to study	تەتقىل قىل –
12. to elect, vote (for)	سايلا –
13. election$_{n.}$ (< – سايلا "to elect" $_{v.}$)	سايلام (‹سايلا – م)
14. to be elected (passive of – سايلا "to elect" $_{v.}$)	سايلان – (‹ سايلا – ن –)
15. candidate (for election)	نامزات
16. reason, cause	سەۋەب
17. simple; ordinary	ئاددىي
18. ugly; bad	سەت
19. no matter how/what	قانداق بولسىمۇ
20. anyway	بەربىر
21. to touch; to marry (of a woman)	تەگ –
22. son of a rich man; playboy	بايۇەچچە
23. (extremely) beautiful, handsome	ساھىبجامال
24. to marry (*reflexive of* – ئۆيلە < ئۆي "home")	ئۆيلەن – (‹ ئۆي + لە – ن –)
25. a loafer	بىكار تەلەپ
26. threat, menace	دوق
27. to threaten	دوق قىل –

Grammar　　گرامماتىكا

1. The Progressive ماقتا – / مەكتە – Form of the Verb and its Function

1.1 The function of the progressive suffix ماقتا – / مەكتە – is similar to that of the continuous suffix – ۋات –, denoting that the action is in progress. The ماقتا – / مەكتە – form is more literary than the continuous form.

However, the two forms do have a slight difference in meaning in certain

contexts. The ـ ماقتا / ـ مەكتە form emphasizes the progress of the action during a certain period of time, and the ـ ۋاتـ form emphasizes the process of the progress.

Compare:

كىتاب ئوقۇماقتىمەن. *(At the moment) I am (in the state of) reading a book.*

كىتاب ئوقۇۋاتىمەن. *I am (in the process of) reading a book.*

1.2 The suffix ـمەكتە/ـماقتا is applied only to the positive stem of the verb. E.g.:

مەن: ئوقۇ ـ ماقتا ـ مەن〉 ئوقۇماقتىمەن؛ كۆ ـ رەكتە ـ مەن〉 كۆرمەكتىمەن؛

بىز: ئوقۇ ـ ماقتا ـ مىز〉 ئوقۇماقتىمىز؛ كۆ ـ رەكتە ـ مىز 〉 كۆرمەكتىمىز؛

سەن: ئوقۇ ـ ماقتا ـ سەن〉 ئوقۇماقتىسەن؛ كۆ ـ رەكتە ـ سەن〉 كۆرمەكتىسەن

سىز: ئوقۇ ـ ماقتا ـ سىز〉 ئوقۇماقتىسىز؛ كۆ ـ رەكتە ـ سىز〉 كۆرمەكتىسىز

سىلەر: ئوقۇ ـ ماقتا ـ سىلەر〉 ئوقۇماقتىسىلەر؛ كۆ ـ رەكتە ـ سىلەر〉 كۆرمەكتىسىلەر

ئۇ / ئۇلار: ئوقۇ ـ ماقتا ـ 〉 ئوقۇماقتا؛ كۆ ـــ رەكتە ـ〉 كۆرمەكتە؛

1.3 The 1st and 3rd person progressive forms are more commonly used. The 2nd person forms are rarely used.

1.4 Generally, in an interrogative form the progressive is not used. Instead, the continuous aspect form is used to express a question.

1.5 The suffix ـماقتا / ـمەكتە is a combination of the verbal-noun suffix ـ ماق / + ـمەك and the locative case suffix تا / + تە +. In contrast to the verbal feature of the continues form, the progressive form takes on a nominal character. Therefore, no verbal endings can be attached after ـمەكتە / ـماقتا.

1.5.1 The particle ئىدى can be applied to indicate the past tense when it is in the predicative position in the sentence.

Compare the following sentences:

He is reading the "Fashion Dresses" magazine.

ئۇ «مودا كىيىملەر» ژۇرنىلىنى ئوقۇماقتا.

He was reading the "Fashion Dresses" magazine.

ئۇ «مودا كىيىملەر» ژۇرنىلىنى ئوقۇماقتا ئىدى.

1.5.2 The negation of this nominal form of the verb can only be composed by application of the nominal negative particle ئەمەس. However, the negative form of the progressive is normally not used, except in certain literary context.

2. The Intentional Mood Form of the Verb

2.1 The intentional mood form of the verb is constructed by applying the compound suffix ـمەكچى / ـ ماقچى to the positive stem of the werb. E.g.:

(مەن) بارماقچى = بارماقچىمەن
(بىز) بارماقچى = بارماقچىمىز
(سەن) بارماقچى = بارماقچىسەن
(سىز) بارماقچى = بارماقچىسىز
(سىلەر) بارماقچى = بارماقچىسىلەر
(ئۇ/ئۇلار) بارماقچى = بارماقچى

(مەن) كۆرمەكچى = كۆرمەكچىمەن
(بىز) كۆرمەكچى = كۆرمەكچىمىز
(سەن) كۆرمەكچى = كۆرمەكچىسەن
(سىز) كۆرمەكچى = كۆرمەكچىسىز
(سىلەر) كۆرمەكچى = كۆرمەكچىسىلەر
(ئۇ/ئۇلار) كۆرمەكچى = كۆرمەكچى

2.2 The intentional mood form of the verb expresses the intention, desire or objective of the speaker toward the action. E.g.:

I want (I intend) to vote for a woman. بىر ئايال كىشىنى سايلىماقچىمەن.

Who do you want to marry? كىمگە تەگمەكچىسىز؟

2.3 The suffix -ماقچى / -مەكچى is a combination of the denominal derivational suffix +چى and the verbal-noun suffix -مەك / -ماق +, which results in a nominal character.

2.3.1 Due to its nominal character, the intentional mood form can only be negated by the particle ئەمەس, which can be followed by nominal personal endings. E.g.:

(مەن) بارماقچى ئەمەس = بارماقچى ئەمەسمەن
(بىز) بارماقچى ئەمەس = بارماقچى ئەمەسمىز
(سەن) بارماقچى ئەمەس = بارماقچى ئەمەسسەن
(سىز) بارماقچى ئەمەس = بارماقچى ئەمەسسىز
(سىلەر) بارماقچى ئەمەس = بارماقچى ئەمەسسىلەر
(ئۇ / ئۇلار) بارماقچى ئەمەس = بارماقچى ئەمەس

2.3.2 For the same reason, the particle ئىدى is used to indicate the past tense when it is in the predicative position in the sentence. The particle ئىدى can be written connected to the preceding constituent.

Compare the following forms:

Past-positiv	Past-negative
بارماقچى ئىدىم = بارماقچىدىم	بارماقچى ئەمەس ئىدىم = بارماقچى ئەمەسىدىم
بارماقچى ئىدۇق = بارماقچىدۇق	بارماقچى ئەمەس ئىدۇق = بارماقچى ئەمەسىدۇق
بارماقچى ئىدىڭ = بارماقچىدىڭ	بارماقچى ئەمەس ئىدىڭ = بارماقچى ئەمەسىدىڭ
بارماقچى ئىدىڭىز = بارماقچىدىڭىز	بارماقچى ئەمەس ئىدىڭىز = بارماقچى ئەمەسىدىڭىز
بارماقچى ئىدىڭلار = بارماقچىدىڭلار	بارماقچى ئەمەس ئىدىڭلار = بارماقچى ئەمەسىدىڭلار
بارماقچى ئىدى = بارماقچىدى	بارماقچى ئەمەس ئىدى = بارماقچى ئەمەسدى

2.4 Interrogative Forms of the Intentional Mood

Interrogative forms of the intentional mood are constructed by application of the interrogative particle مۇ – .

See the charts below :

Future interrogatives :

Future–negative–interrogative	Future–positive–interrogative
(مەن) بارماقچى ئەمەسمۇ = بارماقچى ئەمەسمەنمۇ	(مەن) بارماقچىمۇ = بارماقچىمەنمۇ
(بىز) بارماقچى ئەمەسمۇ = بارماقچى ئەمەسمىزمۇ	(بىز) بارماقچىمۇ = بارماقچىمىزمۇ
(سەن) بارماقچى ئەمەسمۇ = بارماقچى ئەمەسسەنمۇ	(سەن) بارماقچىمۇ = بارماقچىمۇسەن
(سىز) بارماقچى ئەمەسمۇ = بارماقچى ئەمەسسىزمۇ	(سىز) بارماقچىمۇ = بارماقچىمۇسىز
(سىلەر) بارماقچى ئەمەسمۇ = بارماقچى ئەمەسسىلەرمۇ	(سىلەر) بارماقچىمۇ = بارماقچىمۇسىلەر
(ئۇ/ئۇلار) بارماقچى ئەمەسمۇ = بارماقچى ئەمەسمۇ	(ئۇ/ئۇلار) بارماقچىمۇ = بارماقچىمۇ

Past interrog atives :

Past–negative–interrogative	Past–positive–interrogative
بارماقچى ئەمەس ئىدىممۇ = بارماقچى ئەمەسمىدىم	بارماقچى ئىدىممۇ = بارماقچىمىدىم
بارماقچى ئەمەس ئىدۇقمۇ = بارماقچى ئەمەسمىدۇق	بارماقچى ئىدۇقمۇ = بارماقچىمىدۇق
بارماقچى ئەمەس ئىدىڭمۇ = بارماقچى ئەمەسمىدىڭ	بارماقچى ئىدىڭمۇ = بارماقچىمىدىڭ
بارماقچى ئەمەس ئىدىڭلارمۇ = بارماقچى ئەمەسمىدىڭلار	بارماقچى ئىدىڭىزمۇ = بارماقچىمىدىڭىز
بارماقچى ئەمەس ئىدىمۇ = بارماقچى ئەمەسمىدى	بارماقچى ئىدىڭلارمۇ = بارماقچىمىدىڭلار
	بارماقچى ئىدىمۇ = بارماقچىمىدى

Pay attention to the following :

a. Personal endings are omitted when personal pronouns are used initially;

b. Different positions of 2nd person personal endings in future–positive;

c. Different positions of the interrogative particle مۇ *– in the past interrogative forms , as well as its connection with the particle* ئىدى *when it precedes the latter.*

Exercises and Assignments **مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار**

1. Compose positive and negative present/past progressive forms of the following verbs in all persons :

سايلا – ، ئۆزگەر – ، قۇي – ، كۈت – ، ياردەملەش – ، چىق – ، سۈرۈشتۈر

2. Compose positive and negative present/past intentional mood forms of the following verbs in all persons

بار – ، ماڭ – كەت – ، كەل – ئۇچ – ، چۈش – ، تۇر – ، باشلا – ، سايلان –

3. Read and translate the following sentences into English :

(1) ئەتە نېمە قىلماقچىسەن؟
(2) (مەن) كەسپىمنى ئۆزگەرتمەكچى ئەمەسمەن.
(3) قەيەرگە بارماقچى بولسىڭىز شۇ يەرگە بېرىڭ.
(4) ئۇلار ئۇرۇمچىگە قاچان ماڭماقچى؟
(5) (سىز) تېلېفون بەرمەكچىمىدىڭىز؟
(6) ئۇيغۇر تىلى قانداق قىيىن بولسىمۇ ئۆگەنمەكچىمۇسىز؟

(7) (سەن) قەشقەرگە بارماقچى ئەمەسمىدىڭ؟
(8) سەيلىگە چىقاي دېسەم يامغۇر قاتتىق ياغماقتا ئىدى.
(9) بىز ئۇنى سايلىماقچى ئەمەسدۇق.
(10) پۈتۈن دۇنيا بويىچە ھاۋا قاتتىق ئۆزگەرمەكتە.

4. Translate the following sentences into Uighur :

1) If you want to buy an old car , buy mine.
2) Does she want to marry that loafer ?
3) Do the pick-pockets want to change their profession ?
4) Do you want to threaten me ?
5) What do you want to study in Tarim ?
6) I want to buy an ordinary house.
7) I am not going to leave now.
8) Did you not want to call me first ?
9) We wanted to go to their home , but they were not home (as we learned).
10) The storm was blowing hard that night.

5. Compose 5 – 10 sentences in the intentional mood using the new verbs in this lesson.

6. Write a composition applying the progressive and intentional forms of the verbs as possible.

7. Read the following with the help of your dictionary.

ئۆي ئىجارىگە ئېلىش

ئەكىبەرنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئۆي ئىزدەۋاتقان كۈنلەردە بىرى ئۆيىنى ئىجارىگە بەرمەكچى ئىكەن. ئۇلار شۇ ئۆينى كۆرۈش ئۈچۈن بارىدىكەن. لېكىن ئېلاندا: «بۇ ئۆينى بالىسى يوق كىشىلەرگە ئىجارىگە بەرمەكچى» دەپ يېزىلغان ئىكەن. ئەكىبەرنىڭ ئاتا ـ ئانىسى بۇنى كۆرگەندىن كېيىن: «بىزنىڭ بالىمىز بار. بىزگە بەرمەيدىكەن» دەپ كېتىدىكەن. ئاتا ـ ئانىسىدىن بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئەمدى توققۇز ياشقا كىرگەن ئەكىبەر ئۆينى ئىجارىگە بەرمەكچى بولغان ھېلىقى ئادەمنىڭ يېنىغا بارىدە- كەن ـ دە:

ـ ئۆيىڭىزنى مەن ئىجارىگە ئالاي. مېنىڭ بالام يوق، ئاتا ـ ئانام بار، ـ دەيدىكەن.

① This anecdote is adapted from «كۈنده بىر كۈلكه» (A laughter a Day), Xinjiang People's Health Publishing House, 2003, Urumqi. V.1, p.67

يىگىرمە ئىككىنچى دەرس Lesson Twenty-Two

«كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس»

ئادەم ياش ۋاقتىدا ئاجايىپ خىياللارنى قىلىدىكەن. قېرىغاندا ئويلانساڭ، بۇ خىياللار قىزىق تۇيۇلىدىكەن.

مەن يېڭى ئۆيلەنگەن كۈنلەردە شۇنداق خىياللارنى قىلاتتىم:

بىر ئوغلۇم بولسا، ئوغلۇم ئۇچۇن چىرايلىق بىر بۆشۈك ياساتسام، ئوغلۇمنىڭ تىلى چىقسا، مەن ھەر قېتىم ئىشىكتىن كىرگەندە «دادا! دادام!» دەپ ئالدىمغا يۈگۈرسە، مەن ئۇنى ئەركىلەتسەم، ئويناتسام، كۈلدۈرسەم ..... ئوغلۇمغا بېيجىڭ، شاڭخەيلەردىن ئېسىل ئويۇنچۇقلارنى ئالدۇرسام، بالام مەكتەپ يېشىغا يەتكەندە ئۇنى شەھەر بويىچە ئەڭ ياخشى مەكتەپتە ئوقۇتسام، كېيىن ئۇنى مەملىكەت بويىچە ئەڭ ئالىي ئۇنىۋېرسىتېتلاردا، ھەتتا چەت ئەللەردە ئوقۇتسام. ئوغلۇم كاتتا ئالىم بولسا، بىزگە چەكسىز شادلىقلار كەلتۈرسە. كېيىن ئوغلۇمنى ئۆيلىسەم، چوڭ توي قىلسام .....

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئارزۇلۇق ئوغلۇمۇ تۇغۇلدى. ئايلار، يىللار ئۆتتى. ئىككىنچى بالام — قىزىمۇ تۇغۇلدى. ئۇنىڭغىمۇ مەخسۇس بۆشۈك ياساتقۇزدۇم. ياپونىيە، رۇسىيە، گېرمانىيە، فرانسىيە ۋە ئامېرىكىلاردىن ئېسىل قونچاقلارنى ئالدۇردۇم.

ئىككى بالامنى ياخشى يەسلىلەردە باقتۇردۇم، ياخشى مەكتەپلەردە ئوقۇتتۇم.

يىللار ئۇچقاندەك تېز ئۆتتى. بالىلار چوڭ بولدى. ئون يىل ئىلگىرى ئوغلۇمنى ئۆيلىدىم. بەش - خورازلار «بوۋا ... بوۋا ... » غىمۇ تويدۇردى.

ئاپام دائىم: «كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس» دەيتتى. راست ئىكەن. ھايات ماڭا ھەممە «تاغ» لارنى كۆرسەتتى.

مانا ئەمدى ئۆزۈمنىڭ يېشىمغا بىر يەرگە يەتتى. تەقدىر ماڭا ئەمدى قايسى «تاغ» لارنى كۆرسىتىدۇ؟ ئۇنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ.

ياقتۇرۇلمىغان يىگىت

— ئۇ يىگىتنى ياقتۇرمىدىڭمۇ؟
— ئۇ گومۇشنىڭ نېمىسىنى ياقتۇرىمەن؟
— بىر ئوبدان بالىغۇ؟ پاكىز كىيىنگەن .....
— ئوغۇل بالا دېگەن پاكىز كىيىنسىلا بولامدۇ؟
— ئۇ ئەقىللىق .....
— ئەقلى قۇرۇسۇن!
— ئۇ ئەدەپلىك .....
— ئەدەپىنى نەگە ئاپارسا ئاپارسۇن!
— ئەمىسە ئۇ يىگىتنىڭ نېمىسىنى ياراتمىدىڭ؟
— ئۇ بىر نېمەڭ ئادەمنىڭ ئىچىنى پۈشۈرىدىغان «قۇتادغۇبىلىگ» بىلەن ئادەمنى زېرىكتۈرىدىغان «ناۋايى شېئىرلىرى» دىن باشقىنى بىلمەيدىكەن. يا ئادەمنى ئوينىتىشنى بىلمەسە، يا قىزىق گەپلەر بىلەن ئادەمنى كۈلدۈرۈشنى بىلمەسە.
— مۇنداق دە؟ مەيلى. سېنى كەچكىچە ئوينىتىدىغان بىكار تەلەپتىن بىرنى تاپارسەن.

Vocabulary

سۆزلۈك

1. mountain — تاغ
2. far , distant — يىراق
3. amazing , curious , extraordinary , wonderful — ئاجايىپ
4. to get/grow old — قېرى -
5. *reflexive of* –ئويلا " to think , consider " — ئويلان - (ئويلا - ن -)
   reflexive-causative of –ئويلا " to think , consider " — ئويلاندۇر - (ئويلا - ن - دۇر -)
6. *passive of* – تۇي " to feel , sense , notice " — تۇيۇل - (تۇي - ۇل -)
7. longed for; loved (< ئارزۇ " *wish , desire , hope* ") — ئارزۇلۇق (ئارزۇ + لۇق)
8. cradle , baby bed — بۆشۈك
9. *causative of* – ياسا " *to make , build; fix; decorate* " — ياسات - (ياسا - ت -)
   double causative of – ياسا — ياساتقۇز - (ياسا - ت - قۇز-)
10. to begin to speak (of a child) — تىلى چىق -
11. time (occurrence of an action); occasion — قېتىم
12. to run; rush; hurry — يۈگۈر -
13. to amuse someone with soft touches or words — ئەركىلەت - (ئەركىلە - ت -)
14. *causative of* –ئوينا " *to play* " — ئوينات - (ئوينا - ت -)
15. *causative of* – كۈل " *to laugh* " — كۈلدۇر - (كۈل - دۇر -)
16. the largest Chinese city on the east coast — شاڭخەي
17. toy (< ئويۇن " *play; game* ") — ئويۇنچۇق (ئويۇن + چۇق)
18. to get (*causative of* – ئال " *to take; buy; get* " — ئالدۇر - (ئال - دۇر -)
19. to reach; to be enough — يەت -
20. to teach; to send... to school (causative of – ئوقۇ) — ئوقۇت - (ئوقۇ - ت -)
21. country; nation — مەملىكەت
22. high; lofty; of a high quality/standard — ئالىي
23. even , even though — ھەتتا
24. foreign country — چەت ئەل
25. big , great , tremendous — چەكسىز (چەك + سىز)
26. endless , infinite , boundless (< چەك " *limit* ") — كەلتۇر - (كەل - تۇر -)
27. to bring; to offer (<causative of – كەل " *to come* ") — توي
28. wedding; celebration ceremony; festival — توي قىل -
29. to get married; to arrange a weddig/festival — مەخسۇس
30. special; especially — ياپونىيە
31. Japan — رۇسىيە
32. Russia — گېرمانىيە
33. Germany — فرانسىيە
34. France — قورچاق
35. doll , puppet — يەسلى

باقتۇر - (‹باق - تۇر -)

ئىلگىرى (= بۇرۇن)

كەين

نەۋرە

چۈجە - خوراز

تويدۇر - (‹توي - دۇر -)

دائىم

ھايات

كۆرسەت - (‹كۆر - سەت -)

تەقدىر

قايسى

ياقتۇر - (‹ياق - تۇر-)

گومۇش

پاكىز

كىيىن - (‹كي - ىن -)

ئەقىل * (ئەقلىم، ئەقلىڭ، ئەقلى ...)

ئەقىللىق (‹ئەقىل + لىق)

قۇرۇ -

ئەدەپلىك (‹ئەدەپ + لىك)

ئاپار -

يارات - (‹يارا - ت -)

پۇشۇر - (‹پۇش - ۇر-)

«قۇتادغۇبىلىگ»

زېرىكتۇر - (‹زېرىك - تۇر -)

ناۋايى

شېئىر

يا ... يا ...

تاپ -

36. kindergarten
37. *causative of* -باق " to take care; feed; raise "
38. before
39. back, behind
40. grandchild
41. a chick-cock, used to describe little children who are noisy
42. causative of -توي " to be full; to have enough; hate "
43. always
44. life; alive
45. to show (< *causative of* -كۆر " *to see* ")
46. destiny, fate
47. which, which one
48. to like; enjoy (*causative of* -ياق " *to be pleased with* ")
49. slow, dull; dolt
50. clean; pure
51. to get dressed (reflexive of -كي " *to put on, to wear* "
52. intelligence, wisdom
53. smart; clever (< ئەقىل " *intelligence, wisdom* ")
54. to dry; to dry up
55. courteous (< ئەدەپ " *manners, courtesy* ")
56. to carry over; to take away
57. to like (causative of -يارا " *to be liked; to be suitable* ")
58. causative of -پۇش " to be unhappy/worried/bored "
59. a literary master-piece by Yusuf Has Hajib of 11th century
60. to bore, annoy (*causative of* -زېرىك " *to be bored* ")
61. a distinguished Turkic poet of 15th century
62. poem
63. either... or...; neither ... nor...
64. to find

Grammar گرامماتىكا

I Voice Forms of the Verb

1. Passive voice

1.1 The passive voice form of the verb is constructed by applying the passive voice suffix - ل / - ىل / - ۇل / - ۈل to the positive stem of the verb according to the phonetic status of the final syllable. That is :

to read > to be read	ئوقۇ - ل - 〉 ئوقۇل -
to search > to be searched	ئىزدە - ل - 〉 ئىزدەل -
to write > to be written	ياز - ىل - 〉 يېزىل -
to study > to be studied	ئۆگەن - ىل - 〉 ئۆگىنىل -
to add > to be added	قوش - ۇل - 〉 قوشۇل -
to give birth > to be born	تۇغ - ۇل - 〉 تۇغۇل -
to see > to be seen	كۆر - ۈل - 〉 كۆرۈل -
to wait (on) > to be entertained	كۈت - ۈل - ، كۈتۈل -

However , if the final syllable of the verb contains the consonant ل , the passive voice suffix - ل - / - ىل - / - ۇل - / - ۈل - takes the form of - ن - / - ىن - / - ۇن - / - ۈن - accordingly :

to start > to be started	باشلا - ن - ، باشلان -
to speak > to be spoken	سۆزلە - ن - ، سۆزلەن -
to do > to be done	قىل - ىن - ، قىلىن -
to take > to be taken	ئال - ىن - ئېلىن -
to divide > to be divided	بۆل - ۈن - ، بۆلۈن -

Notes :

(1) The passive voice suffix can only be added to transitive verbs.

(2) When the passive voice suffix ل - ° / ن - ° is added to the verbs - دە 'to say' - يە 'to eat' and - يۇ 'to wash' , an extra consonant - ي - is inserted before the voice suffix. See the examples below :

to say > to be said	دە - (ي) - ىل - ، دېيىل - (not :- دەل)
to eat > to be eaten	يە - (ي) - ىل - يېيىل - (not: - يەل)
to wash > to be washed	يۇ - (ي) - ۇل - ، يۇيۇل - (not :- يۇل)

1.2 The passive voice denotes that the grammatical subject of the verbal phrase is the recipient (object) of the action. Functionally it is the same as the passive tense form in English.

مەن بۇ كىتابنى بۇلتۇر يازغان. < > بۇ كىتاب بۇلتۇر يېزىلغان.

This book was written last year (by me). < > *I wrote this book last year.*

2. The Reflexive Voice

2.1 The reflexive voice form of the verb is constructed by applying the reflexive voice suffix -ن- / -ىن- / -ۇن- / -ۈن- to the positive stem of the verb according to the phonetic status of the final syllable. E.g. :

ياسا - ن - > ياسان -
كىي - ىن - > كىيىن -
يۇ (ي) - ۇن - > يۇيۇن -
كۆت - ۈن - > كۆتۈن -

to make > to make oneself up; to dress up
to dress > to get oneself dressed
to wash > to wash oneself
to wait (on) > to take care of oneself

Compare the reflexives above with the passives below :

ياسا - ل - > ياسال -
كىي - ىل - > كىيىل -
يۇ (ي) - ۇل - > يۇيۇل -
كۆت - ۈل - > كۆتۈل -

to make > to be made
to dress > to be dressed/put on (of a clothing)
to wash > to be washed
to wait (on) > to be entertained

Note that the reflexive forms of certain verbs may occur in the -ل°- form (like the passive) rather than in the -ن°- form. For Example :

ئاچ - ىل - > ئېچىل -
ئاچ - ىل - > ئېچىل -

to open > to be opened passive
to open > to be open (e.g. emotionally) reflexive

Such -ل°- forms of the reflexive and the -ن°- forms of the passive cause certain overlapping in the two forms. The semantic distinction depends on the context.

2.2 The reflexive voice indicates that the subject of the action is also the recipient (the object) of the action.

ئۇ تويغا بېرىش ئۈچۈن چىرايلىق كىيىندى.

She dressed nicely to go to the wedding.

3. The Reciprocal Vice

3.1 The reciprocal voice form of the verb is constructed by applying the reciprocal voice suffix -ش- / -ىش- / -ۇش- / -ۈش- to the positive stem of the verb according to the phonetic status of the final syllable. For ecample :

to speak > to speak with/to each other سۆزلەش - > سۆزلە - ش -

to write > to write to each other or together يازىش - > يازىش -

to wash > to wash with/helping someone يۇيۇش - > يۇ (ي) - ۇش -

to see > to meet each other; to see together كۆرۈش - > كۆر - ۇش -

3.2 The reciprocal voice expresses the mutual or common action of two or more subjects.

دوستۇم بىلەن كومپيۇتېردا خەت يېزىشىمىز.

My friend and I write to each other by computer.

4. The Causative Voice

4.1 The causative voice form of the verb denotes the completion of the action through another object or causing the completion of the action by other means.

قىزىم ئۇچۇن ئامېرىكىدىن ئېيسىل قورچاقلارنى ئالدۇردۇم.

I (made/caused) precious dolls to be brought from America for my daughter

4.2 The construction of the causative form is rather complex. Therearefour different sets of suffixes which , in accordance with the phonetic status of the final syllable , are applied to the positive stem of the verb. They are :

(1) -ۇر / -ۈر ;

(2) -ت- ;

(3) -غۇز/ -قۇز / -گۇز / -كۈز- ;

(4) -دۇر / -دۈر/ تۇر/ -تۈر- ;

4.2.1 The suffix -ۇر/ -ۈر- is applied to the verbs ending in the consonant چ:

to make/ cause /allow someone to open ئاچ - ۇر - > ئاچۇر

to make/cause/allow someone to fly ئۇچ - ۇر -> ئۇچۇر -

to have/cause/allow someone to drink ئىچ - ۇر - > ئىچۇر -

4.2.2 The suffix - ت -can be applied to verbs of two or more syllables ending in any vowel or consonants ر or ي :

to make/cause someone to read/study ئوقۇ - ت -> ئوقۇت -

invite someone through someone else چاقىر - ت -> چاقىرت -

to cause to get less/lower پەسەي - ت -> پەسەيت -

Exceptions :

(1) The causative form of the verb –كۆر 'to see' is rather unique :

to see > to cause someone to see = to show كۆر – > كۆرسەت –

(2) The following verbs ended in the consonant ر but do not follow this rule and require the suffix of group (3), i.e. –غۇز/–قۇز/–گۇز/–كۇز :

to make/cause/allow someone to sit ئولتۇر – غۇز – > ئولتۇرغۇز –

to make/cause/allow someone to take over ئاپار – غۇز – > ئاپارغۇز –

to have/cause/allow someone to bring in ئەكىر – گۇز –> ئەكىرگۇز –

to make/cause/allow someone to wipe/remove ئۆچۈر – گۇز – > ئۆچۈرگۇز –

4.2.3 The suffix –غۇز – / –قۇز – / –گۇز – /–كۇز – can be applied to the positive stems of monosyllabic verbs ending in a vowel or consonant ر, as well as to any verb ending in the consonant ت :

to make/cause/allow someone to wash يۇ – غۇز –>يۇغۇز –

to cause/cause/allow someone to go بار – غۇز –>بارغۇز –

to make/cause/allow someone to lie down يات – قۇز –> ياتقۇز –

to make/cause/allow someone to give بەر – گۇز –> بەرگۇز –

to make/cause/allow someone to use ئىشلەت – كۇز –> ئىشلەتكۇز –

Exception : the following verbs ending in the consonant ت do not follow this rule. They take the suffix of the group (4), i.e. –دۇر – /–تۇر–/–دۇر–/–تۇر – and may occur in merged form :

قايت – "*to be back*" : قايت – تۇر –> قايتۇر– "*to return ; to give back*"

قات – "*to solidify*" : قات – تۇر –> قاتۇر – "*to cause to solidify*"

ئارت – "*to load*" : ئارت – تۇر > ئارتۇر – "*to cause to be loaded; to surpass*"

يىت – "*to be lost*" : يىت – تۇر = يىتتۇر – "*to lose*"

4.2.4 The suffix –تۇر–/–دۇر–/–تۇر–/–دۇر– can be applied to the positive stems of the verbs ended in voiced consonants ك,ق,ش,س,پ, unvoiced consonants ك,غ,گ,ز,ن,م,ل or to monosyllabic verbs ending in consonant ي :

ماڭ – دۇر – > ماڭدۇر – *to make/cause/allow to leave/walk*

ئارىلاش – تۇر> – ئارىلاشتۇر – *to have/cause/allow to be mixed/involved*

ئۆيلەن – دۇر –>ئۆيلەندۇر – *to have/make someone to be married*

كەس – تۇر –>كەستۇر – *to make/allow someone to cut*

توي – دۇر –، تويدۇر – *to make/cause someone to be full/to be sick of*

Exceptions:

(1) The verbs – كەل and – ئۆل which end in the voiced consonant ل take the unvoiced variant – تۇر – instead of the voiced variant – دۇر –. E.g.:

كەل – تۇر– كەلتۇر– *to make/cause/allow someone to come; to present*

ئۆل – تۇر –> ئۆلتۇر – *to make/cause/allow someone to die; to kill*

(2) The following verbs are irregular:

قورق –> قورقۇت – چىق – > چىقار – قوپ – > قوپۇر –

پىش –> پىشۇر چۇش –> چۇشۇر– ئاش –> ئاشۇر–

پۇش –> پۇشۇر– سۇن① –> سۇنغۇز–

(3) A few verbs, such as – تام 'to drip', – ئەم 'to suck', – ئاق 'to flow, leak', may have two different causative forms of the same/similar meaning:

تام – ، تىمىت = تامدۇر – ئەم –> ئىمىت = ئەمدۇر – ئاق –> ئىقىت = ئاقتۇر

5. The Overlapping of Voice Suffixes

Voice suffixes can be overlapped. See the examples of – ياسا "*to make*":

1) Stem – reflexive – causative: ياسا – ن – دۇر – > ياساندۇر –

'to cause someone to dress/make up oneself

2) Stem – causative – causative: ياسا – ت – قۇز – > ياساتقۇز –

'to make someone have something done by someone else'

3) Stem – causative – passive:

پىش – ۇر – ۇل – > پىشۇرۇل – *'to be cooked'*

① The word – سۇن here refers to 'hand over, extend' – سۇن, but not to 'to be broken' – سۇن. The latter follows the rule: 'to cause something to be broken = to break' – سۇندۇر – = – سۇن – دۇر.

6. Application of the Negative Suffix to voice forms

The voice form of the verb reveals the feature of a secondary stem, and hence can be negated as the verbal stem by applying the negative suffix ـما/ـمە after the voice suffix. E.g.:

ياسال ـ> ياسالما ـ؛ ياسان ـ> ياسانما؛ ياسات ـ > ياساتما؛ ـ ياساتقۇز ـ > ياساتقۇزما ـ

II Derivational Suffix ±چاق ±چەك/±چۇق/±چۈك

The derivational suffix ±چاق ±/چەك ±/چۇق ±/چۈك derives nominals from verbal and nominal stems. E.g.:

ئويۇن (game; play) +چۇق > ئويۇنچۇق (toy)

ياخشى (good) +چاق > ياخشىچاق (yes -yes man/personality)

ياسان (to dress oneself) + چۇق > ياسانچۇق (one who enjoys dressed up)

تارتىن (to feel embarrassed) + چاق > تارتىنچاق (shy)

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار Exercises and Assignments

1. Construct passive, reflexive and reciprocal forms of the following verbs:

كۆر ـ، ئال ـ، كىي ـ، قىل ـ، سۆي ـ، ساقلا ـ، سورا ـ، ئىزدە ـ، بىل ـ، تۆلە ـ

2. Construct the causative forms of the following verbs:

ئال ـ، بەر ـ، كىر ـ ، ئاقار ـ، چاقىر ـ، سۆي ـ، بىل ـ، ياز ـ، ئىچ ـ، ئۆت ـ، تۇت ـ

3. Analyze the structure of the following complex voice forms:

ئىشلەتكۈز ـ، كۆرسىتىل ـ، چۈشەندۈرۈل ـ، ئۇچراشتۇرۇل ـ، سايلاتقۇز ـ، كەلتۈرۈل ـ، ئېچىلدۇرۇل ـ، سوراشتۇرۇل ـ، يادلاتقۇزۇش ـ، تۆلەتكۈز ـ، قالدۇرۇل ـ

Example:

باقتۇرغۇزۇل - باق stem - تۇر caus - غۇز caus - ۇل pass

4. Read and translate the following questions into English, then answer to each question in Uighur.

(1) سىزگە تاپشۇرۇلغان ئىشنى قىلدىڭىزمۇ؟

(2) قەشقەرلىك دوستىڭىزغا ئۇيغۇرچە خەت يازدۇردىڭىزمۇ؟

(3) بالىڭىزنى مەكتەپتە ئوقۇتۇۋاتامسىز؟

(4) ئۇ ساڭا نېمىنى كۆرسەتتى؟

(5) بۇ خەۋەر تېلېۋىزوردا ئاڭلىتىلدىمۇ؟

(6) مېھمانلار ۋاقتىدا كېلىشتىمۇ؟ تاماقلار ياخشى يېيىلدىمۇ؟

(7) سەن ئۇنى ماڭدۇرمىدىڭمۇ؟

(8) مۇشۇكۇڭگە ھەر كۈنى دورا ئىچۈرۈۋاتامسەن؟
(9) ھەدەڭ بالىسىنى قەيەردە باقتۇرۇۋاتىدۇ؟
(10) سىلەرنىڭ مەكتىپىڭلاردا ئۇيغۇر تىلى ئوقۇتۇلۇۋاتامدۇ؟

5. Translate the following sentences into Uighur:

1) How is this written in Uighur?
2) Is it annoying you?
3) He bored us with his stories (ھېكايە)
4) I did not like him at all (*use habitual past*).
5) I will not let you go anywhere.
6) Today is a holiday. All the boys and girls were dressed well.
7) Do not let him notice it.
8) Did you get your car fixed?
9) What shall we have ordered for dinner?
10) I did not like her new dress.

6. Compose sentences applying the given verbs in different voice forms:
ياقتۇر ـ، يېزىش ـ، ئالدۇرغۇز ـ، تويدۇر ـ، كىيىل ـ، قۇرۇت ـ، ياسان ـ
7. Read the following story with the help of your dictionary:

ۋارقىرىشىمەن

ـ مۇئەللىم، ماڭا بۇگۈن رۇخسەت بەرسىڭىز؟
ـ نېمە ئۈچۈن؟
ـ ئاكام دوختۇرغا كۆرۈنمەكچى؟
ـ خوش؟
ـ ئاكام چىشىنى تارتقۇزماقچى.
ـ ئاكاڭ چىشىنى تارتقۇزسا، سەن نېمە قىلىسەن؟
ـ ئاكام بىلەن تەڭ ۋارقىراشمامدىمەن؟!

8. Write a composition applying different voice forms of the verb.

يىگىرمە ئۈچىنچى دەرس Lesson Twenty - Three

«مۇنەۋۋەر كادىر» ۋە ھاراق ①

تۇنۇگۈن بىر ئىشنى كۆرۈپ ھەيران بولدۇم. كەچتە ئىشتىن چۈشۈپ ئۆيگە ماڭغىلىۋاتاتتىم. ئىشك ئالدىدا ئىككى خىزمەتداشىم ئۇچراپ ماڭا سالام بەردى. مەنمۇ ئۇلارغا سالام بېرىپ ئەھۋال سورىدىم. ئۇلارنىڭ بىرىنىڭ قولتۇقىدا شەرەپ گۇۋاھنامىسى بار ئىدى. ئۇ «مۇنەۋۋەر كادىر تەقدىرنامىسى» ئىكەن. مەن بۇ خىزمەتداشىمنى چىن كۆڭلۈمدىن تەبرىكلىدىم.

— مۇبارەك بولسۇن! سىز تىرىشىپ ياخشى ئىشلىگەچكە، مانا بۇ شەرەپكە ئېرىشتىڭىز.

ئەپسۇس، رەھمەتنىڭ ئورنىغا بۇ كىشى:

— بۇنىڭ نېمە كېرىكى بار؟ بۇنىڭغا قوشۇپ ھېچبولمىغاندا 50 يۈەن بەرسىچۇ. بىر بوتۇلكا ھاراقنا يارىمايدىغان بۇنداق مۇكاپاتنى نېمە قىلىمەن؟ — دەپ جاۋاب بەردى.

— شۇنداق، بۇنىڭ ئورنىغا 50 يۈەن بەرگەن بولسا ئىككى بوتۇلكا ھاراق ئېلىپ ئىچەتتۇق، — دەپ قوشۇلدى ئۇنىڭ ھەمراھى.

مەن بۇ ئىككىسىنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلىغانسېرى ھەيران بولدۇم. دۇنيادا ھەرقانداق ئىشنىڭ سەۋەبى بولىدۇ. بىر ئادەم ياخشى ئىشلەپ، خىزمىتىدە نەتىجە يارىتىپ، كەسىپداشلىرىنىڭ ۋە تەشكىلنىڭ قايىل قىلىشىغا ئاندىن بۇ خىل «مۇنەۋۋەر كادىر» دېگەن نامغا ئېرىشىدۇ. بۇ بىر خىل شەرەپ. ئەمما بۇ ئىككىسىنىڭ بۇنداق زور شەرەپنى ئىككى بوتۇلكا ھاراققا تەڭ قىلماي دېگەن گەپلىرى مېنى ھاڭ-تاڭ قالدۇردى. «دۇنيادا مۇنداق ئادەملەرمۇ بولىدىكەن - ھە؟!» دېدىم ئىچىمدە.

سۆزلۈك Vocabulary

مۇنەۋۋەر	1. outstanding, excellent, top
كادىر	2. cadre, public official
ھاراق	3. alcoholic drink; wine; liquor
ئىشتىن چۈش -	4. to take off (from work)
خىزمەت	5. work; job; occupation; service
خىزمەتداش (<خىزمەت + داش)	6. colleague; fellow worker
سالام بەر -	7. to greet
ئەھۋال	8. circumstance; condition; situation; state of affairs
ئەھۋال سورا -	9. to extend greetings to (*lit : ask about one's being*)
قولتۇق	10. armpit; underarm
شەرەپ	11. honor; glory
گۇۋاھنامە (گۇۋاھ + نامە)	12. a certificate (<گۇۋاھ "*testimony*")
تەقدىرنامە (تەقدىر+ نامە)	13. certificate of award/honor/credit (<تەقدىر "*award*")

① This story is adapted from a story published in «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى», February 25, 2005, p.6.

14. true; sincere چىن
15. wholehearted; heartfelt; sincere چىن كۆڭۈل
16. to congratulate (< تەبرىك "*congratulation*") تەبرىكلە - (<تەبرىك + نامە)
17. Congratulation ! مۇبارەك بولسۇن!
18. to make an effort; try hard; exert oneself تىرىش -
19. to gain; to obtain; achieve ئېرىش -
20. unfortunately; (it is a) pity; regretfully ئەپسۇس
21. instead of N + نىڭ ئورنىغا
22. need, necessary; useful; usefulness كېرەك
23. at least ھېچبولمىغاندا (ھېچ بول - ما غان + دا)
24. bottle بوتۇلكا
25. to be useful/enough for يارا -
26. prize; award; trophy مۇكاپات
27. to agree; to approve; to join (reflex. of - قوش "*to add*") قوشۇل - (<قوش - ۇل -)
28. companion; friend ھەمراھ
29. any/all kind of ھەرقانداق
30. result; achievement; success نەتىجە
31. to create; to achieve يارات -
to achieve a success نەتىجە يارات -
32. a person of the same occupation/trade كەسىپداش (<كەسىپ + داش)
33. organization; office; organ; body تەشكىل
34. to be convinced; submit قايىل
35. to convince قايىل قىل -
36. then; after; afterwards ئاندىن (<ئۇنىڭدىن كېيىن)
37. name; title; repute; reputation; fame نام
38. but; howeve; nevertheless ئەمما
39. big; huge; great; gigantic; tremendous; immense زور
40. to equate; place in a pare تەڭ قىل -(<تەڭ)
41. to astonish; to be in dumbstruck ھاڭ - تاڭ قال -

Grammar گرامماتىكا

I The Converb

The converb is an adverbial form of the verb, which can function as an adverb in a syntactic structure modifying the following verb or a verbal phrase Howeuer, converbial suffixes do not derive an adverb from a verbal stem; they merely add an adverbial function. The verbal stem still preserves its syntactic feature as a verb.

1. The Converb - perfective

1.1 The converb - perfective is constructed by applying the suffix پ°- to a positive stem of the verb, which may occur in the forms of ـپ/ ـىپ/ ـۇپ/ ـۈپ in accordance with the phonetic status of the final syllable of the verb.

The negative form of converb - perfective suffix پ° - is ـماي/ ـمەي.

positive stem	negative stem
ئىشلە ـ پ > ئىشلەپ	ئىشلە ـ مەي > ئىشلىمەي
سايلا ـ پ > سايلاپ	سايلا ـ ماي > سايلىماي
ئوقۇ ـ پ > ئوقۇپ	ئوقۇ ـ ماي > ئوقۇماي
ئال ـ پ > ئېلىپ	ئال ـ ماي > ئالماي
كەل ـ پ > كېلىپ	كەل ـ مەي > كەلمەي
تاپشۇر ـ ۇپ > تاپشۇرۇپ	تاپشۇر ـ ماي > تاپشۇرماي
كۆر ـ ۇپ > كۆرۈپ	كۆر ـ مەي > كۆرمەي

1.2 The converb – perfective form of the verb is mainly used to indicate the completion of one or more actions prior to the final action in consecutive actions executed by the same subject. On many occasions a verb in the converb – perfective form indicates the reason, purpose or the condition for the completion of the final action.

For example:

دادام بىر يېڭى كومپيۇتېر ئېلىپ ماڭا بەردى.

My father bought a new computer and gave (it) to me.

In the example sentence above, the subject دادا executed two consecutive actions : ـ ئال , ئېلىپ , occurring in the converb – perfective form of ـ بەر . The verb ـ ئال , and expresses that it took place prior to the final action ـ بەر in order to fulfill the purpose of the latter.

Check the following examples :

ئۇ يوغان ئىتنى كۆرۈپ قورقتىڭىزمۇ؟

Were you scared seeing that big dog ? (Reason)

سىڭلىم ھەر كۈنى ناشتا قىلماي مەكتەپكە كېتىدۇ.

My sister goes to school without having breakfast every day. (Condition)

بالىلىرىم تۇغۇلمايلا ئىككى بۆشۈك ياساتتىم.

I had two cradles made when my children were not born yet. (Cause)

1.3 Similarly, if several actions were taken by the same subject, only the verb expressing the final action takes the predicative form, while the preceding ones occur in the form of converb–perfective. E.g.:

ئۇ بۈگۈن سەھەر تۇرۇپ، چىرايلىق كىيىنىپ، دوستىنىڭ تويىغا ماڭدى.

He got up early today, got dressed nicely and left for his friend 's wedding.

The same subject ئۇ has taken these three actions ـ تۇر , and ـ كىيىن and ـ ماڭ consecutively, among which only ـ ماڭ takes the predicative form of ماڭدى.

2. The Converb – Objective

2.1 The converb – objective expresses the aim of the main action indicated by the final verb.

2.2 The converb – objective is constructed by attaching the suffix / غىلى – / قىلى – / گىلى – / كىلى – to the verbal stem in accordance with the phonetic status of the final syllable of the verb. Normally, it is applied to the positive stem only. E.g.:

داۋىد ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگەنگىلى شىنجاڭغا كەتتى.

David left for Xinjiang to study Uighur.

In this example it is expressed that the aim of the main action – كەت is – ئۆگەن.

2.3 The suffix – ۋات ° – of the continues aspect can be applied to the converb – objective form. This complex form expresses the presence of an aim or intention of the subject toward the action. E.g.:

داۋىد ئۈرۈمچىگە ئەتە ماڭغىلىۋاتىدۇ.

David is about to leave for Urumqi tomorrow.

داۋىد ماڭا تېلېفون بەرگەندە مەن مەكتەپكە ماڭغىلىۋاتاتتىم.

When David called me, I was about to leave for school.

3. The converb – Concurrent

3.1 The converb – concurrent expresses an action which took place concurrently with the main action expressed by the final verb.

3.2 It is constructed by attaching the suffix – كەچ / – گەچ / – قاچ / – غاچ to the positive verbal stem according to the phonetic status of the final syllable of the verb.

ئىككىمىز چاي ئىچكەچ چىرايلىق پاراڭلاشتۇق.

The two of us had a nice talk while we were drinking tea.

Two actions – ئىچ and – پاراڭلاش executed by the same subject ئىككىمىز have taken places concurrently.

4. The Converb – causative

4.1 The converb – causative expresses an action which caused the final action.

4.2 It is formed by attaching the suffix – كەچكە / – گەچكە / – قاچقا / – غاچقا to the positive and the negative verbal stem according to the phonetic status of the final syllable of the verb.

بۈگۈن يامغۇر قاتتىق ياغقاچقا ھېچنەگە بارمىدۇق.

Due to the heavy rain, we did not go anywhere today.

داۋىد ئۇيغۇر تىلىنى ياخشى بىلمىگەچكە بوۋاينىڭ گېپىنى چۈشەنمىدى.

Because David does not know Uighur well, (he) did not understand what the old man said.

5. The Converb – enhancive

5.1 The converb – enhancive expresses a gradual change in the manner or quality of

an action which will cause or influence the improvement/progression of the final action.

5.2 The converb – enhancive is constructed by applying the suffix ـكەنسېرى /ـگەنسېرى /ـقانسېرى /ـغانسېرى/ to both the positive and negative verbal stems according to the phonetic status of the final syllable of the verb.

داۋىد ئۇيغۇر تىلىدا سۆزلەشكەنسېرى ياخشى سۆزلىشىدىغان بولدى.

David could communicate better as he kept conversing in Uighur.

II Derivational Suffix + نامە

Derivational suffix + نامە, which is adopted from Persian and expresses the meaning of "letter, certificate", derives nouns from nominal stems. E.g.:

تەبرىك "celebration" + نامە > تەبرىكنامە "letter of congratulation"

تەقدىر "award" + نامە > تەقدىرنامە "certificate of award"

Exercises and Assignments مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Construct the converb – perfective, converb – objective, converb – concurrent, converb – causative and the converb – enhancive forms of the following verbs:

بەر ـ، سورا ـ، ئېرىش ـ، تەبرىكلە ـ، قوش ـ، قوشۇل ـ، يارات ـ، كۆر ـ

Examples:

ياز ـ ىپ > يېزىپ، ياز ـ غىلى > يازغىلى، ياز ـ غاچ > يازغاچ، ياز ـ غاچقا > يازغاچقا، ياز ـ غانسېرى > يازغانسېرى

2. Read and translate the following VP (verbal – phrases) into English:

ھۆرمەتلەپ سۆزلە ـ، قاراپ ئولتۇر ـ، يېتىپ يە ـ، ئوقۇپ چۈشەن ـ، كۆرۈپ ئال ـ؛
ھۆرمەتلىمەي سۆزلە ـ، سۈرۈشتۈرمەي قوبۇل قىلما ـ، قارىماي ئولتۇر ـ؛
يېتىپ يېمە ـ، ئوقۇپ چۈشەنمە ـ، كۆرۈپ ئالما ـ؛
ئالماي كەلمە ـ، بىلمەي سۆزلىمە ـ؛
يازغىلى باشلا ـ، ئېيتقىلى كەل ـ، كۆرگىلى بار ـ، كەتكىلى چىق ـ؛
ئالغاچ كەل ـ، پاراڭلاشقاچ ماڭ ـ، يېگەچ ئولتۇر ـ، ئىچكەچ سۆزلەش ـ؛
يامغۇر ياغقاچقا، يېڭى كومپيۇتېر ئالغاچقا، 50 يۈەن بەرگەچكە، ھاراق ئىچكەچكە؛
يامغۇر ياغمىغاچقا، يېڭى كومپيۇتېر ئالمىغاچقا، 50 يۈەن بەرمىگەچكە، ھاراق ئىچمىگەچكە؛
قورققانسېرى قوغلا ـ، يۈرگەنسېرى ھار ـ؛
قاراڭغۇ چۈشكەنسېرى قورق ـ، چۈشەنمىگەنسېرى جىق سۆزلە ـ، ئاڭلىغانسېرى ھەيران بول ـ؛
پۇلۇم قالمىغانسېرى ئالغۇم كەل ـ، چاينى قۇيمىغانسېرى ئىچكۈم كەل ـ.

3. Translate the following phrases into Uighur applying converbial forms:

come and go; do not speak without hearing (it); lie down then get up; sit and read;

drink while eating; the more (he) explains, (the more I) could not understand (him/it); there is no money to buy (it); (there is) no hot water to wash (it); come to invite; drink alcohol while playing chess, (I) said (it) because I heard (it); because did not know; I was about to tell him; the longer (I) sit, the more (I am) tired.

4. Read and translate the following sentences into English:

(1) ئۇ كىشى مۇكاپاتنى ئېلىپ خۇشال بولمىدى.
(2) مەن ئىشقا ماڭغىلى ئۆيدىن چىققاندا تالادا يامغۇر يېغىۋاتاتتى.
(3) يامغۇر قاتتىق يېغىۋاتقاچقا ئىشقا تاكسىدا باردىم.
(4) كېلىڭ، پاراڭلاشقاچ بىر چىنىدىن چاي ئىچەيلى.
(5) ياسىن بۇ كىتابنى ئوقۇغانسېرى ياخشى كۆرمىدى.
(6) ئۇ ئەتىگەن تۇرۇپ، چېيىنى ئىچىپ، سومكىسىنى ئېلىپ مەكتەپكە ماڭدى.
(7) باربارا ئۇيغۇر تىلىنى بىلمىگەچكە ئادىلنىڭ گەپلىرىنى چۈشەنمىدى.
(8) سيۇزەندىن تېلېفون كەلمىگەنسېرى ئارون خاپا بولاتتى.
(9) ئارون سۇمۇ ئىچمەي، تاماقمۇ يېمەي، ئورنىدا ئۇچ كۈن ياتتى.
(10) بىز قەشقەرگە ماڭغىلىۋاتقاندا قاتتىق يامغۇر يېغىپ، تۇرپاندا يەنە ئىككى كۈن تۇردۇق.

5. Translate the following sentences into English applying converbial forms:

1) He looked at the money (his) mother gave him and got upset.
2) My father and I went to the market to buy a computer for me.
3) Because my father bought a new computer, he gave me the old one.
4) We had a nice talk, while we were eating at a restaurant.
5) The more Bob liked her, the more Barbara hated him.
6) It was raining, wind blowing, a very bad day.
7) He ate a lot at lunch, because he did not eat anything in the morning.
8) When my brother came back from work, we were about to eat dinner.
9) On Saturday I watched TV all day long without reading (a book) and not doing my homework.
10) We stayed in Kashgar three days and got on the road to visit Yakan.

6. Read the following story with the help of your dictionary, and then prepare to retell it in class in your own words.

تىللا يوپۇرماقلار[1]

كۆز بولسىمۇ ھاۋا خېلى ئىسسىق ئىدى. باغ ئىچىدە دەرەخلەرنىڭ ئارىسىدىكى تار يولدا ئېگىز-

① This story is adapted from the story «تىللا يوپۇرماقلار» by تۇرسۇنئاي ھۇسەيىن from her colleted works of short stories under the same title. Kashgar Uighur Publishing House. 1997. pp. 69 – 72.

گىنە بىر ئەر بىلەن ئوتتۇرا بوي بىر ئايال ئاستا مېڭىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلار ئۇزاق ماڭغاچقا ھارغان ئىدى. بىرەر بوش ئورۇندۇق ئىزدىگەچ ئۇياق ـ بۇياققا قارىشاتتى. باغچىدا ئادەم ئاز بولغىنى بىلەن بوش ئورۇندۇق كۆرۈنمەيتتى.

بىر چاغدا ئايال باغنىڭ ئوتتۇرىسىدا كۇن چۈشۈپ تۇرغان يەردە بىر بوش ئورۇندۇقنى كۆردى. ئۇ ئورۇندۇقنىڭ ئالدى ئويمان بولۇپ، ئۇنىڭدا لىق سۇ بار ئىدى. ئۇلار شۇ ئورۇندۇقنىڭ يېنىغا باردى. ئايال ئىككى خىش تېپىپ كېلىپ ئورۇندۇقنىڭ ئالدىغا قويدى. ئۇلار خىشقا دەسسەپ ئورۇندۇقا ئولتۇرۇشتى. ئايال ئىككىسىنىڭ ئارىسىغا ياغلىقنى يايدى ۋە سومكىدىن ئۇزۇم، نان، سامسا قاتارلىق نەرسىلەرنى ئېلىپ ياغلىقنىڭ ئۈستىگە قويۇپ ئېرىنى تەكلىپ قىلدى. ئېرى غىزاغا قارىماي، ئوڭ قولى بىلەن كۆكرىكىنى سىلاپ ئولتۇراتتى.

ئايال ئەنسىرەپ ئېرىگە قارىدى ـ دە، سومكىسىدىن بىر دورا قۇتىسىنى ئېلىپ بىر دانە تابلېتكىنى ئېرىگە سۇندى. ئېرىنىڭ بارماقلىرى تىترەۋاتاتتى. ئايال دورىنى ئېرىنىڭ ئاغزىغا سالدى. ئەر دورىنى يۇتۇپ، كۆزلىرىنى يۇمۇپ جىم ئولتۇردى. ئايال ئەنسىز كۆزلىرىنى ئېرىگە تىكىپ قارايتتى.

بۇ بىر جۈپ ئەر ـ خوتۇن بىر ـ بىرىنى گەپ سۆزسىز چۈشىنىدىغاندەك ئىدى. ئۇلار 50 ياشلار ئەتراپىدىكى تەكتۇشلاردەك كۆرۈنەتتى. ئەرنىڭ ئىككى چېكىسىنى ئازراق ئاق باسقان ئىدى. ئايالنىڭ كۆزلىرىنىڭ ئەتراپىغا ئاز ـ تولا قورۇق چۈشكەن ئىدى.

بىردەمدىن كېيىن ئەرنىڭ چىرايى ئېچىلىپ، كۇلۇمسىرەپ ئايالىغا:

ـــ ئۆتۈپ كەتتى. ئۆزۈمنى خېلى ياخشى ھېس قىلىۋاتىمەن، ـ دېدى.

ـــ خۇداغا شۈكۈر، بالىلىرىمىزنىڭ ۋە مېنىڭ بەختىم، ـ دېدى ئايالىمۇ چىرايى ئېچىلىپ. ئۇ بىر شىڭگىل ئۇزۇمنى ئېلىپ ئېرىغا ئۇزاتتى. ئېرى ئۇنىڭ يېرىمىنى ئايرىپ، ـ ئۆزۈڭمۇ يە، ـــ دەپ ئايالىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى.

يولنىڭ ئۇ چېتىدىكى ئورۇندۇقتا بىر جۈپ قىز ـ يىگىت باشلىرىنى بىر ـ بىرىگە يېقىن قىلىپ سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرغان ئىدى. ئايال ئۇلارنى ئېرىگە كۆرسىتىپ كۇلدى.

ـــ ئېسىڭدىمۇ؟ ـ دەپ سورىدى ئېرى ئايالىنىڭ سەل قىزارغان يۈزىگە قاراپ.

ـــ نېمە؟

ـــ بىز دەرس تەييارلىغىلى مۇشۇ باغقا كېلەتتۇق.

ـــ ھەئە، ـــ ئايال بۇنىڭدىن 30 يىل بۇرۇنقى شېرىن كۇنلەرنى ئېسىگە ئېلىپ، قولىنى سوزۇپ ئېرىنىڭ مەڭزىنى سىلىدى.

ـــ ئۇ چاغدا سەن ئورۇققىنە، زىلۋا قىز ئىدىڭ، ـــ دېدى ئەر ئايالىنىڭ بارماقلىرىنى سىلاپ ئەركىلىتىپ.

ـــ سەنمۇ قاملاشقان يىگىت ئىدىڭ.

ئىككىسى كۇلۇشتى. ئۇلار مۇشۇ باغچىدا بىللە يۇرگەن كۇنلەرنى، بىرمۇ بوش ئورۇندۇق تاپالماي دەرەخنىڭ شېخىغا مېنىڭ كەچكىچە ئولتۇرغانلىرىنى، تۇنجى قېتىم سۆيۈشكەندىكى ھاياجانلىرىنى ئەسلىشىپ، بىر ـ بىرىنىڭ قوللىرىنى چىڭ سىقىشىپ ئۇزاق ئولتۇرۇشتى. شېرىن خىياللار لەززىتى ئۇلارنى ئەسىر قىلغان ئىدى. دەرەخلەردىكى سارغايغان يوپۇرماقلار كۇن نۇرىدا تىللادەك پارقىراپ ئاستا شىلدىرلىشاتتى.

Lesson Twenty – Four يىگىرمە تۆتىنچى دەرس

ھەركىم ھەرنىمە دەيدۇ ①

بىر كىشى ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدە ئوغلىنى ئۆزىدىن كېيىن قالسا ئۆز يولىنى تېپىپ يا-شالىسۇن دەپ، ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلماقچى بولۇپتۇ. شۇ مەقسەت بىلەن بىر كۈنى ئوغلىنى ئېلىپ، ئېشىكىنى يېتىلەپ سىرتقا چىقىپتۇ.

ئۇلار پاراڭلىشىپ ماڭا – ماڭا بىر يەرگە كەلگەندە يولدا بىرنەچچە كىشى ئۇچراپ:

— ماۋۇ ئەخمەقلەرگە قاراڭلار، ئېشەكنى يېتىلەپ ئىككىسى پىيادە ماڭغۇچە، بىرەرى ئېشەكىنى مىنىپ ماڭسا بولمامدۇ؟ — دېيىشىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كىشى ئېشەكنى مىنىپ، بالىسىغا ئېشەكنى يېتىلىتىپ مېڭىپتۇ. بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن يەنە بىرنەچچە كىشى ئۇچراپ:

— ماۋۇ ۋىجدانسىز قېرىغا قاراڭلار، ئېشەككە ئۆزى مىنىپ، كىچىككىنە بالىغا ئېشەكنى يېتە-لەتكىنىنى! – دېيىشىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ كىشى دەررۇ ئېشەكتىن چۈشۈپ، ئېشەككە بالىسى-نى مىندۈرۈپ، ئۆزى يېتىلەپ مېڭىپتۇ. بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن يەنە بىر نەچچە كىشى ئۇچراپ:

– قاراڭلار ماۋۇ نومۇسسىز بالىغا! ئۆزى ئېشەكنى مىنىپ، ئاپئاق ساقال قېرى دادىسىغا يېتىلە-تىپ ماڭغىنىنى! – دېيىشىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كىشى ئۆزىمۇ بالىسىنىڭ كەينىگە مىنگىشىپتۇ.

بىر ئېشەكنى ئىككى ئادەم مىنىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرگەن كىشىلەر:

– ھوي، ماۋۇ ئىنسافسىزلارغا قاراڭلار، بىر ئېشەككە ئىككىسى مىنىپ، بىچارە ئېشەككە ئۇۋال بوپتۇ! – دېيىشىپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ كىشى ئۇدۇل ئۆيىگە قايتىپ كەپتۇ – دە، بالىسىنى ئولتۇرغۇزۇپ:

– كۆردۈڭمۇ بالام؟ ھەرقانداق ئىش قىلساڭ كىشىلەر بىر نىمە دەيدۇ. مەندىن كېيىن قالساڭ، بىر ئىش قىلغىلىۋاتقاندا ئالدى بىلەن خۇدادىن، ئاندىن ئۆزۈڭنىڭ ۋىجدانىڭدىن سورا. كىشىلەر ھەر نە-مە دەيدۇ. باشقىلارنىڭ ئاغزىغا قارىساڭ ئۆزۈڭنىڭ ماڭىدىغان يولۇڭنىمۇ تاپالمايسەن، – دەپ نەسى-ھەت قىپتۇ.

Vocabulary سۆزلۈك

1. anyone; everyone; whoever — ھەركىم
2. anything; everything; whatever — ھەر نىمە
3. life; alive — ئۆمۈر* (ئۆمرۈم، ئۆمۈرۈڭ، ئۆمرىنىز ...)
4. lit.: to be left behind (idiom.: to live after ones' death) — N + دىن كېيىن قال –
5. to live — ياشا –
6. to advise; to urge; to comfort (< نەسىھەت "*advise*") — نەسىھەت قىل –
7. purpose, motive, intention — مەقسەت
8. donkey, ass — ئېشەك
9. to lead (by hand); to guide — يېتىلە –
10. outside, exterior — سىرت

to go out — سىرتقا چىق –

---

① This story is adapted from a story of the same title from «دۇردانە لەتىپلەر» (Precious Anecdotes) by ماخمۇت مۇھەممەت Xinjiang People's Publishing House, Urumqi, 2003, p. 67 – 68.

11. foolish, stupid; a fool, an idiot — ئەخمەق
12. on foot — پىيادە
13. someone — بىرەرى
14. to ride (a horse, etc.) — مىنىڭ
15. making someone to lead (caus. of — يېتىلە "*to lead*") — يېتىلەت ـ (< يېتىلە ـ ت ـ)
16. two or more people riding on a donkey, horse, etc. — مىنگەش ـ
17. conscience; scruple — ۋىجدان
unscrupulous; conscienceless(< ۋىجدان) — ۋىجدانسىز (< ۋىجدان + سىز)
18. at once; immediately; right away — دەررۇ (= دەرھال)
19. shame; chastity — نومۇس
shameless; brash (< نومۇس "*shame*") — نومۇسسىز (<نومۇس + سىز)
20. conscience; contentment — ئىنساپ
without conscience (< ئىنساپ "*contentment*") — ئىنساپسىز (<ئىنساپ + سىز)
21. helpless; unfortunate (< چارە "*way, means, measure*") — بىچارە (<بى + چارە)
22. a wrong, a grievance — ئۇۋال
to be wronged, agrieved — ئۇۋال بول ـ
23. straight; opposite — ئۇدۇل
24. something; anything — بىرنېمە
25. mouth — ئاغىز* (ئاغزىم، ئاغزىڭ، ئاغزى ...)
26. to listen to someone (lit.: to look at someone's mouth) — ئاغزىغا قارا ـ

Grammar — گرامماتىكا

1. The Converb – Imperfective

1.1 Function

In contrast to the converb – perfective discussed in the previous lesson, the function of the converb – imperfective is to expresses the incomplete status of an action prior to the final action in consecutive actions excuted by the same subject.

1.1.1 In Modern Uighur, however, the converbial suffix ا ـ/ ە ـ occurs mostly in converbs which are constructed by repeating the stem expressing the *reiterative* state of the action (see section 1.2.1 below).

1.1.2 It also occurs with the auxiliary verb – ئال as a fused suffix in constructing *initiative* form of the verb (see 1.2.2 below), which expresses the ability of the subject executing the action.

1.1.3 It can also be constructed in a verbal form, which in this book is called the "*form of sustained action*", thereby expressing the sustainable state of the action (see Lesson 28).

1.2 Application

1.2.1 Reiterative State of the Action

1.2.1.1 The suffix ا ـ/ه ـ of the converb – imperfective is applied to a positive verbal stem forming the converb – imperfective, which is then repeated. E.g.:

ماڭ ـ ا: ماڭا ـ ماڭا، ئاخىر تاغنىڭ ئۈستىگە چىقتۇق.

We kept walking and finally reached the top of the mountain.

كۈل ـ ه: ئۇنىڭ قىزىق لەتىپىلىرىنى ئاڭلاپ كۈلە ـ كۈلە بەك چارچىدۇق.

We were so tired kept laughing at his funny anecdotes.

1.2.1.2 The converb – imperfective is also repeated in the negative form, denoting a short duration of an uncompleted action. E.g.:

"ماڭ ـ ا > ماڭا ـ ماڭماي: پويىز ماڭا ـ ماڭماي يەنە توختىدى." *to walk*

The train just moved and stopped again.

"كۆر ـ ه > كۆرە ـ كۆرمەي: مەن كۆرە ـ كۆرمەي كىنو تۈگىدى." *to see*

I just began to watch, the movie ended.

1.2.2 The Initiative Form of the Verb

1.2.2.1 The converb – imperfective suffix in the form of ا ـ / ه ـ / ي ـ merges with the auxiliary verb ئال – and followed by another converb – imperfective suffix forms the initiative suffix الا ـ / ەلە ـ / يالا / يەلە ـ The initiative form of the verb is used to expresses the ability of the subject to execute the action. It is completed by predicative ending (i.e., tense +personal ending).

The الا ـ/ ەلە ـ variants of the initiative suffix are applied to stems ending in consonants, and the يالا ـ / يەلە ـ variants of it are applied to the stems ending in vowels. See the chart and the examples below:

person	كۆر ـ ەلە ـ		ئاڭلا ـ يالا ـ	
	future	past	future	past
مەن	كۆرەلەيمەن	كۆرەلمىدىم	ئاڭلىيالايمەن	ئاڭلىيالمىدىم
بىز	كۆرەلەيمىز	كۆرەلمىدۇق	ئاڭلىيالايمىز	ئاڭلىيالمىدۇق
سەن	كۆرەلەيسەن	كۆرەلمىدىڭ	ئاڭلىيالايسەن	ئاڭلىيالمىدىڭ
سىز	كۆرەلەيسىز	كۆرەلمىدىڭىز	ئاڭلىيالايسىز	ئاڭلىيالمىدىڭىز
سىلەر	كۆرەلەيسىلەر	كۆرەلمىدىڭلار	ئاڭلىيالايسىلەر	ئاڭلىيالمىدىڭلار
ئۇ / ئۇلار	كۆرەلەيدۇ	كۆرەلمىدى	ئاڭلىيالايدۇ	ئاڭلىيالمىدى

بار ـ: بار ـ الا ـ ي ـ مەن > بارالايمەن

Examples:

" *I can / am able to go.*"

بار ـ الا ـ د ـ دىم > بارالمدىم

" *I could / was able to go.*"

كەل ـ: كەل ـ ەلە ـ ي ـ سەن > كېلەلەيسەن

" *You can/ are able to come.*"

كەل ـ ەلە ـ د ـ ڭ > كېلەلمدىڭ

" *You could/ were able to come.*"

ئاڭلا ـ: ئاڭلا ـ يالا ـ ي ـ دۇ > ئاڭلىيالايدۇ

" *He / she / it / they can / is / are able to hear.*"

ئاڭلا ـ يالا ـ د ـ ى > ئاڭلىيالمدى

" *He / she / it / they could / was / were able to hear.*"

سۆزلە ـ: سۆزلە ـ يەلە ـ ي ـ مىز > سۆزلىيەلەيمىز

" *We can / are able to speak.*"

سۆزلە ـ يەلە ـ د ـ ۇق > سۆزلىيەلمدۇق

" *We could / were able to speak.*"

Note: *the* ئا / ئە > ئى / ئې *rule does not apply to monosyllabic stems with the vowel* ئا. *It applies elsewhere, including monosyllabic stems with the vowel* ئە.

1.2.2.2 The negative form of the initiative suffix is ـ يەلمە / ـ يالما / ـ ەلمە / ـ الما

The ـ الما / ـ ەلمە variants of the initiative suffix are applied to verbal stems ending in consonants, and the ـ يالما / ـ يەلمە variants are applied to verbal stems ending in vowels. See the chart and the examples below:

ـ ئاڭلا ـ يالما		ـ كۆر ـ ەلمە		person
past	future	past	future	
ئاڭلىيالمىدىم	ئاڭلىيالمايمەن	كۆرەلمىدىم	كۆرەلمەيمەن	مەن
ئاڭلىيالمىدۇق	ئاڭلىيالمايمىز	كۆرەلمىدۇق	كۆرەلمەيمىز	بىز
ئاڭلىيالمىدىڭ	ئاڭلىيالمايسەن	كۆرەلمىدىڭ	كۆرەلمەيسەن	سەن
ئاڭلىيالمىدىڭىز	ئاڭلىيالمايسىز	كۆرەلمىدىڭىز	كۆرەلمەيسىز	سىز
ئاڭلىيالمىدىڭلار	ئاڭلىيالمايسىلەر	كۆرەلمىدىڭلار	كۆرەلمەيسىلەر	سىلەر
ئاڭلىيالمىدى	ئاڭلىيالمايدۇ	كۆرەلمىدى	كۆرەلمەيدۇ	ئۇ / ئۇلار

Examples:

بار ـ: بار ـ الما ـ ي ـ مەن > بارالمايمەن

" *I cannot / am not able to go.*"

بار ـ الما ـ د ـ دىم > بارالمىدىم

" *I could not / was not able to go.* "

كەل ـ: كەل ـ ەلمە ـ ي ـ سەن > كېلەلمەيسەن

" *You cannot / are not able to come.* "

كەل ـ ەلمە ـ د ـ ىڭ > كېلەلمىدىڭ

" *You could not/ were not able to come.* "

ئاڭلا ـ: ئاڭلا ـ يالما ـ ي ـ دۇ > ئاڭلىيالمايدۇ

" *He / she / it / they connot / is /are not able to hear.* "

ئاڭلا ـ يالما ـ د ـ ى > ئاڭلىيالمىدى

" *He / she / it / they could not / was / were not able to hear.* "

سۆزلە ـ: سۆزلە ـ يەلمە ـ ي ـ مىز > سۆزلىيەلمەيمىز

" *We cannot / are not able to speak.* "

سۆزلە ـ يەلمە ـ د ـ ۇق > سۆزلىيەلمىدۇق

" *We could not / were not able to speak.* "

1.2.2.3 The positive ـ يالا / ـ يەلە and the negative ـ يالما / ـ يەلمە variants of initiative suffixes may occur in abbreviated forms as ـ لا / ـ لە and ـ لما / ـ لمە after two or more syllabic verbs which end in a vowel.

See the charts below:

Positive:

ـ ئىشلە ـ لە		ـ ئاڭلا ـ لا		person
past	future	past	future	
ئىشلەلىدىم	ئىشلەلەيمەن	ئاڭلالىدىم	ئاڭلالايمەن	مەن
ئىشلەلىدۇق	ئىشلەلەيمىز	ئاڭلالىدۇق	ئاڭلالايمىز	بىز
ئىشلەلىدىڭ	ئىشلەلەيسەن	ئاڭلالىدىڭ	ئاڭلالايسەن	سەن
ئىشلەلىدىڭىز	ئىشلەلەيسىز	ئاڭلالىدىڭىز	ئاڭلالايسىز	سىز
ئىشلەلىدىڭلار	ئىشلەلەيسىلەر	ئاڭلالىدىڭلار	ئاڭلالايسىلەر	سىلەر
ئىشلەلىدى	ئىشلەلەيدۇ	ئاڭلالىدى	ئاڭلالايدۇ	ئۇ / ئۇلار

Note that the ئا / ئە > ئې / ئى sound change rule does not apply to the stem when these abbreviated forms of initiative suffix are used, though the rule is applied to other constituents in the structure of the verb.

Negative:

person	ئاڭلا ـ لما ـ		ئىشلە ـ لمە ـ	
	future	past	future	past
مەن	ئاڭلالمايمەن	ئاڭلالمىدىم	ئىشلەلمەيمەن	ئىشلەلمىدىم
بىز	ئاڭلالمايمىز	ئاڭلالمىدۇق	ئىشلەلمەيمىز	ئىشلەلمىدۇق
سەن	ئاڭلالمايسەن	ئاڭلالمىدىڭ	ئىشلەلمەيسەن	ئىشلەلمىدىڭ
سىز	ئاڭلالمايسىز	ئاڭلالمىدىڭىز	ئىشلەلمەيسىز	ئىشلەلمىدىڭىز
سىلەر	ئاڭلالمايسىلەر	ئاڭلالمىدىڭلار	ئىشلەلمەيسىلەر	ئىشلەلمىدىڭلار
ئۇ / ئۇلار	ئاڭلالمايدۇ	ئاڭلالمىدى	ئىشلەلمەيدۇ	ئىشلەلمىدى

P.S.: When the abbreviated variants لا ـ / لە ـ and لما / لمە ـ of the initiative suffix are applied to stems ending in rounded vowels ۇ ـ /ۇ ـ, the latter will switch to vowels ا ـ/ ە ـ respectively. E.g.:

ئوقۇ ـ لا ـ ي ـ مەن > ئوقۇلايمەن — *I can / am able to read.*

ئوقۇ ـ لما ـ ي ـ مەن > ئوقالمايمەن — *I cannot / am not able to read.*

Compare:

ئوقۇ ـ يالا ـ ي ـ مەن > ئوقۇيالايمەن — *I can / am able to read.*

ئوقۇ ـ يالما ـ ي ـ مەن > ئوقايالمايمەن — *I cannot / am not able to read.*

1.2.2.4 Interrogative Forms

The formation of inter ogatives of the initiative forms is the same as that of the simple past and future tenses (*refer to Lesson 9, grammar section 1*).

(1) The interrogative particle مۇ ـ occurs at the outmost position in the structure of both positive and negative past tense forms.

(2) It may also be placed at the outmost position in constructing the 1st person future tense (singular and plural) interrogative forms.

(3) However, the interrogative particle مۇ ـ occurs in the form of ـ م ـ between future tense suffixes and personal endings in the structure of all positive and negative future tense forms.

Furthermore, such relocation of the interrogative particle will affect the future tense suffix, which takes the form of ـا ـ/ ـە ـ if the stem ends in a consonant. It merges with the final vowel of any stem ending in a vowel.

In this kind of reversed construction situation, the 1st person singular personal ending occurs as ـ دىمەن or ـ دىم, and the 1st person plural personal ending occurs as ـ دىمىز or ـ دۇق.

See the chart below:

person	كۆر ـ ەلە ـ		ئاڭلا ـ لا ـ / ئاڭلا ـ يالا ـ			
	future	past	future		past	
مەن	كۆرەلەمدىمەن كۆرەلەمدىم كۆرەلەيمەنمۇ	ـ كۆرەلمىدىممۇ ـ	ئاڭلالامدىمەن ئاڭلالامدىم ئاڭلالايمەنمۇ	ئاڭلىيالامدىمەن ئاڭلىيالامدىم ئاڭلىيالايمەنمۇ	ـ ئاڭلالمىدىممۇ ـ	ـ ئاڭلىيالمىدىممۇ ـ
بىز	كۆرەلەمدىمىز كۆرەلەمدۇق كۆرەلەيمىزمۇ	ـ كۆرەلمىدۇقمۇ ـ	ئاڭلالامدىمىز ئاڭلالامدۇق ئاڭلالايمىزمۇ	ئاڭلىيالامدىمىز ئاڭلىيالامدۇق ئاڭلىيالايمىزمۇ	ـ ئاڭلالمىدۇقمۇ ـ	ـ ئاڭلىيالمىدۇقمۇ ـ
سەن	كۆرەلەمسەن	كۆرەلمىدىڭمۇ	ئاڭلالامسەن	ئاڭلىيالامسەن	ئاڭلالمىدىڭمۇ	ئاڭلىيالمىدىڭمۇ
سىز	كۆرەلەمسىز	كۆرەلمىدىڭىزمۇ	ئاڭلالامسىز	ئاڭلىيالامسىز	ئاڭلالمىدىڭىزمۇ	ئاڭلىيالمىدىڭىزمۇ
سىلەر	كۆرەلەمسىلەر	كۆرەلمىدىڭلارمۇ	ئاڭلالامسىلەر	ئاڭلىيالامسىلەر	ئاڭلالمىدىڭلارمۇ	ئاڭلىيالمىدىڭلارمۇ
ئۇ / ئۇلار	كۆرەلەمدۇ	كۆرەلمىدىمۇ	ئاڭلالامدۇ	ئاڭلىيالامدۇ	ئاڭلالمىدىمۇ	ئاڭلىيالمىدىمۇ

2. Hearsay Forms of the verb

2.1 The hearsay form of the verb is constructed by applying the converb – perfective suffix پ – , followed by personal endings, to all types of verbal stems, such as: simple stem, continuoes stem, initiative stem, objective stem, etc.

2.2 The hearsay form of the verb is used for reporting indirect information about an action. E.g.:

ئاپامنىڭ ئېيتىشىچە، مەن كۆزنىڭ باشىدا تۇغۇلۇپتىمەن.

According to what my mother said, I was born in early autumn.

ئۆيگە كەلسەم ئاتا ـ ئانام تېخى ئىشتىن كەلمەپتۇ.

My parents still had not come back from work yet when I arrived home.

2.3 Simple Hearsay Forms

2.3.1 The simple hearsay form of the verb is constructed by applying the converb – perfective suffix پ – (ـ پ / ـ ىپ / ـ ۇپ / ـ ۈپ) to the simple verbal stem which is followed by personal endings.

Note that 1st person personal endings occur as تىمەن – and تىمىز – (compare دىمەن – / دىمىز – in Lesson 9 and 18), not as مەن – and مىز – . See the chart below:

negative		positive				person
كۆر – مە – پ –	ياز – ما – پ –	كۆر – ۇپ –	تۇر – ۇپ –	ياز – پ –	قارا – پ –	
كۆرمەپتىمەن	يازماپتىمەن	كۆرۇپتىمەن	تۇرۇپتىمەن	يېزىپتىمەن	قاراپتىمەن	مەن
كۆرمەپتىمىز	يازماپتىمىز	كۆرۇپتىمىز	تۇرۇپتىمىز	يېزىپتىمىز	قاراپتىمىز	بىز
كۆرمەپسەن	يازماپسەن	كۆرۇپسەن	تۇرۇپسەن	يېزىپسەن	قاراپسەن	سەن
كۆرمەپسىز	يازماپسىز	كۆرۇپسىز	تۇرۇپسىز	يېزىپسىز	قاراپسىز	سىز
كۆرمەپسىلەر	يازماپسىلەر	كۆرۇپسىلەر	تۇرۇپسىلەر	يېزىپسىلەر	قاراپسىلەر	سىلەر
كۆرمەپتۇ	يازماپتۇ	كۆرۇپتۇ	تۇرۇپتۇ	يېزىپتۇ	قاراپتۇ	ئۇ / ئۇلار

2.3.2 The interrogative hearsay form is constructed by applying the interrogative particle مۇ – to the end of the positive or negative hearsay form. (*Note the merge of 3rd person personal ending* تۇ – *with the interrogative particle* مۇ – *as* تىمۇ – .)

قاراپتىمەنمۇ؟ قارىماپتىمەنمۇ؟
ئىشلەپتىمىزمۇ؟ ئىشلىمەپتىمىزمۇ؟
بېرىپسەنمۇ؟ بارماپسەنمۇ؟ يېزىپسىزمۇ؟ يازماپسىزمۇ؟
تۇرۇپسىلەرمۇ؟ تۇرماپسىلەرمۇ؟
كۆرۇپتىمۇ؟ كۆرمەپتىمۇ؟

Example : دادىڭىز ئىشتىن قايتىپتىمۇ؟

Is your father back from work (yet)?

2.3.3 Some monosyllabic verbs ending in the consonant ل may drop the final ل in the hearsay form. E.g.:

ئال –	*"to take"*
بول –	*"to be/become"*
چال –	*"to play (a musical instrument)"*
سال –	*"to put in; to build"*
قال –	*"to be left behind; to remain"*
قىل –	*"to do, to make"*
كەل –	*"to come"*

Check and remember the hearsay forms of these verbs demonstrated in the chart below:

person	ئال -	بول -	سال -	قال -	قىل -	كەل -	چال -
مەن	ئاپتىمەن	بوپتىمەن	ساپتىمەن	قاپتىمەن	قىپتىمەن	كەپتىمەن	چاپتىمەن
بىز	ئاپتىمىز	بوپتىمىز	ساپتىمىز	قاپتىمىز	قىپتىمىز	كەپتىمىز	چاپتىمىز
سەن	ئاپسەن	بوپسەن	ساپسەن	قاپسەن	قىپسەن	كەپسەن	چاپسەن
سىز	ئاپسىز	بوپسىز	ساپسىز	قاپسىز	قىپسىز	كەپسىز	چاپسىز
سىلەر	ئاپسىلەر	بوپسىلەر	ساپسىلەر	قاپسىلەر	قىپسىلەر	كەپسىلەر	چاپسىلەر
ئۇ/ئۇلار	ئاپتۇ	بوپتۇ	ساپتۇ	قاپتۇ	قىپتۇ	كەپتۇ	چاپتۇ

II Derivational Prefix بى+

The derivational prefix بى+ , one of only four prefixes adopted from Persian, derives adjectives from nominal stems. Its function, in fact, is quite similar to that of suffix سىز+ (see Lesson 18).

For example:

بى+ چارە "*means; measure*" > بىچارە (= چارىسىز) "*helpless*"

بى+ ئەدەپ "*courtesy*" > بىئەدەپ (= ئەدەپسىز) "*uncivil*"

Exercises and Assignments مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Construct positive, negative and interrogative initiative forms of the following verbs in each person:

قىل -، ياشا -، يېتىلە -، مىنگەش -، ئوقۇ -، كىر -.

2. Construct positive, negative and interrogative hearsay forms of the following verbs in each person:

سورا -، ئاچ -، قوي -، دە -، قايت -، ئۇچرا -، چۈش، -، كەل -،

3. Read and translate the following dialogue into English:

ئا: ئۇيغۇرچە خەتنى ئىتتىك يازالمايمەن، لېكىن ئىتتىك ئوقۇيالايمەن.
ب: ئەمىسە، ماۋۇ خەتنى ئوقۇ.
ئا: (خەتنى ئېلىپ ئوقۇيالمايدۇ). خەتنى مۇنداق سەت يازساڭ كىم ئوقۇيالايدۇ؟! ئۆزۈڭ ئوقۇيالامسەن؟
ب: ئۆزۈمنىڭ خېتىمنى ئۆزۈم ئوقۇيالمامدىمەن؟ شۇنداق چىرايلىق خەتنىمۇ ئوقۇ ... يال ...مى... دىڭ ... مۇ ... ؟ ... ھ ... و ... ي ...، بۇ ئۇيغۇرچىمۇ، ئەرەبچىمۇ؟ بىلەلمىدىم - غۇ؟
ئا: ھەا! ئاجايىپ چىرايلىق يېزىپسەن - دە ؟! ئەنە، ئۆزۈڭمۇ ئوقۇيالمىدىڭ.
ب: ھەي! بۇ خەتنى مەن يازماپتىمەن، سەن يېزىپسەن!
ئا: نېمە؟ ماڭا بېرە ...

4. Translate the following passage into Uighur using the *initiative and hearsay* forms as possible, as if you are telling a story that has happened before.

I got up late that morning. Without eating breakfast I went outside and came to the bus stop. The bus arrived, but I could not get on. Why? I did not have (lit.: to take) money with me. I left my money in my bag. (Lit.: *My money remained in my bag.)* I left my bag at home. (Lit.: *my bag remained at home.*) I returned home. When I come to the door, I could not find My keys (ئاچقۇچ). I had also left them in my bag. (Lit.: *They also remained in my bag.*) I could not get into the house. I sat in front of my house until my brother came (home) at noon.

5. Read and translate the following anecdote with the help of your dictionary.

ئوغرى ۋە ئىشىك[1]

ناھايىتى نامرات بىر كىشىنىڭ ئۆيىگە ئوغرى كىرىپتۇ. ئۆي ئىگىسى ئوغرىدىن قورقۇپ جىم يېتىپتۇ. ئوغرىمۇ بۇنى بىلىپ خاتىرجەم ئۆينىڭ ھەممە يېرىنى ئاختۇرۇپتۇ. لېكىن ئاختۇرا - ئاختۇرا ئۆينىڭ ئىچىدىن پۇلغا يارىغۇدەك بىرەر نەرسە تاپالماپتۇ. بۇنىڭدىن خاپا بولغان ئوغرى ئىشىكنىمۇ يېمەي چىقىپ كېتىپتۇ. ئۆي ئىگىسىگە ئاندىن بىرئاز جان كىرىپتۇ. لېكىن يەنىلا ئوغرىدىن قورقۇپ ئورنىدىن قوپالماي، ئۇنىڭ كەينىدىن:
— ھەي بۇرادەر، تالانىڭ ئىشىكىنى يېپىپ ماڭامسىز؟ — دەپ ئاستا ۋارقىراپتۇ. بۇنى ئاڭلاپ تېخىمۇ خاپا بولغان ئوغرى كەينىگىمۇ قارىماي:
— بۇنداق ئۆينىڭ ئىشىكىنى يېپىپ نېمە قىلىسەن، — دەپ غوتۇلداپ، باشقا بىر ئۆينى پەملەپ مېڭىپتۇ.

6. Compose a short passage or dialogue about your own experience.

---

[1] This anecdote is adapted from «كۈندە بىر كۈلكە» (A Laughter a Day), Xinjiang People's Health Publishing House, 2003, Urumqi, V.II, p.10.

يىگىرمە بەشىنچى دەرس Lesson Twenty – Five

تۆت پاڭنىڭ ھېكايىسى[1]

بىر كۈنى بىر چۈش كۆرۈپتىمەن، چۈشۈمگە مۇنداق بىر قىزىق ئىش كىرىپتۇ.

مەن پادىچى ئىكەنمەن. دالادا قوي بېقىۋېتىپتىمىشمەن. قويلارنى ئوتلاققا ھەيدەپ، ئۆزۈم بىر ساي-يىدا ئۇخلاپتىمەن. بىر ۋاقىتتا ئويغىنىپ قارىسام قويلىرىم يوق ئىكەن. قويلىرىمنى ئۇيان ئىزدەپ، بۇيان ئىزدەپ تاپالماي، بىر بۇغدايلىقنىڭ يېنىغا كەپتىمەن. ئىككى دېھقان بۇغداي ئورۇۋېتىپتىكەن. ئۇلاردىن قويلىرىمنى كۆردۈڭلارمۇ دەپ سوراپتىمەن. ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىمۇ پاڭ ئىكەن، گېپىمنى ئاڭلىيالماپتۇ ـ دە، مېنىڭ شەرەتلىرىمگە قاراپ:

ـــ بۇغداينى ئەتىگەندىن بېرى ئورۇۋاتىمىز. ئاۋۇ يارنىڭ يېنىدىن باشلىغان ئىدۇق، ـــ دەپ يار تەرەپنى كۆرسىتىپتۇ.

مەنمۇ پاڭ ئىكەنمەن. «قويلىرىڭ ئاۋۇ يار تەرەپتە،» دەۋاتىدۇ دەپ ئويلاپ يار تەرەپكە بېرىپتىمەن، بارسام قويلىرىم شۇ يەردە ئوتلاۋېتىپتىكەن، خۇشال بولۇپ، قويلىرىم ئىچىدىن پۇتى سۇنغان بىر پاقلاننى ئېلىپ دېھقانلارنىڭ يېنىغا بېرىپتىمەن.

ـــ رەھمەن سىلەرگە ئاغىنىلەر، بۇ پاقلاننى سىلەر سويۇپ يەڭلار.

ـــ ھوي ، نېمە دەيسەن؟ بۇنىڭ پۇتىنى بىز سۇندۇرمىساق، نېمە ئۇچۇن ئۇنى بىز تۆلەيدىكەنمىز؟ ـــ دەپ خاپا بولۇشۇپتىمش ئىككى پاڭ دېھقان.

ـــ ھەي ئاغىنىلەر، ئىنساپ قىلىڭلار. بۇ قويلار ئۆزۈمنىڭ ئەمەس. سىلەرگە مۇشۇ بىر پاقلاننى بېرەلەيمەن. بىرىڭلارغا بىردىن ئىككى قوي بېرەلمەيمەن، ـــ دەپتىمەن.

شۇ جېدەلنىڭ ئۇستىگە مەھەللىنىڭ ئىمامى پەيدا بوپتىمش. ئىمامنى كۆرگەن دېھقانلار ئورغاقلىرىنى ئاسمانغا كۆتۈرۈپ شەرەت قىلىپ:

ـــ خۇدا گۇۋاھچى، پاقلاننىڭ پۇتىنى بىز سۇندۇرمىدۇق، ـــ دېيىشىپتۇ. مەنمۇ بىر بارمىقىمنى چىقىرىپ شەرەت قىلىپ:

ـــ رەھمەت دەپ بىر پاقلان بەرسەم ئازمۇ؟ بۇلاردا ئىنساپ بارمۇ؟ ـــ دەپتىمەن. ئىمام بىر مېنىڭ بارمىقىمغا، بىر ئۇلارنىڭ ئورغاقلىرىغا قاراپ:

ـــ ھە بولدى، چۈشەندىم. ئۇچىڭلار ئورغاقتەك بىر كۈنلۈك ئاينى كۆرۈپسىلەر. بولىدۇ، مەن مەھەللىگە بېرىپ ئېيتاي، ناغرا چالسۇن، ئەتە ھېيت، ـــ دەپتۇ. ئەسلىدە ئىمامۇ پاڭ ئىكەنمىش.

---

① This story is adapted from «دۇردانە لەتىپىلەر» (Precious Anecdotes) by ماخمۇت مۇھەممەت. Xinjiang People's Publishing House, 2003, Urumqi, p.50–51.

Vocabulary سۆزلۈك

1. deaf پاڭ
2. story , tale هېكايە
3. dream چۈش
4. to dream , to dream about چۈش كۆر-، چۈشكە كىر-
5. shepherd (< پادا " *flock , herd*") پادىچى (‹پادا + چى)
6. field , open country دالا
7. sheep قوي
8. herd/graze sheep قوي باق -
9. grassland , grazing land(< ئوتلا- " *to graze*" < ئوت) ئوتلاق (‹ئوت + لا - ق)
" *grass*")
10. shade , shadow سايە
11. to awake ئويغان -
12. here and there ئۇ يان - بۇ يان
13. wheat بۇغداي
14. wheat field(< بۇغداي " *wheat*") بۇغدايلىق (‹بۇغداي + لىق)
15. peasant , farmer دېھقان
16. to harvest ئور -
17. signal , gesture , sign شەرەت
18. cliff , precipice يار
19. to think , to consider (< ئوي " *idea , thought , notion*") ئويلا - (‹ئوي + لا-)
20. to graze (< ئوت " *grass*") ئوتلا - (ئوت + لا -)
21. leg; foot پۇت
22. to break , to snap سۇن -
23. lamb پاقلان
24. friend (used among men) ئاغىنە (. دوست)
25. to slaughter , butcher; to peel سوي -
26. to break (causative of - سۇن " *to break*") سۇندۇر - (‹سۇن - دۇر)
27. to content (oneself) ئىنساپ قىل -
28. neighborhood مەھەللە
29. Imam - a head of a Muslim mosque , learned Muslim ئىمام
scholar
30. to appear , emerge پەيدا بول -
31. sickle (< - ئور " *to harvest , to cut*") ئورغاق (‹ئور - غاق)
32. sky ئاسمان
33. to lift; to carry; to raise كۆتۈر-
34. witness , testifier (< گۇۋاھ " *testimony*") گۇۋاھچى (‹گۇۋاھ + چى)
35. finger بارماق
36. a traditional drum ناغرا
37. to play (an instrument); to ring (bell); to beat (drum) چال -
38. traditional Muslim festival; festival , celebration ھېيت

Grammar گرامماتىكا

I Hearsay Forms (Continued)

Below , the two more frequently used hearsay forms are introduced . Any other hearsay forms based on different types of verbal stems can be constructed applying the same pattern .

1. Continuous Hearsay Forms

1.1 The continuous hearsay form expresses indirect release of information about the continuous state of a completed action . For example :

Two peasants were harvesting the wheat. ئىككى دېھقان بۇغداي ئورۇۋېتىپتۇ.

چۈشۈمدە مەن قويلىرىمنى تاپالمايۋېتىپتىمەن.

I dreamed that I was not able to find my sheep.

1.2 The continuous hearsay form of the verb is constructed by applying the converb – perfective suffix پ°_(پ_/ ىپ_/ ۇپ_/ ۈپ_) to the positive and negative continuous aspect form of the verb followed by personal endings . The 1st person personal endings occur as تىمەن_ and تىمىز_ .(refer to Lesson 24).

See the chart :

negative		positive	person
كۆر – ۇۋات – ما– پ –	كۆر – مەي – ۋات – ىپ –	كۆر – ۇۋات – ىپ –	
كۆرۇۋاتماپتىمەن	كۆرمەيۋېتىپتىمەن	كۆرۇۋېتىپتىمەن	مەن
كۆرۇۋاتماپتىمىز	كۆرمەيۋېتىپتىمىز	كۆرۇۋېتىپتىمىز	بىز
كۆرۇۋاتماپسەن	كۆرمەيۋېتىپسەن	كۆرۇۋېتىپسەن	سەن
كۆرۇۋاتماپسىز	كۆرمەيۋېتىپسىز	كۆرۇۋېتىپسىز	سىز
كۆرۇۋاتماپسىلەر	كۆرمەيۋېتىپسىلەر	كۆرۇۋېتىپسىلەر	سىلەر
كۆرۇۋاتماپتۇ	كۆرمەيۋېتىپتۇ	كۆرۇۋېتىپتۇ	ئۇ / ئۇلار

2. Objective Hearsay Forms

2.1 The objecticve hearsay form of the verb is constructed by applying the converb – perfective suffix پ°_(پ_/ ىپ_/ ۇپ_/ ۈپ_) to the continuous aspect form of the converb – objective followed by personal endings . The 1st person personal endings would occur in the forms تىمەن_ and تىمىز_ . See the chart :

negative	positive	person
كۆر ـگىلى ـۇۋات ـ ماـپ ـ	كۆر ـ گىلى ـ ۇۋات ـ پ ـ	
كۆرگىلىۋاتماپتىمەن	كۆرگىلىۋاتپتىمەن	مەن
كۆرگىلىۋاتماپتىمىز	كۆرگىلىۋاتپتىمىز	بىز
كۆرگىلىۋاتماپسەن	كۆرگىلىۋاتپسەن	سەن
كۆرگىلىۋاتماپسىز	كۆرگىلىۋاتپسىز	سىز
كۆرگىلىۋاتماپسىلەر	كۆرگىلىۋاتپسىلەر	سىلەر
كۆرگىلىۋاتماپتۇ	كۆرگىلىۋاتپتۇ	ئۇ /ئۇلار

2.2 The objective hearsay form expresses indirect release of information about the intention or aim toward an action. For example :

ئىككى دېھقان مېنىڭ پاخلىنىمنى سويغىلىۋاتپتۇ.

The two peasants were about to slaughter my lamb.

3. Application of Particles ئىكەن and ئىمىش to Hearsay Forms

3.1 The particle ئىكەن is applied as a suffix +تىكەن to the converb–perfective پ° – forms of all verbal stems followed by 1st and 2nd person future tense personal endings. The 3rd person personal ending appears to be Ø. See the charts below :

(1) To the converb – perfective of simple verbal stem :

negative		positive		person
كۆر ـ مە ـ پ ـ	ياز ـ ماـپ ـ	كۆر ـ ۇپ ـ	ياز ـ پ ـ	
كۆرمەپتىكەنمەن	يازماپتىكەنمەن	كۆرۇپتىكەنمەن	يېزىپتىكەنمەن	مەن
كۆرمەپتىكەنمىز	يازماپتىكەنمىز	كۆرۇپتىكەنمىز	يېزىپتىكەنمىز	بىز
كۆرمەپتىكەنسەن	يازماپتىكەنسەن	كۆرۇپتىكەنسەن	يېزىپتىكەنسەن	سەن
كۆرمەپتىكەنسىز	يازماپتىكەنسىز	كۆرۇپتىكەنسىز	يېزىپتىكەنسىز	سىز
كۆرمەپتىكەنسىلەر	يازماپتىكەنسىلەر	كۆرۇپتىكەنسىلەر	يېزىپتىكەنسىلەر	سىلەر
كۆرمەپتىكەن	يازماپتىكەن	كۆرۇپتىكەن	يېزىپتىكەن	ئۇ /ئۇلار

(2) To the converb–perfective of continues verbal stem :

negative		positive	person
كۆر- ۇۋات - ما - پ -	كۆر-مەي -ۋات -پ -	كۆر - ۇۋات - پ -	
كۆرۇۋاتماپتىكەنمەن	كۆرمەيۋېتىپتىكەنمەن	كۆرۇۋېتىپتىكەنمەن	مەن
كۆرۇۋاتماپتىكەنمىز	كۆرمەيۋېتىپتىكەنمىز	كۆرۇۋېتىپتىكەنمىز	بىز
كۆرۇۋاتماپتىكەنسەن	كۆرمەيۋېتىپتىكەنسەن	كۆرۇۋېتىپتىكەنسەن	سەن
كۆرۇۋاتماپتىكەنسىز	كۆرمەيۋېتىپتىكەنسىز	كۆرۇۋېتىپتىكەنسىز	سىز
كۆرۇۋاتامتىكەنسىلەر	كۆرمەيۋېتىپتىكەنسىلەر	كۆرۇۋېتىپتىكەنسىلەر	سىلەر
كۆرۇۋاتماپتىكەن	كۆرمەيۋېتىپتىكەن	كۆرۇۋېتىپتىكەن	ئۇ / ئۇلار

(3) To the converb – perfective of objective verbal stem :

negative	positive	person
كۆر - گىلى - ۇۋات - ما - پ -	كۆر- گىلى -ۇۋات - پ -	
كۆرگىلىۋاتماپتىكەنمەن	كۆرگىلىۋېتىپتىكەنمەن	مەن
كۆرگىلىۋاتماپتىكەنمىز	كۆرگىلىۋېتىپتىكەنمىز	بىز
كۆرگىلىۋاتماپتىكەنسەن	كۆرگىلىۋېتىپتىكەنسەن	سەن
كۆرگىلىۋاتماپتىكەنسىز	كۆرگىلىۋېتىپتىكەنسىز	سىز
كۆرگىلىۋاتماپتىكەنسىلەر	كۆرگىلىۋېتىپتىكەنسىلەر	سىلەر
كۆرگىلىۋاتماپتىكەن	كۆرگىلىۋېتىپتىكەن	ئۇ / ئۇلار

These forms of the verb indicate secondhand information about the action :

قويۇمنىڭ پۇتىنى شۇ ئىككى دېھقان سۇندۇرۇپتىكەن.

(As I found out later) these two peasants have broken the leg of my sheep.

ئىككى دېھقان مېنىڭ پاخلىنىمنى سويۇۋېتىپتىكەن.

(As I see) the two peasants were slaughtering my lamb.

ئىككى دېھقان مېنىڭ پاخلىنىمنى سويغىلىۋېتىپتىكەن.

(I found that) the two peasants were about to slaughter my lamb.

3.2 The particle ئىمىش is applied as a suffix +تىمىش to the converb–perfective پ° – forms of all verbal stems and is followed by 1st and 2nd person personal endings. The 3rd person personal ending appears to be Ø . See the charts :

objective	continuous	simple	stem
كۆر ـ گىلى ـ ۇۋات ـ پ ـ	كۆر ـ ۇۋات ـ پ ـ	ياز ـ پ ـ	positive
كۆرگىلىۋېتىپتىمىشمەن	كۆرۈۋېتىپتىمىشمەن	يېزىپتىمىشمەن	مەن
كۆرگىلىۋېتىپتىمىشمىز	كۆرۈۋېتىپتىمىشمىز	يېزىپتىمىشمىز	بىز
كۆرگىلىۋېتىپتىمىشسەن	كۆرۈۋېتىپتىمىشسەن	يېزىپتىمىشسەن	سەن
كۆرگىلىۋېتىپتىمىشسىز	كۆرۈۋېتىپتىمىشسىز	يېزىپتىمىشسىز	سىز
كۆرگىلىۋېتىپتىمىشسىلەر	كۆرۈۋېتىپتىمىشسىلەر	يېزىپتىمىشسىلەر	سىلەر
كۆرگىلىۋېتىپتىمىش	كۆرۈۋېتىپتىمىش	يېزىپتىمىش	ئۇ/ئۇلار

objective	continuous		simple	stem
كۆر ـ گىلى ـ ۇات ـ ما ـ پ ـ	كۆر ـ ۇۋات ـ ما ـ پ ـ	كۆر ـ مەي ـ ۋات ـ پ ـ	ياز ـ ما ـ پ ـ	positive
كۆرگىلىۋاتماپتىمىشمەن	كۆرۈۋاتماپتىمىشمەن	كۆرمەيۋېتىپتىمىشمەن	يازماپتىمىشمەن	مەن
كۆرگىلىۋاتماپتىمىشمىز	كۆرۈۋاتماپتىمىشمىز	كۆرمەيۋېتىپتىمىشمىز	يازماپتىمىشمىز	بىز
كۆرگىلىۋاتماپتىمىشسەن	كۆرۈۋاتماپتىمىشسەن	كۆرمەيۋېتىپتىمىشسەن	يازماپتىمىشسەن	سەن
كۆرگىلىۋاتماپتىمىشسىز	كۆرۈۋاتماپتىمىشسىز	كۆرمەيۋېتىپتىمىشسىز	يازماپتىمىشسىز	سىز
كۆرگىلىۋاتماپتىمىشسىلەر	كۆرۈۋاتماپتىمىشسىلەر	كۆرمەيۋېتىپتىمىشسىلەر	يازماپتىمىشسىلەر	سىلەر
كۆرگىلىۋاتماپتىمىش	كۆرۈۋاتماپتىمىش	كۆرمەيۋېتىپتىمىش	يازماپتىمىش	ئۇ/ئۇلار

The particle ئىمىش may also be applied to the end of hearsay forms as abbriviated suffix مىش +. In this case, the 3rd person personal ending ـتۇ merges with the particle مىش + at the following position as تىمىش + .

stem	simple	continuous	objective
positive	ياز ـ پ ـ	كۆر ـ ۋات ـ پ ـ	كۆر ـ گىلى ـ ۋات ـ پ
مەن	يېزىپتىمەنمىش	كۆرۋاتىپتىمەنمىش	كۆرگىلىۋاتىپتىمەنمىش
بىز	يېزىپتىمىزمىش	كۆرۋاتىپتىمىزمىش	كۆرگىلىۋاتىپتىمىزمىش
سەن	يېزىپسەنمىش	كۆرۋاتىپسەنمىش	كۆرگىلىۋاتىپسەنمىش
سىز	يېزىپسىزمىش	كۆرۋاتىپسىزمىش	كۆرگىلىۋاتىپسىزمىش
سىلەر	يېزىپسىلەرمىش	كۆرۋاتىپسىلەرمىش	كۆرگىلىۋاتىپسىلەرمىش
ئۇ /ئۇلار	يېزىپتىمىش	كۆرۋاتىپتىمىش	كۆرگىلىۋاتىپتىمىش

stem	simple	continuous		objective
positive	ياز ـ ما ـ پ ـ	كۆر ـ مەي ـ ۋات ـ پ ـ	كۆر ـ ۋات ـ ما ـ پ ـ	كۆر ـ گىلى ـ ۋات ـ ما ـ پ ـ
مەن	يازماپتىمەنمىش	كۆرمەيۋاتىپتىمەنمىش	كۆرۋاتماپتىمەنمىش	كۆرگىلىۋاتماپتىمەنمىش
بىز	يازماپتىمىزمىش	كۆرمەيۋاتىپتىمىزمىش	كۆرۋاتماپتىمىزمىش	كۆرگىلىۋاتماپتىمىزمىش
سەن	يازماپسەنمىش	كۆرمەيۋاتىپسەنمىش	كۆرۋاتماپسەنمىش	كۆرگىلىۋاتماپسەنمىش
سىز	يازماپسىزمىش	كۆرمەيۋاتىپسىزمىش	كۆرۋاتماپسىزمىش	كۆرگىلىۋاتماپسىزمىش
سىلەر	يازماپسىلەرمىش	كۆرمەيۋاتىپسىلەرمىش	كۆرۋاتماپسىلەرمىش	كۆرگىلىۋاتماپسىلەرمىش
ئۇ /ئۇلار	يازماپتىمىش	كۆرمەيۋاتىپتىمىش	كۆرۋاتماپتىمىش	كۆرگىلىۋاتماپتىمىش

These forms of the verb express doubtful release of secondhand information about the action. For example :

قويۇمنىڭ پۇتىنى ئۆزۈم سۇندۇرۇپتىمەنمىش.

(I am told that) I broke the leg of my sheep. (How can it be possible ? !)

قويلىرىمنى شۇ ئىككى دېھقان بېقىۋاتىپتىمىش.

(I am told that) the two peasants were looking after my sheep. (Impossible !)

مەن ئۇلارغا ئىككى پاخلان بەرگىلىۋاتىپتىمىشمەن

(I am told thad) I was going to give two lamb to them. (Would I ?)

4. Hearsay Forms in دەك +

4.1 The suffix of similarity دەك + (refer to Lesson 13, grammar section 1) may occur in a merged form تىدەك- after the converb – perfective suffix پ°- and followed by the 1st and 2nd person personal endings, in which case the 3rd person personal ending appears to be Ø. See the chart below:

negative		positive		person
كۆر - مە - پ-	ياز - ما - پ -	كۆر - ۇپ -	ياز - ىپ -	
كۆرمەپتىدەكمەن	يازماپتىدەكمەن	كۆرۇپتىدەكمەن	يېزىپتىدەكمەن	مەن
كۆرمەپتىدەكمىز	يازماپتىدەكمىز	كۆرۇپتىدەكمىز	يېزىپتىدەكمىز	بىز
كۆرمەپتىدەكسەن	يازماپتىدەكسەن	كۆرۇپتىدەكسەن	يېزىپتىدەكسەن	سەن
كۆرمەپتىدەكسىز	يازماپتىدەكسىز	كۆرۇپتىدەكسىز	يېزىپتىدەكسىز	سىز
كۆرمەپتىدەكسىلەر	يازماپتىدەكسىلەر	كۆرۇپتىدەكسىلەر	يېزىپتىدەكسىلەر	سىلەر
كۆرمەپتىدەك	يازماپتىدەك	كۆرۇپتىدەك	يېزىپتىدەك	ئۇ /ئۇلار

This form of the verb expresses the ridiculing attitude of the speaker toward secondhand information about a completed action. E.g.:

قويۇمنىڭ پۇتىنى ئۆزۈم سۇندۇرۇپتىدەكمەن.

(I am told that) I broke my sheep's leg myself. (Isn't it ridiculous?)

4.2 The suffix of similarity دەك+ may also occur after the -كۇ/-گۇ/-قۇ/-غۇ verbal-noun form expressing the discontented attitude of the speaker toward the secondhand information about an uncompleted or habitual action. For example:

يەكشەنبە كۈنى سەيلىگە چىقايلى دېسەك يامغۇر ياغقۇدەك.

We want to go out on Sunday, but (as we are informed) it will rain. (What a nuisance!)

The suffix دەك+ attached to the -كۇ/-گۇ/-قۇ/-غۇ verbal-noun form will be followed by 1st and 2nd person personal endings. The 3rd person personal ending appears to be Ø. See the chart below:

person	positive		negative	
	يازـ غۇـ	كۆرـ گۇـ	ياز ـ ما ـ غۇـ	كۆر ـ مه ـ گۇـ
مەن	يازغۇدەكمەن	كۆرگۇدەكمەن	يازمىغۇدەكمەن	كۆرمىگۇدەكمەن
بىز	يازغۇدەكمىز	كۆرگۇدەكمىز	يازمىغۇدەكمىز	كۆرمىگۇدەكمىز
سەن	يازغۇدەكسەن	كۆرگۇدەكسەن	يازمىغۇدەكسەن	كۆرمىگۇدەكسەن
سىز	يازغۇدەكسىز	كۆرگۇدەكسىز	يازمىغۇدەكسىز	كۆرمىگۇدەكسىز
سىلەر	يازغۇدەكسىلەر	كۆرگۇدەكسىلەر	يازمىغۇدەكسىلەر	كۆرمىگۇدەكسىلەر
ئۇ/ئۇلار	يازغۇدەك	كۆرگۇدەك	يازمىغۇدەك	كۆرمىگۇدەك

4.3 The particle ئىمىش in the مىش+ form can be applied to دەك+ hearsay forms to express the doubtful attitude of the speaker toward secondhand information about an action as ridiculous or upsetting. See the examples and chart:

مەن ئۇلارنىڭ ھەربىرىگە بىردىن قوي بەرگۇدەكمىشمەن.

(I am asked that) I give each one of them a sheep. (Nonsense !)

ئۇلار مېنىڭ قويلىرىمنى كۆرمەپتىدەكمىش.

(They said that) they have not seen my sheep. (How can it be possible ?)

person	positive		negative	
	يازـغۇـدەك ـ	ياز ـ پ ـ تىدەك ـ	ياز ـ ما ـ غۇ ـدەك ـ	ياز ـما ـپ ـتىدەك ـ
مەن	يازغۇدەكمىشمەن	يېزىپتىدەكمىشمەن	يازمىغۇدەكمىشمەن	يازماپتىدەكمىشمەن
بىز	يازغۇدەكمىشمىز	يېزىپتىدەكمىشمىز	يازمىغۇدەكمىشمىز	يازماپتىدەكمىشمىز
سەن	يازغۇدەكمىشسەن	يېزىپتىدەكمىشسەن	يازمىغۇدەكمىشسەن	يازماپتىدەكمىشسەن
سىز	يازغۇدەكمىشسىز	يېزىپتىدەكمىشسىز	يازمىغۇدەكمىشسىز	يازماپتىدەكمىشسىز
سىلەر	يازغۇدەكمىشسىلەر	يېزىپتىدەكمىشسىلەر	يازمىغۇدەكمىشسىلەر	يازماپتىدەكمىشسىلەر
ئۇ/ئۇلار	يازغۇدەكمىش	يېزىپتىدەكمىش	يازمىغۇدەكمىش	يازماپتىدەكمىش

***Plese note** : Hearsay forms based upon the verbal stem intoduced in lessons 24 and 25, together with the ئىمىش/ئىكەن secondhand information forms based upon the nominal*

stem, that were (introduced in Lesson 13) constitute a large variety of morphological forms which refer to direct and indirect release of information obtained through other media or collected by the experience of the speaker. It is important to note that, if the ئىمىش/ئىكەن *forms based upon nominal stems express secondhand information without the subjective position of the speaker, the verbal hearsay forms are used to express the attitude or position of the speaker toward the information released (such as surprise, dislike, ridicule, discontentment, doubt, etcetera).*

II Derivational Suffix ـكەك /ـگەك/ـقاق /ـغاق
The derivational suffix ـكەك /ـگەك/ـقاق /ـغاق *derives nouns from verbal stems:*

ئور- *"to cut; to harvest"* ـغاق > ئورغاق *"sickle"*

Exercises and Assignments مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Construct positive and negative continuous hearsay forms in each person of the given verbs and verbal- phrases below:

چۇش كۆر-، ئويغان -، ئور-، ئويلا-، سۆندۈر-، سوي -، چال -، كۆتۈر-، قوي باق -

2. Construct positive and negative ئىكەن **hearsay forms in each person of the given verbs and verbal -phrases below:**

ياشا-، يېتىلە -، مىن -، مىنگەش-، نەسىھەت قىل -، كۈلدۈر -، ئوقۇت -، قارا-

3. Construct positive and negative ئىمىش **hearsay forms in each person of the given verbs and verbal-phrases below:**

ئەركىلەت -، ئالدۇر -، ئويلا -، ياساتقۇز-، تىرىش -، نەتىجە يارات -

4. Construct positive and negative دەك+ **hearsay forms in each person of given verbs below, and then add** ئىمىش **particle to them:**

يۈگۈر -، قېرى-، تەبرىكلە-

5. Read and translate the following sentences into English:

1) ئاۋۇ 70 ياشقا كىرگەن قېرىمۇ ئۇنىۋېرسىتېتتا ئوقۇغۇدەكمىش.
2) ئىمامۇ مەندىن بىر قوي سوراپتۇدەك.
3) ئويغىنىپ قارىسام، قويلىرىم مەھەللە تەرەپكە كېتىۋېتىپتۇ.

4) قويلىرىم مېنى تاپالماي، مېنى ئىزدەپ مەھەللىگە مېڭىپتىكەن.
5) شۇ ۋاقىتتا مەن سايىدا ئۇخلاۋېتىپتىكەنمەن.
6) ئۇلار يېنىمدىن ئۆتۈپمۇ مېنى كۆرمەپتۇدەكمىش.
7) مەن ئۇخلاپتىمىشمەن، قويلىرىمنى دېھقانلار بېقىپتىمىش.
8) ئىمامىمۇ مەندىن بىر قوي ئالاي دەپ مېنى ئىزدەۋېتىپتىكەنمىش.
9) ئۇ دېھقانلارغا: «قوينىڭ پۇتىنى سۇندۇرۇپ ياخشى قىپسىلەر،» دەۋېتىپتىكەنمىش.
10) مەنمۇ پاك بولغاچقا ئىمامنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلىماپتۇدەكمىشمەن.

6. Read the following passage with the help of your dictionary.

تەقدىر[1]

شەھەرنى ئايلىنىپ ئاقىدىغان قەدىمىي دەريا بۇرۇنقىدەكلا ئېقىۋېتىپتۇ، لېكىن خۇددى نۇرغۇن ئىشلارنى ئەسلەۋاتقاندەك جىمجىت ئېقىۋېتىپتۇ. كېيىنكى يىللاردىن بېرى ئەتراپىدىكى زاۋۇت - كارخانىلاردىن، دوختۇرخانا، ئاشخانا ۋە ھەر خىل ئېگىز - ئېگىز بىنالاردىن توختىماي چىقىۋاتقان ئەخلەت، گەندە، يۇندىلار يەر ئاستى يوللىرى بىلەن كېلىپ بۇ دەريانى قۇيۇلۇۋېتىپتۇ. دەريا يەنىلا بۇ - رۇنقى يولىنى بويلاپ يېنىزا - قىشلاقلار تەرەپكە ئۇنسىز ئېقىپ بېرىۋېتىپتۇ. ئەنە، يېنىزا قىزىلىرى بۇ - رۇنقىدەكلا دەريا سۈيىنى چېلەكلەردە ئېلىپ ئۆيلىرىگە توشۇۋاتقۇدەك. ئېتىزدىكى يىگىتلەر نانلىرى - نى شۇ سۇغا چىلاپ ھۇزۇرلىنىپ يەۋاتقۇدەك...
ئاھ تەڭرىم! بۇ نېمە قىسمەت؟ بۇ سېنىڭ بىزگە بەرگەن جازايىڭمۇ ياكى مەسخىرەڭمۇ؟! ...

---

① This passage is adapted from «قايدىسەن دىلدار» *(Where is My beloved)*, a collection of short stories of ئۆمەرجان سىدىق (مىسكىن). Uighur Publishing House, Kashgar, 2001, p.123.

يىگىرمە ئالتىنچى دەرس Lesson Twenty – Six

يىگىت تاللاش①

بۇرۇننىڭ بۇرۇندا گۈزەل بىر قىز بولغان ئىكەن. ئۇنىڭ جامالىنى كۆرگەن كىشى ئەقلىدىن ئېزىپ، هوشىنى يوقىتىدىكەن.

بىر كۈنى ئۇ قىزغا بۇ شەھەردىكى ئۇچ يىگىتنىن ئەلچى كەپتۇ. قىزنىڭ ئاتا – ئانىسى نېمە قىلىشنى بىلمەي ئويلىنىپ قاپتۇ. ئەمما ئۇ ئۇچ يىگىت قىزنى تالىشىپ ئۇرۇشۇپ كېتىپتۇ. قىزنىڭ ئاتا – ئانىسى بۇ ئىشنى كۆرۈپ بېشى قېتىپ، ئۇلارنى قازىغا ئېلىپ بېرىپتۇ.

ئىشنىڭ باش – ئاخىرىنى ئاڭلاپ چىققاندىن كېيىن، قازى قىزنى ۋە ئۇنىڭ ئاتا – ئانىسىنى ئوڭ تەرەپكە، ئۇچ يىگىتنى سول تەرەپكە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، ئۇلارنىڭ هەربىرىگە بىر پىيالىدىن چاي قۇيۇپ بېرىپتۇ. بىرىنچى ۋە ئىككىنچى يىگىت خۇدانى گۇۋاهلىققا تارتىپ، نۇرغۇن قەسەم ۋە ۋەدە-لەرنى بېرىپتۇ. ئۇچىنچى يىگىت سۆزلەي دېگەندە قىز تۇيۇقسىز يىقىلىپ چۈشۈپ، بىر دەمدىن كېيىن تىنىقمۇ توختاپ قاپتۇ. ئالدىنقى ئىككى يىگىت بۇ ئەهۋالنى كۆرۈپ پەرۋا قىلماي كېتىپ قاپتۇ. ئۇچىنچى يىگىت بولسا قىزنى قۇچىقىغا ئېلىپ هۆڭ – هۆڭ يىغلاپتۇ ۋە يېنىدىن قىلىچىنى چىقىرىپ ئۆزىنىڭ يۈرىكىگە سانجىشقا تەييارلىنىپتۇ. شۇ چاغدا قازى ئۇنى توسۇپ:

—— نېمىشقا بۇنداق قىلىسەن؟ —— دەپ سوراپتۇ. يىگىت:

—— بۇنىڭسىز هايات مەن ئۇچۇن هارام، —— دەپ يەنە يىغلاپ كېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن قازى رازى بولۇپ مۇنداق دەپتۇ:

—— باركاللا ئوغلۇم، قىزنىڭ هەقىقىي لايىقى سەن ئىكەنسەن. بۇگۈندىن باشلاپ ئۇ ساڭا ئامانەت. تۇيۇقلارنى قىلىپ مەڭگۇ بەختلىك ياشاڭلار!

يىگىت هەيران بولۇپ قازىغا قارىسا، قازى كۈلۈپ تۇرۇپ بۇنىڭدىكى سىرنى يىگىتكە سۆزلەپ بېرىپتۇ. ئەسلىدە قازى قىزنىڭ چېيىغا بىھۇش قىلىش دورىسىنى سېلىپ قويغان ئىكەن.

سۆزلۈك Vocabulary

تاللا– 1. to select, to choose, to pick

گۈزەل 2. beautiful, pretty

جامال 3. face; appearance, looks

ئاز– 4. to be confused; lost (off track)

هوش 5. sense, consciousness

يوقات – (يوق + ا – ت) 6. to lose; to destroy; to eliminate (causative of – يوقا "to disappear" < يوق "there is no")

تالاش – 7. to contend, to vie, to strive (for); to argue; to dispute

ئۇرۇش – 8. to fight (against one another)

---

① This story is adapted from a story of a same title published in «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى» June 24, 2003, p.6.

قات-
بەشى قات-
قازى
ئوڭ
سول
پىيالە
گۇۋاھلىق (‹گۇۋاھ + لىق)
گۇۋاھلىققا تارت-
قەسەم
قەسەم بەر-
ۋەدە
ۋەدە بەر-
يېقىل -
تىنىق (‹تىن -ىق)
توختا -
تىنىقى توختا -
ئالدىنقى
پەرۋا قىل -
قۇچاق
قۇچقىغا ئال-
ھۆڭ - ھۆڭ
يىغلا-
قىلىچ
چىقار -(‹چىق - ار-)
يۈرەك
سانجى -
چاغ (. ۋاقىت)
توس-
نېمىشقا (=نېمە ئۈچۈن)
مۇھەببەت
ھارام
رازى بول -
باربكاللا
ھەقىقىي
لايىق
ئامانەت
مەڭگۈ
بەختلىك (بەخت +لىك)
ئەسلىدە
بىھوش قىل -
سال -

9. to harden, to solidify; to be frozen
10. to be frozen/confused
11. an Islamic judge
12. right
13. left
14. a small bowl, drinking cup
15. witness (< گۇۋاھ " *testimony*")
to ask/call someone for witness
16. oath, vow
to vow
17. promise
to promise
18. to fall, to fall over
19. breath, respiration (< تىن - " *to breathe*")
20. to stop
to stop breathing (> to die)
21. previous
22. to care; to pay attention (< پەرۋا " *care, attention*")
23. bosom; breast
to take into once arm;to embrace
24. imitation of sobbing/wailing
25. to cry, to weep
26. sword
27. to take out (*causative of* - چىق " *out*")
28. heart
29. to pierce; to prick; to puncture; to stab
30. time; moment
31. to block,to bar the way
32. why (*colloquial*)
33. love, affection
34. haram (any thing or deed that is not permitted in Islam)
35. to be satisfied (< رازى " *contentment* ")
36. an exclamation expressing satisfaction, contentment
37. real, true; exact
38. *adj.*: qualified, worthy; *n.*: mate, companion
39. entrusted thing, trust deed; deposit
40. for ever
41. happy; filled with happiness (< بەخت " *happiness*")
42. originally, at first
43. to make/cause someone to lose sense (< ھوش " *sense*")
44. to put on/in; to add; to construct; to take off (clothes)

Auxiliary Verbs and [V+$V_{aux.}$] Combinatrons

1. Some verbs in Modern Uighur may occur as the auxiliaries in complex verbal structures: [V+$V_{aux.}$] combinations. The main verb in this combination, which occurs in the form of a converb holding the position of the main constituent, denotes the primary meaning of an action. The auxiliary verb, instead of expressing an independent action, functions as a grammatical suppliment and expresses different states of the execution of the action indicated by the main verb. E.g.:

"He/she read this book in three days". ئۇ بۇ كىتابنى ئۈچ كۈندە ئوقۇپ چىقتى.

The [V+$V_{aux.}$] combination in this sentence is ئوقۇپ چىق – "to be read thoroughly". The auxiliary verb – چىق in this construction does not express "to go out/up", as it does as an independent verb. It indicates that the action – ئوقۇ "to read", in the converb–perfective form –ئوقۇپ, is to be carried out completely. Compare:

"He/she read this book for three days." ئۇ بۇ كىتابنى ئۈچ كۈن ئوقۇدى.

In this sentence ئوقۇدى "read", in the simple past tense form, indicates that the book was read for three days, but not necessarily "all the way through".

Some of the most frequently used auxiliary verbs are listed below.

functional meaning in [V+$V_{aux.}$] combinations as auxiliary verbs	*original lexical meaning as independent verbs*	*verbs*
execution of an action thoroughly, completely	to go out; to exit; to go up	چىق –
testing, trial or attempting attitude toward the action	to look; to look after; to bring up; to breed	باق –
a stable/settled state of the action; constant/repeated occurrence of an action	to live; to stay; to stand; to get up	تۇر –
unexpected occurrence of an action	to remain/be left behind; to be left over	قال –
sudden occurrence of an action	to go down/in; to get on	چۈش –
sudden occurrence of an action and its going into a sustained state in that manner	to leave; to depart;to take (=cost)	كەت –
execution of an actionwith less attention,care, or stress	to put down; to place; to release; let go	قوي –
execution of an action on behalf of others	to give	بەر –

Examples for the chart:

چىق ـ: بىز شەھەرنى بىر ئايلىنىپ چىقتۇق. (<ئايلان ـ ىپ چىق ـ)
We went all over/around the town.

باق ـ: سىز بۇ كىتابنى ئوقۇپ باقتىڭىزمۇ؟ (ئوقۇ ـ پ باق ـ)
Did you ever read this book?
Lit.: Did you ever have the chance (did you ever try) to read this book?

تۇر ـ: سىئاتلدا دائىم يامغۇر يېغىپ تۇرامدۇ؟ (<ياغ ـ ىپ تۇر ـ)
Does it always rain in Seattle?
Lit.: Does it often/constantly rain in Seattle?

قال ـ: ئالىمنىڭ ئارزىگۈلگە دېگەن گەپلىرىنى ئاڭلاپ قالدىم. (<ئاڭلا ـ پ قال ـ
(It just happend that) I heard what Alim said to Arzigul.

چۈش ـ: ئۇ پەلەمپەيدىن يىقىلىپ چۈشتى. (<يىقىل ـ ىپ چۈش ـ)
He/she (suddenly) fell off the stairs.

كەت ـ: بۇنى ئالىم بىلىپ قېلىپ خاپا بولۇپ كەتتى. (<خاپا بول ـ ۇپ كەت ـ)
Knowing this, Alim got angry.

قوي ـ: مەن ئۇنىڭ گەپلىرىگە كۈلۈپ قويدۇم. (<كۈل ـ ۇپ قوي ـ)
I (just) gave a (slight) smile to his words.

بەر ـ: مومام بىزگە كۈندە ھېكايىلەرنى ئېيتىپ بېرەتتى. (<ئېيت ـ ىپ بەر ـ)
My grandmother used to tell us stories every day.

2. The [V+$V_{aux.}$] combination appears in a sentence as a complex verbal stem, and thus it is conjugated as one stem. The necessary verbal suffixes are attached to the end of such combination.

In the following chart, the conjugated forms of ـ ئوقۇپ چىق in the future tense/habitual aspect, present–continuous aspect, simple past tense, and habitual –past tense forms are given as examples.

person	future & habitual	present – continuous	simple past	habitual past
مەن	ئوقۇپ چىقىمەن	ئوقۇپ چىقىۋاتىمەن	ئوقۇپ چىقتىم	ئوقۇپ چىقاتتىم
سەن	ئوقۇپ چىقىسەن	ئوقۇپ چىقىۋاتىسەن	ئوقۇپ چىقتىڭ	ئوقۇپ چىقاتتىڭ
سىز	ئوقۇپ چىقىسىز	ئوقۇپ چىقىۋاتىسىز	ئوقۇپ چىقتىڭىز	ئوقۇپ چىقاتتىڭىز
ئۇ	ئوقۇپ چىقىدۇ	ئوقۇپ چىقىۋاتىدۇ	ئوقۇپ چىقتى	ئوقۇپ چىقاتتى
بىز	ئوقۇپ چىقىمىز	ئوقۇپ چىقىۋاتىمىز	ئوقۇپ چىقتۇق	ئوقۇپ چىقاتتۇق
سىلەر	ئوقۇپ چىقىسىلەر	ئوقۇپ چىقىۋاتىسىلەر	ئوقۇپ چىقتىڭلار	ئوقۇپ چىقاتتىڭلار
ئۇلار	ئوقۇپ چىقىدۇ	ئوقۇپ چىقىۋاتىدۇ	ئوقۇپ چىقتى	ئوقۇپ چىقاتتى

Exercises and Assignments مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Discuss the semantic implications of the following [V+$V_{aux.}$] combinations and describe them in English:

سانجىپ قوي ـ ، يىغلاپ كەت ـ ، توختاپ تۇر ـ ، يىقىلىپ چۈش ـ ،
ئۇرۇشۇپ قال ـ ، تالىشىپ باق ـ ، يوقىتىپ قوي ـ ، ئېزىپ قال ـ ،
تاللاپ بەر ـ ، يارىتىپ قال ـ ، تەبرىكلەپ قوي ـ ، ئېزىپ قال ـ ،
ئاپىرىپ باق ـ ، ئاپىرىپ قوي ـ ، ئاپىرىپ بەر ـ ، قۇرۇپ قال ـ ، قۇرۇپ كەت
كۈلدۈرۈپ چىق ـ ، كۈلدۈرۈپ باق ـ ، ئەركىلىتىپ تۇر ـ ، ياستىپ بەر ـ ،
ياستىپ قوي ـ ، ئويلاپ باق ـ ، قېرىپ قال ـ ، قاراپ تۇر ـ ، يېزىپ چىق ـ

2. Conjugate the [V+$V_{aux.}$] complex stems given in Exercise 1 in different tenses and aspects, and then translate them into English.

3. Read and translate the following sentences into English (provide notes about the feeling of each sentence):

1) يىگىتلەر قىزنىڭ جامالىنى كۆرۈپ هوشلىرىنى يوقىتىپ قويۇشتى.
2) ئۇچ يىگىت بىر قىزنى تالىشىپ ئۇرۇشۇپ كەتتىمۇ؟
3) قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى بولغان ئىشنى نېمە ئۈچۈن قازىغا سۆزلەپ بەرمەكچى؟
4) قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى قانداق قىلىشنى قازىدىن سوراپ باقماقچىدى (<باقماقچى ئىدى)، قازى ئۇلارنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ نېمە دېيىشىنى بىلمەي قالدى.
5) ئىككى يىگىت نېمە ۋەدىلەرنى بېرىپ چىقىشتى؟
6) قىز يىقىلىپ چۈشكەندە ئۇ ئىككى يىگىت قاراپ تۇرۇشتىمۇ، كېتىپ قېلىشتىمۇ؟
7) قىزنىڭ تىنىقى توختاپ قالغاندا ئۇچىنچى يىگىت نېمە قىلماقچى بولدى؟
8) قازى ئۇچىنچى يىگىتنى كۆرۈپلا يارىتىپ قالغانمىدى (<قالغانمۇ ئىدى = قالغان ئىدىمۇ)؟
9) ئۇچىنچى يىگىت نېمە ئۈچۈن يىغلاپ كېتىدۇ؟
10) قىزنىڭ تىنىقى توختاپ قالسا، يىگىت ئۇنىڭغا قاراپ يىغلاۋاتسا، قازى نېمە ئۈچۈن ئۇلارغا قاراپ كۈلۈپ تۇرىدۇ؟

4. Translate the following phrases into Uighur applying all suitable [V+$V_{aux.}$] combinations, then translate each of your translations back into English.

1) to happen to see
2) to take a look (at)
3) to like (i.e.: to be attracted)
4) to think
5) to get old
6) to lose (something)
7) to stop
8) to join
9) to congratulate
10) to tell

5. Fill in each blank space in the following sentences with an auxiliary verb (select among those listed below) in the appropriate tense:

باق ـ بەر ـ ، تۇر ـ ، چۈش ـ ، چىق ـ ، قال ـ ، قوي ـ ، كەت ـ .

1) چاققان بول ! ئاپتوبۇس كېتىپ _____!
2) قەشقەرگە مەن ھەر يىلى بېرىپ _____.
3) بۇ كىتابنى ئوقۇپ _____، ياخشى كىتاب ئىكەن.
4) بىز شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىنى ئايلىنىپ _____.
5) ئۇ دەرەختىن (tree) يىقىلىپ _____.
6) مەن ئۇ يوغان ئىتنى كۆرۈپ قورقۇپ _____.
7) ئاكاڭنى كۆرگەندە بۇ گەپنى ئۇنىڭغا دەپ _____.
8) خوتەندە كۆرگەنلىرىمنى دوستلىرىمغا سۆزلەپ _____.

6. Read and translate the following sentences into Uighur applying the most suitable [V+ V_{aux}.] combinations:

1) He did not want (*lit.: did not intend*) to show it, I just happen to see it.
2) She cried (*wept*) all day long (*lit: one day*).
3) The little boy fell down while he was running.
4) Let me take a look.
5) What are these people vying for over there?
6) The girl burst out laughing hearing the promises of those stupid boys.
7) Go and congratulate him. (*As it is not a big deal.*)
8) My grandmather used to tell a lot of tales for us.
9) Have you ever eaten Uighurs ' polu? You must try it.
10) Go through the text once more (*lit.: read through again one more time*).

7. Read the following with the help of your dictionary and be ready for classroom discussion in Uighur.

پەلەكتىن قۇيۇن...

قاچانكى مەنسەپكە مىنىپ قالدىم. ئەتراپىمدا ھەربىر يۇرتتىن كېلىپ يوقلاپ تۇرىدىغان «تۇغقاندىلىرىم» پەرۋاز ئىدى. شېرىن تۇيغۇ كېچە يو كۈندۈز قەلبىمنى يايرىتىپ تۇراتتى. ئۇلارغا نەزەر سېلىپ قويسام، گويا باھار نۇرى چېچىلغاندەك، ھەربىرىنىڭ روھى ـ دىلى شادلىققا چۆمۈلۈپ كېتەر ئىدى. مەنمۇ ھوقۇقۇمنى ئۇلاردىن ئاياپ باقمىدىم، باشلىرىنى سىلاپ تۇردۇم. بىرىنى يىراق جايدىن يېقىن يەرگە يۆتكەپ قويدۇم؛ يەنە بىرىنى «كەمبەغەل» ئىدىرىدىن «پۇللۇق» ئورۇنغا ئالماشتۇرۇپ قويدۇم؛ مەنسەپ كۆرمىگەن بىرنىگە كىچىكرەك بولسىمۇ مەرتىۋە ئېلىپ بەردىم؛ «كۆمۈلۈپ قالغان» يەنە بىرىنىڭ ئورنىنى يېتەرلىك ئۆستۇرۇپ قويدۇم؛ «ناھەق ئىشسىز قالغان» پەرزەنتلىرىگە «تۆمۇر تاۋاق» تېپىپ بەردىم.... ئىشقىلىپ «خەلق» نى ئاغزىمدىن چۈشۈرمەي، ھوقۇقۇمنى مەنپەئەتلىرىگە ماسلاشتۇرۇپ تۇردۇم. «تۇغقانلىرىم» ئۇلغايدى، «دوست ـ بۇرادەر»لىرىمۇ كۆندىن ـ كۈنگە، يىلدىن ـ يىلغا كۆپەيتىپ تۇردى. مېنىڭ سېخىيلىقىم ئۇلارنى پاراۋان قىلدى. ئۇلارمۇ ئەلۋەتتە مەردانە مەردلىكىنى ماڭا كۆرسىتىپ تۇردى. ئۆزئارا بەرگەنگە بېرىپ تۇردۇق، ئالغاندىن ئېلىپ تۇردۇق، بېرىش ـ كېلىش ئۇزۇلمەي قايماقتەك كېتىۋاتاتتى.

خۇدانىڭ بىر كۈنى پەلەكتىن دەھشەتلىك بىر قۇيۇن چىقىپ كەلدى. ھەققانىيەت غەزىپى مېنى ئاسماندىن يۇلۇپ يەرگە ئۇردى، جەننەتتىن ئېلىپ دوزاخقا سالدى، ئىچمىنى تەتۇر ئۆرۈپ قۇستۇردى، توۋا ـ پۇشايمانغا غەرق قىلدى.

مەنسەپ ئۆلدى، مال ـ دۇنيامۇ قاچتى؛ «قېرىنداشلار» يات بولۇپ، ئۇ دۇنيا ـ بۇ دۇنيا تونۇماس بولۇپ قالدى. «قەدىناس دوستلار» ئەشەددىي رەقىبلەرگە ئايلىنىپ كەتكەن ئىدى.

لېكىن پەلەكنىڭ چاقى يەنىلا شۇ مۇقەددەس رېتىمغا قايتىپ، سالماق ئايلىنىپ تۇراتتى.

يىگىرمە يەتتىنچى دەرس Lesson Twenty – Seven

ھۆرمەتنىڭ كۈچى ①

جېفرى يېڭى ئايروپىلانلارنى سىناق قىلىپ ئۇچۇش بىلەن نام قازانغان مەشھۇر ئۇچقۇچى ئىدى. شۇنداق ئۇچۇشلارنىڭ بىر دە جېفرى ئاجايىپ مۆجىزە يارىتىدۇ.

بىر كۈنى سىناق ئۇچۇشنى تاماملاپ بولغاندا ئايروپىلاندا تۆيۈقسىز چاتاق چىقىپ قالىدۇ. ئايروپىلاننىڭ ئىككى پىرقىرىغۇچى بىراقلا توختاپ قالىدۇ. بۇ ئۆلۈم خەۋپى ئاستىدا ئۇ تەمتىرەپ كەتمەيدۇ، بەلكى ئىنتايىن سەگەكلىك بىلەن تەدبىر قوللىنىپ، ئايروپىلانىنى بىخەتەر قوندۇرۇۋالىدۇ.

بىخەتەرلىك خادىملىرى ئايروپىلانىنى تەكشۈرۈپ ئۆتىدۇ. نەتىجىدە، ئايروپىلانغا ناتوغرا يېقىلغۇ قاچىلانغانلىقى بايقىلىدۇ. يەنى ئۇ ھەيدىگەن پىرقىرىغۇچلۇق ئايروپىلانغا رېئاكتىپ ئايروپىلاننىڭ يېقىلغۇسى قاچىلانغان ئىكەن.

يېقىلغۇ قاچىلاشقا مەسئۇل بولغان مېخانىك بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ قورقوپ كېتىدۇ. ئۇ جېفرىنى كۆرۈپلا يىغلاپ تاشلايدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ ئېھتىياتسىزلىقى سەۋەبىدىن، ئايروپىلان ھادىسىگە يولۇققىلى ۋە ئۇچ ئۇچقۇچى ھاياتىدىن ئايرىلغىلى تاس قالغان ئىدى.

لېكىن جېفرى ئۇنى كۆرگەندە ئاچچىقلانمايدۇ، چېچىلمايدۇ. بەلكى مېخانىكنى قۇچاقلاپ سەممىي ئاۋازدا: «سېنىڭ قابىلىيەتسىز ئەمەسلىكىڭنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن، مەن بىلەن بىللە ئايروپىلانىنى رېمونت قىلىشقا سېنى تەكلىپ قىلىمەن.» دەيدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ مېخانىك ئىزچىل ئەستايىدىل ئىشلەيدۇ، جېفرىنىڭ ئايروپىلانىدىمۇ ئىككىنچى چاتاق چىقمايدۇ.

جېفرىنىڭ نۇرغۇن ئېسىل سۈپەتلىرى ئىچىدە مانا بۇ ئۇنىڭ ئەڭ قەدىرلەشكە ئەرزىيدىغان پەزىلىتى ئىدى. ھاياتتا ھېچكىم خاتالىقتىن خالىي بولمايدۇ. خاتالىق سادىر بولغاندا خاتالىق سادىر قىلغۇچىنىڭ ئەيىبىنى ئېچىپ، ئۇنى ئازابلاپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق. خاتالىق سادىر قىلغۇچى خاتالىقىنى تونۇپ يەتسىلا ۋە ئۇنى تۈزىتىشكە ئىنتىلسىلا كۇپايە. مۇنداق چاغلاردا ئۇلارنىڭ روھىي ھالىتىنى توغرا چۈشىنىش، ئۇلارنى تولۇق ھۆرمەت قىلىش، ئۇلارغا كۆيۈنۈش، ئۇلارنى رىغبەتلەندۈرۈش ھەممىدىن مۇھىمدۇر.

سۆزلۈك Vocabulary

ئۇچقۇچى (<ئۇچ – قۇ+ چى)
سىناق (<سىنا – ق)
قازان –
مۆجىزە
تاماملا – (<تامام+ لا –)
چاتاق
پىرقىرىغۇچ (<پىرقىرا – غۇچ)
بىراقلا (< بىراق+ لا)

1. pilot(< – ئۇچ " *to fly* ")
2. test; trial (< – سىنا " *to test; to try* ")
3. to gain, to obtain
4. miracle
5. to finish, to complete (< تامام " *end* ")
6. peoblem; trouble
7. propeller (< – پىرقىرا " *to rotate* ")
8. at once; all at once (emphatic form of بىراق, id.)

---

① This story is adapted from a story of a same title published in «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى», August 7, 2003, p.6.

9. death (< ـ ئۆل " *to die* ")
10. danger, hazard
11. under, beneath
12. to panic; to hesitate; to be flustered
13. perhaps, may be; but; on the contrary , instead
14. alert, clear – headed; awade; sober
alertness (< ـ سەگەك " *alert, clear – headed* ")
vigilantly, alertly
15. measure, resolution
to take measures, to adopt a resolution
16. safe, secure (< خەتەر " *danger* ")
safety, security (< بىخەتەر " *safe* ")
17. to land (<causative of ـ قون " *to land/alight on* ")
18. personnel, clerk, employee
19. to check; to inspect; to investigate; to examine
20. conesquently; at the end; after all (< نەتىجە " *result* ")
21. improper, incorrect (< توغرا " *correct, right* ")
22. fuel (< ـ يېقىل "to *be burned*" < ـ ياق " *to burn* ")
23. to put in; to pack; > to fuel (< قاچا " *dish; bowl* ")
24. to notice; to discover
25. in other words, that is to say; namely
26. to drive; to drive out; to expel
27. jet
28. mechanic
29 caution, care
careless, negligent (ئېھتىيات " *caution* ")
carelessness, negligence (< ئېھتىياتسىز " *careless* ")
30. accident; an event
31. to run/bump into; to pay a visit (< يول " *road, way* ")
32. almost, on the point of
33. adj.: better, sour; n.: anger
34. to be angry, to be annoyed (< ئاچچىق " *anger* ")
35. (*pass./reflex. of* ـ چاچ " *to spill, scatter* " >) to be angry/irritated
36. to embrace, to hug (< قوچاق " *bosom, breast* ")
37. honest, sincere
38. sound, voice
39. ability, skill, capability

ئۆلۈم (< ئۆل ـ م)
خەۋپ
ئاسىت
تەمتىرە ـ
بەلكى
سەگەك
سەگەكلىك (<سەگەك+ لىك)
سەگەكلىك بىلەن
تەدبىر
تەدبىر قوللان ـ
بىخەتەر (< بى+ خەتەر)
بىخەتەرلىك (< بى + خەتەر+ لىك)
قوندۇر ـ (< قون ـ دۇر ـ)
خادىم
تەكشۈر ـ
نەتىجىدە (نەتىجە + دە)
ناتوغرا (< نا + توغرا)
يېقىلغۇ (< ياق ـ ىل + غۇ)
قاچىلا ـ (< قاچا + لا ـ)
بايقا ـ
يەنى
ھەيدە ـ
رېئاكتىپ
مېخانىك
ئېھتىيات
ئېھتىياتسىز (< ئېھتىيات + سىز)
ئېھتىياتسىزلىق (< ئېھتىياتسىز+ لىق)
ھادىسە
يولۇق ـ (< يول+ ۇق ـ)
تاس قال ـ
ئاچچىق
ئاچچىقلان ـ (< ئاچچىق+ لان ـ)
چېچىل ـ
قۇچاقلا ـ (قۇچاق+ لا ـ)
سەمىمىي
ئاۋاز
قابىلىيەت

قابلىيەتسىز (< قابلىيەت + سىز) incapable (< قابلىيەت " *skill* ")

ئىسپات 40. proof, evidence

ئىسپاتلا - (< ئىسپات + لا -) to prove (< ئىسپات " *proof* ")

رېمونت 41. repair

رېمونت قىل - to repair, to fix, to mend

تەكلىپ 42. invitation

تەكلىپ قىل - to invite

ئىزچىل 43. consistent (ly),

ئەستايىدىل 44. diligent; conscientious, earnest; serious

سۈپەت 45. quality; qualification

قەدىرلە - (قەدىر +لە -) 46. to value, to treasure(< قەدىر $_{n.}$ " *value* ")

ئەرزى - 47. to be worthy

پەزىلەت 48. virtue, moral excellence

خالىي 49. secluded; without; apart from everything

سادىر بول - 50. to happen; to occur

سادىر قىل - 51. to commit (a mistake, crime, etc.)

ئەيىب 52. fault, mistake

ئەيىبىنى ئاچ - to denounce; to reprove; to accuse

ئازابلا - (ئازاب + لا -) 53. to torment; to torture (< ئازاب $_{n}$ " *torment, suffering* "

هاجەت 54. need; necessity

تونۇ - 55. to recognize; to realize; to admit

تۈزەت -(< تۈز + ە - ت -) 56. to correct; to rectify $_{caus.}$ (< تۈز $_{adj.}$ " straight ")

ئىنتىل - 57. to seek for; to intend; to reach out for

كۇپايە 59. enough, sufficient

روهىي 60. mental, emotional

هالەت 61. condition, sutuation; circumstances; state; mood

تولۇق (< تول - ۇق) 62. complete, full $_{adj.}$ (< تول - $_{v.}$ " *to be filled with* ")

كۆيۈن - 63. to care, to cherish; to adore; to show tender affection for

رىغبەتلەندۈر- (< رىغبەت + لەن -) 64. to inspire $_{v.}$ (< رىغبەت $_{n.}$ " *inspiration* ")

Crammar گرامماتیکا

I Auxiliary Verbs and [V +$V_{aux.}$] Combinations (Continued)

3. Below are some auxiliary verbs in addition to those introduced in Lesson 26. Each of these auxiliary verbs expresses a unique feature in regard to the manner in which the main action is executed.

functional meaning in [V+$V_{aux.}$] combinations as auxiliary verbs	*original lexical meaning as independent verbs*	*verbs*
conclusive ending of a cognitive action	to reach, arrive; to be enough/sufficient	یەت –
complete execution of an action	to be, become; to happen	بول –
execution of an action without tension in a duration of time	to pass; to cross; to go through	ئۆت –
effortless fixed state of an action	to sit down; to live; to set (sun set)	ئولتۇر –
lasting state of an action from the past	to come, arrive; come to	کەل –
consistent, successive but aimless execution of an action	to walk; to roam around; to associate with	يۈر –
scattered, sporadic static state of an action	to lie; to lie down	یات –

involuntary execution of an action	to put in; to add	سال -
continuous progress of an action in certain direction	to go	بار -
overwhelming state of emotion	to overflow	تاش -
testing , trial or attempting attitude toward an action	to see	كۆر -
involuntary outburst of an action; thourough execution of an action	to drop , throw away	تاشلا -
the beginning and continuation of an action	to start , begin; to lead	باشلا -
thorough execution of an action for one ' s own benefit/sake	to take; to get; to buy	ئال -
thorough execution of an action; involuntary outbreak of an actoin	to do; to make; to cook	ئەت -

Examples to the chart :

يەت - : مەن ئۇنىڭ ياماں ئادەم ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتىم. (تونۇ - پ يەت -)

I fully realized that he is a bad man.

بول - : بۇ كىتابنى ئوقۇپ بولۇپ سىزگە بېرەي. (ئوقۇ - پ بول -)

Let me give you this book when I am done reading it.

ئۆت - : مۇئەللىم ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيىتىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتتى. (تونۇشتۇر - ۇپ ئۆت -)

The teacher gave us (a brief) introduction about Uighur culture.

ئولتۇر -: بىز بىر كۈن ھېچ ئىش قىلماي پاراڭلىشىپ ئولتۇردۇق. (پاراڭلاش - پ ئولتۇر -)

We chat all day long doing nothing.

كەل - : ئىككى ئايدىن بېرى يامغۇر توختىماي يېغىپ كېلىۋاتىدۇ. (ياغ - پ كەل -)

It has been raining constantly for the past two months.

يۈر - : ئۇ ئەتىگەندىن كەچكىچە ئويناپ يۈرىدۇ. (ئوينا - پ يۈر -)

He plays around from dawn to dusk.

يات - : ئۇ ئۆزى ئىشلىمەي، ئايالىنىڭ تاپقىنىنى يەپ ياتاتتى. (يە - پ يات -)

He used to live on his wife ' s earnings , but did not work himself.

سال -: مەن بۈگۈن تاماقنى بەك جىق يەپ سالدىم. (يە - پ سال -)

I happened to eat too much today.

بار ـ : هاۋا كۈندىن - كۈنگە ئىسسىپ بارماقتا ئىدى. (ئىسسى - پ بار ـ)
It was getting warmer day by day.

تاش ـ : ئۈنىڭ كۆڭلى شادلىققا تولۇپ تاشقان ئىدى. (تول - ۇپ تاش ـ)
His heart was (over) filled with joy.

كۆر ـ بۇ ئىشنى سەن بىر ئويلاپ كۆر. (ئويلا ـ پ كۆر ـ)
You (try to) think it over.

تاشلا ـ : مېخانىك جېففرىنى كۆرۈپ يىغلاپ تاشلىدى. (يىغلا ـ پ تاشلا ـ)
The mechanic burst into tears seeing Jeffrey.

4. The main verb in the [V+V_{aux}.] complex verbal stem occurs in the form of the converb – perfective (پ° – V), and the auxiliary verb carries the predicative endings, functioning as the final part of such complex verbal stem.

4.1 However, the auxiliary verb – باشلا does not integrate with the converb – perfective form of the main verb, but with the converb – objective form of it. It can also be replaced by its verbal – noun form of it in the dative case. Compare :

باشلا ـ: تەتىل تۈگىدى. بالىلار مەكتەپكە كەلگىلى باشلىدى. (كەل - گىلى باشلا ـ)
تەتىل تۈگىدى. بالىلار مەكتەپكە كېلىشكە باشلىدى. (كەل - ىش+ كە باشلا ـ)
Vacation is over. Children began to come to school.

In addition with a slight semantic influence on the sense of the sentence, the auxiliary verb – باشلا can be replaced by the auxiliary verb –چۇش, تۇر – or – قوپ " *to get up, stand up* ", which can occasionally be used as an auxiliary verb. Compare :

باشلا ـ ئۇ ئۆيگە كىرىپلا سۆزلىگىلى/سۆزلەشكە باشلىدى.
He began to talk as soon as he entered the house.

چۇش ـ ئۇ ئۆيگە كىرىپلا سۆزلىگىلى/سۆزلەشكە چۈشتى.
He went on talking as soon as he entered the house.

تۇر ـ ئۇ ئۆيگە كىرىپلا سۆزلىگىلى/سۆزلەشكە تۇردى.
He started talking (for no reason) as soon as he entered the house.

قوپ ـ ئۇ ئۆيگە كىرىپلا سۆزلىگىلى/سۆزلەشكە قوپتى.
He got into talking as soon as he entered the house.

4.2 The auxiliary verbs – ئال and – ئەت integrate with the converb – perefective form of the main verb. However, the two merge with the converb – perfective suffix پ° – and occur as fused suffixes – ۋال ° – and – ۋەت ° – respectively. E.g. :

ئال ـ : جون ئۇيغۇر تىلىنى ياخشى ئۆگىنىۋالدى. (< ئۆگەن ـ ىۋال ـ < ئۆگەن ـ پ ئال ـ)

John mastered Uighur well.

ئەت ـ : ئون مانتىنىڭ ھەممىسىنى يەۋەتتىڭمۇ ؟ (< يە ـ ۋەت ـ < يە ـ پ ئەت ـ)

Did you eat up all ten mantas ?

4.3 Besides integrating with converb – perfective , the auxiliary verb – ياتmay also be integrated with the converb – objective form of the main verb. The merger of – يات with the converb – objective suffix – غلى / ـ قىلى / ـ گىلى / ـ كىلى/ ـ into the fused stem final suffix as – غلىۋات ـ / ـ قىلىۋات ـ / ـ گىلىۋات ـ / ـ كىلىۋات ـ would occur during such integration. This fused suffix expresses a state of intentional movement.

E.g. :

كەتكىلىۋاتىمەن < كەت ـ كىلىۋات ـ ى ـ مەن < كەت ـ كىلى يات ـ ى ـ مەن

I am going to leave. (i.e : " I am in the mood/have the intention to leave.")

يازغىلىۋاتىمەن < ياز ـ غىلىۋات ـ ى ـ مەن <ياز ـ غىلى يات ـ ى ـ مەن

I am going to write. (i.e : " I am getting ready to write.")

4.4. Going through the chart of auxiliary verbs in this lesson , it can be seen that the auxiliary verbs – ئەت and – تاشلا share a common point in expressing " *involuntary outburst*" of the action. Thus , the two can be used interchangeably in certain contexts. For example :

مېخانىك جېففرىنى كۆرۈپ يىغلىۋەتتى (<يىغلا ـ پ ئەت ـ ت ـ ى).
مېخانىك جېففرىنى كۆرۈپ يىغلاپ تاشلىدى (<يىغلا ـ پ تاشلا ـ د ـ ى).

The mechanic burst into tears after he saw Jeffery.

5. Negation of the [V+$V_{aux.}$] complex stem

Negation of the [V+$V_{aux.}$] complex stem is also composed by applying the verbal negative suffix. ـما ـ /ـمە.

5.1 As it is the suffix which holds the primary positon after the stem , ـما ـ /ـمە should also be attached to the end of the [V+$V_{aux.}$] complex stem , i.e. to the auxiliary verb, negating the entire action (retaining the implication of the auxiliary verb).

Compare the positive and negative forms of the [V+$V_{aux.}$] complex stem ئوقۇپ بول ـ in the following examples :

گېزىتنى ئوقۇپ بولدۇم. (ئوقۇ ـ پ بول ـ د ـ ۇم)

I read the newspaper. (i.e. : I am done with reading the newspaper.)

گېزىتنى ئوقۇپ بولمىدىم. (ئوقۇ ـ پ بول ـ ما ـ د ـ ىم)

I did not finish reading the newspaper.

5.2. [V+$V_{aux.}$] combinations with the auxiliary verbs – قال and – قوي may display a peculiar negative form. Namely, both the main verb and the auxiliary verb of these complex combinations may occur in the negative form. Such double negation generally expresses necessary, definite, or unquestionable execution of the action rendered by the main verb in the combination. For example:

قوي – : بۇ كىتابنى ئوقۇماي قويمايمەن.

I will certainly read this book.
(Lit.: I will not leave this book not reading it.)

قال – : بۇ ئىشلارنى ئۇمۇ بىلمەي قالمايدۇ.

He/she certainly also knows (or: he/she will know) these affirs.
(i.e.: He/she will not be left out not knowing these affairs.)

Ⅱ Some Derivational Prefix and Suffixes

1. Derivational Prefix +نا

The prefix +نا is one of only four derivational prefixes adopted from Persian (i.e.: +نا, +بى, +بەت, +بە). It derives adjectives from nominal stems. Its function is similar to that of the prefix +بى introduced in Lesson 24. E.g.:

توغرا "*correct*" > نا+ توغرا > ناتوغرا "*incorrect*"

2. Derivational Suffix – كۇچ/ – گۇچ/ – قۇچ/ – غۇچ

The suffix – كۇچ/ – گۇچ/ – قۇچ/ – غۇچ derives noun from verbal stems. E.g:

پىرقىرا – "*to rotate*" – غۇچ> پىرقىرىغۇچ "*propeller*"
ئاچ – "*to open*" – قۇچ > ئاچقۇچ "*key*"

3. Derivational Suffix – كۇ/ – گۇ/ – قۇ/ – غۇ

The suffix – كۇ/ – گۇ/ – قۇ/ – غۇ. derives noun from verbal stems. E.g.:

ياق – "*to light*" > يېقىل – (passive) – غۇ > يېقىلغۇ "*fuel*"
سەز – "*to sense*" – گۇ > سەزگۇ "*sensation*"

4. Derivational Suffix – لان + /–لەن +

The suffix – لان+/ – لەن + derives verb from nominal stems. E.g.:

ئاچچىق "*pungent; anger*;" + لان – > ئاچچىقلان – "*to get angry*"
قانائەت "*satisfaction*" + لەن –> قانائەتلەن "*to be satisfied*"

5. Derivational Suffix – ۋق + / – بق + / – بك +

The suffix – ۋق + / – بق + / – بك + derives verb from nominal stems. E.g.:

يول – "*road, way*" + ۋق > يولۇق – "*to pay a visit; to drop by*"
بىر "*one*" + بك > بىرىك "*to unify*"

Exercises and Assignments مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Discuss the semantics of the following phrases and describe them in English:

سانجىپ كۆردۈم، يىغلاپ يۈرىدۇ، توختىۋالدى، چۈشىنىپ يەتتۇق، كۆرۈپ بولدىكلارمۇ؟ ئىشلەپ كېلىۋاتىمەن، چۈشەندۈرۈپ ئۆتەي، سۆزلەپ ئولتۇرمايلى، كەتكىلىۋاتامسەن؟ ئاڭلاپ سالدىم، ئىز-دەشكە باشلامدۇق؟ ئازابلىغلى باشلىدى، تۇزىتىپ بارىمىز، ئىسپاتلاپ تاشلىماقچى، تونۇۋالدىم، ئېچ-چۈەتتىڭىزمۇ؟ تەكشۈرگىلى تۇردى، ئاچچىقلانغلى قويتى، قاچىلىغلى چۈشتۇق، ئىسسىپ بېرىۋا-تىدۇ، چېچىلىپ ياتىدۇ، تۇزىتىپ بولمىدى، تونۇپ يەتمىدىڭ، ئىنتىلىپ كۆرمىدىم، كۆيۈنۈپ يۈر-مەڭلار، رىغبەتلەندۈرۈۋەتتۇق، ئازابلاپ تاشلىدى، ئېچىپ سالماڭ، قەدىرلەپ ئۆتمىدۇق، ئىسپاتلىغ-لىۋاتمايمىز، قۇچاقلىۋالمەن، ئاچچىقلىنىپ ئولتۇرمايمەن، يولۇقۇپ كەلدى، ھەيدىۋەت، تاماملاشقا باشلىدۇق، قوللانغلى قويتۇق، تەمتىرەپ يۈرمىسۇن، قوندۇرۇپ بولدى، بايقاپ يەتتىڭمۇ؟

2. Change all of the positive phrases in Exercise 1 into negative phrases in the same tense forms and the negative once into positive.

3. Read and translate the following sentences into English (providing a note about the meaning implied by complex verbal stem):

1) سىز بۇ چاتاقنىڭ سەۋەبىنى چۈشىنىپ يەتتىڭىزمۇ؟
2) ئايروپىلاننى تەكشۈرۈپ بولغاندىن كېيىن جېڭرى نېمە قىلدى؟
3) مېخانىكلار ھەممە يەرنى تەكشۈرۈپ ئۆتۈپ چاتاقنى تاپتى.
4) باشقىلارنىڭ ئەيىبىنى ئېچىپ ئولتۇرۇش ياخشى پەزىلەت ئەمەس.
5) شۇنىڭدىن كېيىن مېخانىك تىرىشىپ ئىشلەپ كېلىۋاتامدۇ؟
6) يىل بويى ئىشلىمەي نېمە قىلىپ يۈرىسىز؟
7) جېڭرى يەنە سىناق ئۇچۇشقا چىققىلىۋاتسا يامغۇر يېغىپ كېتىپتۇ.
8) مېخانىك ئېھتىياتسىزلىق بىلەن ئايروپىلانغا ناتوغرا يېقىلغۇنى قاچىلاپ سالغان ئىكەن.
9) مېخانىك ئۆزىنىڭ قابىلىيەتسىز ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلاپ بارماقتا ئىدى.
10) ئۇنىڭ كۆڭلى شادلىق بىلەن تولۇپ تاشقان ئىدى.
11) مېخانىك بۇنى ئاڭلاپلا قورقۇشقا باشلىدى.
12) جېڭرى ئاچچىقلانمىدى. بەلكى ئۇنى قاتتىق قۇچاقلىۋالدى.
13) جېڭرىنىڭ سەممىي سۆزلىرىنى ئاڭلاپ مېخانىك يىغلىۋەتتى.
14) جېڭرى يەرگە قونۇپلا ئايروپىلاننى تەكشۈرگىلى چۈشتى.
15) ئۇلار جىق گەپ قىلىپ ئولتۇرماي ئىشنى باشلىۋەتتى.
16) ئۆزۈڭ تەكشۈرۈپ كۆرمىگەن ئىشنى ھەممە يەردە سۆزلەپ يۈرمە.
17) مەن بۇ چاتاقنى تۇزەتمەي قويمايمەن.
18) ئېھتىيات قىلمىغان ئادەم ھادىسىگە يولۇقماي قالمايدۇ.
19) خاتالىق سادىر بولغاندا ئازابلىنىپ ئولتۇرماي، ئۇنى تۇزىتىشكە ئىنتىلىپ كۆر.
20) بۇ گەپلەرنى باشقىلارغا دەپ سالمىغىن!

4. Read the following story with the help of your dictionary.

ئۇنتۇپ قالماپتىكەنسىز ①

ئامېرىكا زۇكتۇكى رېگان بىر كۈنى بىر چوڭ يىغىندا نۇتۇق سۆزلىگىلى بېرىپتۇ. ئۇنىڭ خانىمى ئەنسىمۇ بىللە بېرىپتۇ. ئەنسى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ تۇيۇقسىز ئورۇندۇق بىلەن بىللە يەرگە يىقىلىپ چۈشۈپتۇ ـ دە، دەرھال چاققانلىق بىلەن ئورنىدىن تۇرۇۋاپتۇ. يىغىنغا قاتنىشۋاتقان كىشىلەر ئەنسىنىڭ چاققانلىقىغا چاۋاك چېلىشىپ كېتىپتۇ. ئەنسىدىن ھال سورىغىلىۋاتقان رېگان چاۋاكنى ئاڭلاپ قىزىقچىلىق قىلىپ مۇنداق دەپتۇ:

— مېنىڭ سۆزۈمگە كىشىلەر چاۋاك چېلىپ قويۇشمىسا، مۇشۇنداق قىلىڭ دېگەنىدىم. ياخشى، ئۇنتۇپ قالماپتىكەنسىز ـ دە.

---

① This anecdote is adapted from «كۈندە بىر كۈلكە» (A Laughter a Day), Xinjiang People's Health Publishing House, 2003, Urumqi. V.1, p.88.

Lesson Twenty – Eight

يىگىرمە سەككىنچى دەرس

ئۆگزەمدىن ئارتىلدۇرۇپ ئەكىتىڭلار ①

ياز بويى يامغۇر ياغمىغاچقا، مەھەللىدىكىلەر نەزىر قىلىپ خۇدادىن يامغۇر تىلىمەكچى بولۇپ ئۆيمۇ ئۆي پۇل ۋە نەرسە ـ كېرەكلەر يىغىپتۇ. نۆۋەت بىر بېخىلنىڭكىگە كەلگەندە بېخىل زادىلا بىر نەرسە بەرگىلى ئۇنىماپتۇ.

ـــ يامغۇر سىزنىڭ بېغىڭىزغىمۇ ئامەت ئەكىلىدۇ، ـــ دەپتۇ پۇل ۋە نەرسە ـ كېرەك يىغقىلى كەلگەن كىشىلەر.

ـــ نېسىدىن تەلىيىم يوق، ـــ دەپتۇ ھېلىقى بېخىل، ـــ قۇرۇق گېپىڭلارنى نەگە ئاپارساڭلار ئا-پىرىڭلار.

ـــ ئۇنداق دېمەڭ. سىزدىن باشقا ھەممىسى بەردى. سىزمۇ ئازراق بىر نېمە ئاچقىمىسىڭىز قانداق بولىدۇ؟

ـــ ھە بولدى، شۇ يامغۇر ياغدۇرىدىغان بۇلۇتنى مېنىڭ ئۆگزەمدىن ئارتىلدۇرۇپ ئەكىتىڭلار.

ئەڭ ياخشى نەرسە ②

بىر پەيلاسوپ شاگىرتلىرىنى يىغىپ:

ـــ دۇنيادا ئەڭ ياخشى نەرسە نېمە؟ ـــ دەپ سوراپتۇ.

شاگىرتلىرىدىن بىرى ئەقىل دېسە، بىرى ياخشى قوشنا دەپتۇ. يەنە بىرى ئالدىن كۆرەرلىك دەپتۇ. پەيلاسوپ ھەممىسىگە بېشىنى چايقاۋېرىپتۇ. ئەڭ ئاخىرىدا بىر شاگىرت:

ـــ دۇنيادا ئەڭ ياخشى نەرسە ياخشى قەلب، ـــ دەپتۇ.

ـــ ناھايىتى توغرا، ـــ دەپتۇ پەيلاسوپ شۇ چاغدا، ـــ شۇ بولسىلا قالغان ھەممە نەرسە بولىدۇ.

سۆزلۈك

Vocabulary

ئۆگزە — 1. roof

ئارتىلدۇر (< ئارتىل ـ دۇر ـ) — 2. to carry/pass over (< ـ ئارتىل " *to climb*")

ئەكەت ـ — 3. to take away

ياز بويى (=يازچە) — 4. throughout summer

نەزىر — 5. a muorning ceremony after one ' s death

خۇدا — 6. God

تىلە ـ — 7. to beg; hope , wish

ئۆيمۇ ئۆي — 8. house by house

نەرسە ـ كېرەك — 9. necessities

يىغ ـ — 10. to collect , gather

نۆۋەت — 11. turn , time , chance

بېخىل — 12. stingy $_{adj}$; a miser , a stingy man $_{n}$.

زادىلا (< زادى+ لا) — 13. at all (*emphatic of* زادى " *never*")

---

① This storyis adapted from a story from « دۇردانە لەتىپلەر» (Precios Anecdotes) by ماخمۇت مۇھەممەت. Xinjiang People ' s Publishing House , Urumqi , 2003 , p. 66.

② Same. p. 20 – 21.

14. to agree (to do something) ئۇنا –
15. orchard; garden باغ
16. fortune , luck ئامەت
17. to bring ئەكەل –
18. on credit (buying or selling to be paid later) نېسى
19. luck; chance تەلەي
20. dry; empty (< – قۇرۇ " *to dry*") قۇرۇق (قۇرۇ – ق)
21. nonsense; empty talk قۇرۇق گەپ
22. to take out /away ئاچىق –
23. cloud بۇلۇت
24. philosopher پەيلاسوپ
25. pupil , apprentice شاگىرت
26. foresight (< – ئالدىن كۆر " to *foresee*") ئالدىن كۆرەرلىك
27. to shake; to rinse چايقا –
28. soul , heart قەلب

Grammar گرامماتىكا

1. Expression of Sustained Action

1.1 The sustained state of an action is expressed by application of the auxiliary verb – بەر to the converb – imperfective form of the verb. In such combinations , the auxiliary verb – بەر would merge with the converb – imperfective suffix ا –/ە – into a fused suffix ۋەر – (– ۋەر after volwels , ىۋەر – after consonants).

1.2 This form of the verb expresses the sustained state of the action , i.e, the action is designated to continue , be prolonged , maintained. E.g. :

پەيلاسوپ ھەممىسىنىڭ جاۋابىغا بېشىنى چايقاۋېرىپتۇ.

The philosopher kept shaking his head to of all of their answers.

يامغۇر سىلەرنىڭ بېغىڭلارغا ياغىۋەرسۇن، مەن ئۇنىڭغا پۇل بەرمەيمەن.

Let in rain onto your orchards , I am not paying for it.

(Lit. : Let the rain keep falling on to your...)

1.3 This form of the verb can be conjugated as a verbal stem. See examples of conjugated positive sustainability forms of the verb – ياز below :

ياز – > ياز – ا بەر > يازىۋەر –			person
basic hearsay	voluntary/imperative	future declarative	
يازىۋېرىپتىمەن	يازىۋېرەي	يازىۋېرىمەن	مەن
يازىۋېرىپتىمىز	يازىۋېرەيلى	يازىۋېرىمىز	بىز
يازىۋېرىسەن	يازىۋەر ؛ يازىۋەرگىن	يازىۋېرىسەن	سەن
يازىۋېرىپسىز	يازىۋېرىڭ	يازىۋېرىسىز	سىز
يازىۋېرىپسىلەر	يازىۋېرىڭلار	يازىۋېرىسىلەر	سىلەر
يازىۋېرىپتۇ	يازىۋەرسۇن	يازىۋېرىدۇ	ئۇ/ئۇلار

Note, that the vewel "ە" in the structure of the merged suffix ۋەر – is changed into "ې", but not to "ى", even though it is not in the first syllable of the word structure. This is due to its derivation from the monosyllabic verb – بەر.

1.4 The application of the negative suffix and the inter, ogative particle to this form of the verb is the same as to any standard verbal stem.

See the examples of – يازىۋەر:

simple past tense		future tense		person
negative	positive	negative	positive	
يازىۋەرمىدىممۇ	يازىۋەردىممۇ	يازىۋەرمەمدىمەن يازىۋەرمەمدىم يازىۋەرمەيمەنمۇ	يازىۋېرەمدىمەن يازىۋېرەمدىم يازىۋېرىمەنمۇ	مەن
يازىۋەرمىدۇقمۇ	يازىۋەردۇقمۇ	يازىۋەرمەمدىمىز يازىۋەرمەمدۇق يازىۋەرمەيمەنمۇ	يازىۋېرەمدىمىز يازىۋېرەمدۇق يازىۋېرىمىزمۇ	بىز
يازىۋەرمىدىڭمۇ	يازىۋەردىڭمۇ	يازىۋەرمەمسەن	يازىۋېرەمسەن	سەن
يازىۋەرمىدىڭىزمۇ	يازىۋەردىڭىزمۇ	يازىۋەرمەمسىز	يازىۋېرەمسىز	سىز
يازىۋەرمىدىڭلارمۇ	يازىۋەردىڭلارمۇ	يازىۋەرمەمسىلەر	يازىۋېرەمسىلەر	سىلەر
يازىۋەرمىدىمۇ	يازىۋەردىمۇ	يازىۋەرمەمدۇ	يازىۋېرەمدۇ	ئۇ/ئۇلار

2. Some Fused Compound Verbs

A compound verb is a combination of two or more words into a complex verbal stem. As a result, some combinations will fuse into a single word that cannot be separated. Here are some examples of such verbs.

2.1 The converb – perfective form of the verb – ئال in combination with the verbs – كەل ، – كەت ، كىر ، – چىق and – بار constitute verbal – phrases – ئېلىپ كەل "*take and come*", – ئېلىپ كەت "*take and leave*", – ئېلىپ كىر "*take and come in*", – ئېلىپ چىق "take and out", – ئېلىپ بار "take and go", which express consecutive actions. As a result of the morpho – semantic merging of the two constituents in these verbal phrases, the new word – ئەكەل "*to bring*", – ئەكەت "to take away", – ئەكىر "to bring in", – ئاچىق "to take out" and – ئاپار "to take over" emerge.

Compare the examples in each group below:

1) ئۇ كومپيۇتېرىنى ئېلىپ كۇتۇپخانىغا كەلدى.

He came to the library with his computer. (i.e.: He took and came.)

ئۇ كومپيۇتېرىنى كۇتۇپخانىغا ئەكەلدى.

He brought his computer to the library.

2) ئۇ كومپيۇتېرىنى ئېلىپ كۇتۇپخانىغا كەتتى.

He left for the library with his computer. (i.e.: He took and went.)

ئۇ كومپيۇتېرىنى كۇتۇپخانىغا ئەكەتتى.

He took his computer to the library.

3) ئۇ كومپيۇتېرنى ئېلىپ كۇتۇپخانىغا كىردى.

He walked into the library with his computer. (i.e. : He took and came in.)

ئۇ كومپيۇتېرنى كۇتۇپخانىغا ئەكىردى.

He took his computer into the library.

4) ئۇ كومپيۇتېرنى ئېلىپ كۇتۇپخانىدىن چىقتى.

He went out from the library with his computer. (i.e. : He took and out.)

ئۇ كومپيۇتېرنى كۇتۇپخانىدىن ئاچىقتى.

He took his computer out of the library.

5) ئۇ كومپيۇتېرنى ئېلىپ كۇتۇپخانىغا باردى.

He went to the library with his computer. (i.e. : He took and went.)

ئۇ كومپيۇتېرنى كۇتۇپخانىغا ئاپاردى.

He took his computer to the library.

2.2 The final consonant "ل" in -ئەكەل may be dropped in certain occasions. For example :

ئۇ كومپيۇتېرنى كۇتۇپخانىغا ئەكەپتۇ.

(As it is known to me now) he brought his computer to the library.

2.3 Another fused verb -قوپقوي (≧ -قوقوي) of similar origin, is also used frequently in everyday conversation.

It is derived from the merger of the auxiliary verb -قوي with the preceding verb -قوي "*to put down; to leave alone*" as in -قويۇپ قوي "*just put it down; leave it there/here*".

However it is only a merger of two constituents in a [$V+V_{aux}$] combination. Both forms denote the same meaning. For example :

كومپيۇتېرنى ئاۋۇ ئۈستەلنىڭ ئۈستىگە قويۇپ قوي.
كومپيۇتېرنى ئاۋۇ ئۈستەلنىڭ ئۈستىگە قويقوي/قوقوي.

Just leave the computer on the top of that table.

2.4 The reason for introducing these fused verbs is that the original verbal phrases may cause some ambiguities in certain contexts. For instance :

بىزنىڭ ئۆيگە كەلگەندە بالىلىرىڭنى ئېلىپ كەل.

This sentence may mean : "*When you come to our home take your children with you (i.e. : take your children and come).*" Or it may mean : "*Bring your children when you come to our home)*" Such ambiguity is caused by application of the verbal phrase -ئېلىپ كەل in the place of the fused compound verb -ئەكەل.

One more example of such an ambiguous sentence :

مەن گۆشنى ئېلىپ كىرسەم تاماق پىشىپ بوپتۇ.

a : When I bought the meat and came, I found the meal was already cooked.
b : I found the meal was already cooked when I brought meat.

Exercises and Assignments مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. Construct " sustained action " forms of folowing verbs :

ئارتىلدۇر - ، ئەكەت - ، تىلە - ، يىغ - ، ئۇنا - ، ئەكەل - ، ئاپار - ، ئاچىق - ، قوپقوي -

2. Conjugate the " sustained action " forms of the verbs in Exercise 1 in the negative simple past tense.

Example :

ئوقۇ- > ئوقۇ - ۋەر - > ئوقۇۋەر - مە - :
ئوقۇۋەرمىدى، ئوقۇۋەرمىدىڭلار، ئوقۇۋەرمىدىڭىز، ئوقۇۋەرمىدىك، ئوقۇۋەرمىدۇق، ئوقۇۋەرمىدىم،
ئوقۇۋەرمىدى

3. Construct continuous hearsay forms from the " sustained action " forms of the verbs in Exercise 1.

Example :

ئوقۇ- > ئوقۇ - ۋەر- > ئوقۇۋەر - ۋات - > ئوقۇۋېرىۋات - پ -:
ئوقۇۋېرىۋاتىپسىلەر، ئوقۇۋېرىۋاتىپتىمىز، ئوقۇۋېرىۋاتىپسەن، ئوقۇۋېرىۋاتىپسىز،
ئوقۇۋېرىۋاتىپسىلەر، ئوقۇۋېرىۋاتىپتۇ

4. Apply the interrogative particle to the positive " sustained action " forms of the verbs in Exercise 1 in the future tense.

Example :

ئوقۇ- > ئوقۇ -ۋەر- > ئوقۇۋەر -:
ئوقۇۋېرەمدىمەن/ئوقۇۋېرەمدىم/ئوقۇۋېرىمەنمۇ؛ ئوقۇۋېرەمدىمىز/ئوقۇۋېرەمدۇق/ئوقۇۋېرىمىزمۇ؛
ئوقۇۋېرەمسەن، ئوقۇۋېرەمسىز، ئوقۇۋېرەمسىلەر، ئوقۇۋېرەمدۇ.

5. Read and translate the following sentences into English :

1) بېخىل «ئەتە بېرەي، ئۆگۈن بېرەي» دەپ قۇرۇق ۋەدىنى بېرىۋېرىپتۇ.
2) مەھەللىدىكى كىشىلەرمۇ ئۇنىڭدىن زېرىكمەي سوراۋېرىپتۇ.
3) ــ ئەگەر يامغۇر يېغىپ قالسا مەن بېغىمنى باشقا يەرگە ئەكىتەي، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ بېخىل ئادەم.
4) ــ ئەنە يامغۇر ياغقىلىۋاتىدۇ،يەنە «بەرمەيمەن» دەپ ئولتۇرۇۋېرەمسەن؟ ــ دەپ خاپا بولۇشۇپتۇ كىشىلەر.
5) بېخىل پۇل بەرمىگەن بولسىمۇ، يامغۇر ئۇنىڭ بېغىغىمۇ ياغىۋېرىپتۇ.
6) ــ خۇدادىن بىز تىلىگەن يامغۇر سېنىڭ بېغىڭغىمۇ چۈشۈپ كەتتى، ئەمدى بىرەر نەرسە ئاچقىپ بېرەرسەن؟ ــ دەپتۇ كىشىلەر بېخىلغا.
7) ــ بۇلۇتنى ئۇنىڭ ئۆگزىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ ئەكىتىلمىدىڭلارمۇ؟ ــ دەپ سوراپتۇ پەيلاسوپ مەھەللىدىكى كىشىلەردىن.
8) خۇدا بەرگەن ئامەتنى ئۇنىڭ بېغىدىن ئەپقېچىپ كېتەلمەيسىلەر، ئەمدى سۆزلەۋېرىشنىڭ ھاجىتى يوق، ــ دەپ نەسىھەت قىپتۇ پەيلاسوپ.

6. Make sentences using the verbs below in " sustained action " action forms :

تىلەۋەر ـ ، يىغىۋەر ـ ، ئۇناۋەر ـ

7. Make sentences using the fused compound verbs below :

ئەكەل ـ ، ئەكەت ـ ، ئاپار ـ ، قويۇۋى ـ

8. Read and translate the following passage with the help of your dictionary.

ھۆكۈم ①

پادىشاھنىڭ بىر ياشلىق بىر ئوغلى بار ئىكەن. بىر كۈنى ئۇ بالىسىنى ئوستىگە مىندۈرۈپ ئويناتقاتسا، خىزمەت دوكلات قىلغىلى كىرگەن بىر ۋەزىر بۇنى كۆرۈپ:

— ئۇلۇغ شاھىم، سىز دېگەن بىر ئالىي زات. بىر كىچىك بالا سىزنى مىنىۋېلىپ ئوستىلىرىگە دەسسەۋەرسە، بۇ سىزنىڭ ھۆرمىتىڭىزگە نۇقسان ئەمەسمۇ؟ — دەپتۇ.

پادىشاھ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپتۇ ـ دە، چاۋاك چېلىپ كاتىپنى چاقىرىپتۇ.

— يازـ — دەپ ھۆكۈم قىپتۇ ئۇ، — ئۆز پۇشتىدىن بولغان بالىسى بىلەن كۆڭۈل ئېچىشنى ئۆزىگە نومۇس دەپ بىلگۈچىنىڭ ئۆز خەلقىگە، مىللىتىگە، دىنىغا ھېچقانداق مېھرى بولمايدۇ. ئۇنىڭ كېچە ـ كۈندۈز ئويلايدىغىنى ئۆزىنىڭ شەخسىي ئابرۇيى ۋە مەنپەئىتى. شۇڭا بۇ ۋەزىرنى ھازىر بۇ يەردىن ئاچىقىپ خىزمىتىدىن قالدۇرۇۋەت.

---

① This story is adapted from a story from «دۇردانە لەتىپلەر» (Precious Anecdotes) by ماخمۇت مۇھەممەت. Xinjiang People's Publishing House, Urumqi, 2003, p.69-70.